ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի թերթ

ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է 1993 ԹՎԱԿԱՆԻ ՓԵՏՐՎԱՐԻՑ

1999 Թ.

ՄԱՐՏԻ 31— ԱՊՐԻԼԻ 21

№№ 6—7 (136—137)

ԳԻՆԸ՝ 100 ԴՐԱՄ

ՀՀ ԳԱԱ ՏԱՐԵԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

Հարցեր, խնդիրներ, առաջարկություններ

Տեղի ունեցավ Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի տարեկան ընդհանուր ժողովը: Նախօրյակին, մարտի 16-ին, ՀՀ ԳԱԱ ֆիզիկամաթեմատիկական և տեխնիկական, բնական և հումանիտար գիտությունների բաժանմունքներում լսվեցին և քննարկվեցին բաժանմունքների ակադեմիկոս-քարտուղարների, պրոբլեմային գիտական խորհուրդների նախագահների տարեկան հաշվետվությունները, հանրագումարի բերվեցին բաժանմունքների և նրանց ստորաբաժանումների գործունեության հիմնական արդյունքները:

Մարտի 17-ին ակադեմիայի տարեկան ընդհանուր ժողովը շարունակեց իր աշխատանքը:

Ժողովին ներկա էին Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ՀՀ վարչապետ Արմեն Դարբինյանը, հայ Առաքելական եկեղեցու Արարատյան թեմի առաջնորդ Գարեգին արքեպիսկոպոս Ներսիսյանը, հանրապետության գիտության և կրթության նախարար Լևոն Մկրտչյանը, հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների, հանրապետության գիտական հաստատությունների, ակադեմիայի տարբեր ստորաբաժանումների ներկայացուցիչներ:

ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտ, ակադեմիկոս Ֆադեյ Սարգսյանի բացման խոսքից (հրապարակվում է այսօրվա համարում) հետո, զեկուցումներով հանդես եկան փոխպրեզիդենտներ, ակադեմիայի բաժանմունքների ակադեմիկոս-քարտուղարներ Յուրի Շուքուրյանը, Էմիլ Գաբրիելյանը, Գևորգ Բրուտյանը, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղար Վլադիմիր Բարխուդարյանը:

Այնուհետև ծավալված մտքերի փոխանակությանը մասնակցեցին Ռադիկ Մարտիրոսյանը, Լեռնիկ Խուրշուդյանը, Գևորգ Ղարիբջանյանը, Արմեն Սաղաթելյանը, Միքայել Քոթանյանը, Ծաղիկո Բաղանյանը, Ալպիկ Մկրտչյանը, Լենսեր Աղալովյանը, Կոնստանտին Ղարագյոզյանը:

Եվ որովհետև տարեկան արդյունքների հաշվետվությունների հանգամանալի և շահագրգիռ քննարկումը տեղի էր ունեցել բաժանմունքների ժողովներում, ելույթ ունեցողները անդրադարձան համակադեմիական խնդիրներին, գիտության զարգացման, հանրապետության առջև ծառացած տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական հարցերին:

Մասնավորապես կարևորվեցին գիտության մասին օրենքի ընդունման անհրաժեշտությունը, գիտության երիտասարդացման խնդիրները: Հանրապետության գիտական ներուժի պահպանման կարևորագույն պայմաններից մեկը՝ երիտասարդ գիտնականների ներհոսքն է գիտություն: Սակայն վերջին տարիներին զգալիորեն խաթարվել է համալրման այդ գործընթացը: Ինստիտուտները միջոցներ չունեն աշխատանքի ընդունելու երիտասարդ գիտնականների: Իսկ եթե ունեն էլ, աշխատավարձի խղճուկ չափերը երիտասարդներին ստիպում են աշխատանք փնտրել կոմերցիոն և այլ կառույցներում: Ցածր աշխատավարձով է պայմանավորված նաև գիտնականների արտահոսքը՝ ինչպես արտասահմանյան երկրներ, այնպես էլ եկամտաբեր այլ բնագավառներ: Սա նույնպես լրջորեն սպառնում է գիտական ներուժի պահպանման և զարգացման գործին:

Գիտությունների ազգային ակադեմիան Հայաստանի կառավարության պաշտոնական խորհրդատուն է: Սակայն ինչպես նշվեց ելույթներում, հանրապետության համար բազմաթիվ կենսական և կարևորագույն խնդիրների գիտականորեն հիմնավորված առաջարկություններ չեն արժանանում պատշաճ ուշադրության: Ակադեմիայի գիտական հաստատությունները մի շարք կոնկրետ առաջարկություններ են ներկայացրել՝ հանրապետության հանրային ռեսուրսների օգտագործման, արտադրության որոշ ճյուղերի զարգացման օպտիմալ տարբերակների վերաբերյալ, որոնք մինչև օրս չեն իրականացվել:

Խոսվեց նաև գիտական հայտնագործությունների արտոնագրման գործի թերությունների մասին: Փոխանակ հայտնագործությունների հեղինակները խրախուսվեն և աջակցություն ստանան, նրանք ստիպված են վճարել արտոնագրերի ստացման համար: Եվ քանի որ նրանք չունեն համապատասխան գումարը, չեն կարողանում արտոնագրել իրենց հայտնագործությունները: Մինչդեռ, պետությունը ինքը պետք է շահագրգռված լինի այդ հայտնագործություններին տեր կանգնելու, արտոնագրելու գործում: Չէ՞ որ դրանք ազգային հարստություն են:

(Շարունակությունը՝ 6-րդ էջում)

(ՀՀ ԳԱԱ տարեկան ընդհանուր ժողովի զեկուցումները կարդացեք 3—6-րդ էջերում)

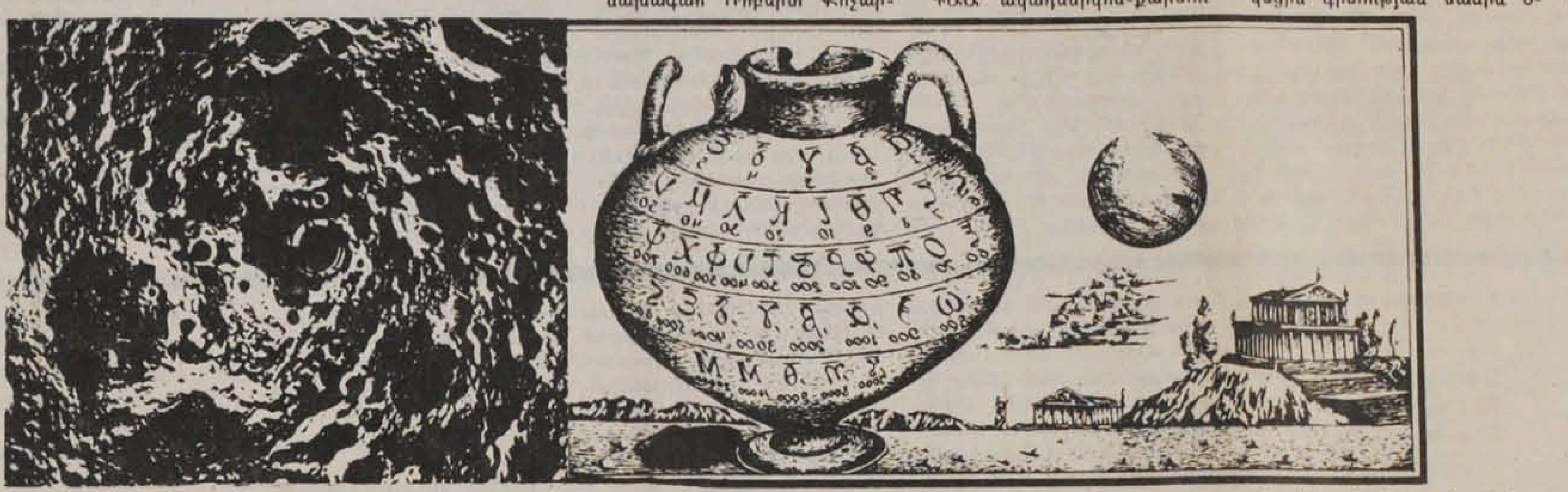

Լեզու և գրականություն՝ ուսուցման կոլեկտիվ եղանակով

Նվեր Վիրաբյան

Գաղտնիք չէ, որ մարդկային հասարակությունը իր ապրած երկար դարերի ընթացքում միշտ ջանք է թափել՝ էլ ավելի բարձր մակարդակի գոյավիճակ ու կենսապայմաններ ապահովել և նպաստել նորանոր գիտելիքների ձեռք բերմանը հասարակության առանձին անդամների կողմից՝ հանուն զարգացած հասարակության ստեղծման:

Սա է, անշուշտ, պատճառը, որ մի հետադարձ հայացք ձգելով և մի անգամ ևս աչքի անցկացնելով կրթության ոլորտի զարգացման պատմական աստիճանների մասին գրականությունն ու տեղեկատվական զինապաշարը, մտովի քննարկելով ուսուցման կազմակերպման եղանակները, հասկանում ենք, որ հասարակական օբյեկտիվ պատճառներով մարդկությունն իր պատմության առանձին փուլերում ընտրելով ուսուցման կազմակերպման տարբեր եղանակներ, այժմ հիմնականում առաջնորդվում է ուսուցման խմբային եղանակով, չնայած՝ այն ժամանակին կատարելով իր պատմական խնդիրը, այժմ արդեն ավելի շատ կաշկանդում ու խոչընդոտում է կրթության գործընթացի և նպատակների իրագործման գերխնդրին:

Չքննարկելով ուսուցման կազմակերպման խմբային եղանակի թերությունները՝ միանգամից նշենք, որ արդեն իսկ փորձարկվում են այդ եղանակից նոր՝ կոլեկտիվ եղանակին անցման օրինաչափությունները, անխուսափելիությունն ու անհրաժեշտությունը:

Հասկանալի է, որ ուսուցման կազմակերպման նոր եղանակի գործարկման խնդիրը պահանջում է ընդհանուր մեթոդաբանական և մասնավոր (առարկայական) մեթոդիկաների մշակումներ և այդ մեթոդիկաների հիման վրա՝ եղանակների, հնարների, պլանավորման, ծրագրավորման, ուսումնադիտողական նյութերի նախապատրաստման, ընտրության և անցկացման աշխատանքներ:

Քանի որ մեր խնդիրը ուսուցման կոլեկտիվ եղանակով հայոց լեզվի և գրականության դասավանդումն է (մասնավորապես՝ առաջին փուլում 4-րդ դասարանի 2-րդ կիսամյակի պետական ծրագրով նախատեսված բաժինները), ապա այստեղ ներկայացնենք այն աշխատանքները, որոնք անհրաժեշտ է կատարել նախապես, հենակետային դպրոցում փորձարարական գործունեություն սկսելուց առաջ:

1. ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ

Նախքան աշխատանքների բուն կազմակերպումը, այն է՝ նոր եղանակի ներդրումը, ընտրվում է հենակետային այն դպրոցը, որի մանկավարժական կոլեկտիվը, տնօրինությունը հետաքրքրություն են ցուցաբերում և շահագրգռվածություն՝ նոր եղանակի փորձարկումը որևէ դասարանում նախնական փուլում, թեկուզ մի առարկայից սկսելու նպատակով:

Բնականաբար, նորույթը կիրառելու համար ուսուցիչները պետք է ունենան համապատասխան մանկավարժական-տեսական պատրաստականություն խնդրո առարկա մեթոդ-եղանակի վերաբերյալ:

Ուսուցման կոլեկտիվ եղանակի տեսաբան-փորձարկու Մանուկ Մկրտչյանի կողմից հանրապետությունում ստեղծված փորձախումբը (հիմնականում նախկին ՀՀ կրթության գիտահետազոտական ինստիտուտի աշխատակիցներ և «Մանկավարժական նախաձեռնություն» հայկական ասոցիացիայի հիմնադիր խորհրդի անդամներ) նախապես յուրացնելով եղանակի էությունն ու առանձնահատկությունները, սեմինար-պարապմունքների, գրականության կոլեկտիվ և ինքնուրույն ուսումնասիրման ու քննարկման, բանավեճերի, գործնական պարապմունքների միջոցով, դասալսումներով, ձեռնամուխ է եղել արդեն այս ուսումնական տարվա երկրորդ կիսամյակից ըստ ամենայնի օժանդակել վերոհիշյալ դպրոցում արդեն նշված առարկաների ուսուցումը նոր եղանակով կազմակերպելուն:

Կանոնավոր կերպով, նախապես կազմված ծրագրով սկսվեցին փոխադարձ այցելություններ դպրոց և ինստիտուտ: Գիտաշխատողները հյուրընկալելով դպրոցի ուսուցիչներին և հյուրընկալվելով նրանց դպրոցում, մշակեցին գործունեության ծրագիր.

1. Հիմնավոր յուրացնել ուսուցման կոլեկտիվ եղանակի մասին առաջնահերթ կարևորություն ունեցող գրականություն (նյութերի, գրքույկների, հոդվածների տեսքով), դրա համար մասնակցելով հատուկ կազմակերպված սեմինար-պարապմունքների, մասնագետների հետ ունենալ համապատասխան զրույցներ իրենց հետաքրքրող, անհանգստացնող, մտահոգող հարցերի շուրջ, ստանալ պարզաբանումներ:

2. Որոշել պետական ուսպլանով և ծրագրով նախատեսված նյութերի ծավալն ու ժամանակը, բաշխել այն ըստ ուսուցման կոլեկտիվ եղանակի թելադրած առանձնահատկությունների՝ չփոփոխելով դրանք կամայականորեն:

3. Որոշել յուրաքանչյուր դասի վարման կոնկրետ մեթոդը, նախապատրաստել դրա համար անհրաժեշտ ուսումնադիտողական նյութեր (քարտաշարեր, հարցաթերթիկներ, ցուցադրական նյութեր, լրացուցիչ նկարներ, գծագրեր և այլն):

4. Նախապես կատարել աշխատանքներ թեմաների յուրացման գործընթացը կազմակերպելու ուղղությամբ, որոշել դասարանի հետ տարվող աշխատանքի կոնկրետ աշխատաձևերը, ընտրել առաջադրանքների տեսակներին, գիտելիքների յուրացման աստիճանը ստուգելու ուղիները, մեթոդի ընձեռած հնարավորություններից օգտվելով՝ կոնկրետ յուրաքանչյուր թեման ուսումնասիրելու համար նախընտրելի մեթոդ-հնարը:

5. Որոշել մեթոդի ներդրման մեկնարկի նպատակահարմար ժամկետը (թողարկման):

Այժմ ավելի կոնկրետ ներկայացնենք մեթոդի մեկնարկին նախորդած և հենց մեկնարկի ընթացքում կատարված աշխատանքները:

Ըստ 1998—99 ուստարվա հանրակրթական դպրոցի ուսումնական պլանի՝ հանրակրթական դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ծրագրերը ընդգրկում են հավասար՝ 136-ական ժամ (շաբաթական 4 ժամ յուրաքանչյուրին): Քանի որ մենք մի շարք պատճառներով սկսեցինք (նկատի ունենք՝ դասավանդման գործընթացի սկսվելը) 2-րդ կիսամյակից, բնականաբար, մեր աշխատանքները պետք է ընդգրկեին 68-ժամյա ուսումնական պարապմունքներ, աշակերտների հետ կոնկրետ ուսումնասիրվելիք նյութի շրջանում տարվող ծավալ:

Փորձառու ուսուցիչները արդեն գիտեն, որ «Ուղղախոսություն և ուղղագրություն» բաժինը ուսուցանելը հետապնդում է այն նպատակը, որ աշակերտները նյութը յուրացնելով՝ կարողանան ցանկացած տեքստ հնչյունաբանորեն ճիշտ վերլուծել, ճիշտ արտասանել և արտահայտիչ կարդալ, ինչպես նաև կարդալու և անսխալ գրելու կարողությունների ու հմտությունների հետևողական զարգացում ապահովվի: Նոր եղանակով ուսուցումը այս ամենին հասնելու ուղին նախատեսում է դասագրքի (Էդուարդ Աղայան, Հովհաննես Բարսեղյան, «Հայոց լեզու»— 4-րդ դասարան,— «Լույս» հրատարակչություն, 1998 թ.) վարժությունների պարտադիր կատարմամբ, ընթերցանության նյութերի և գրավոր աշխատանքների զուգահեռ օգտագործումով, ինչպես նաև՝ վաղօրոք պատրաստված դիդակտիկ քարտերով երեխաների աշխատանքը, որի ընթացքում ինքը՝ աշակերտը, հանդես է գալիս ուսման գործընթացի և՛ օբյեկտ, և՛ սուբյեկտ, այսինքն՝ միևնույն դասի ընթացքում և՛ ուսուցանողի, և՛ ուսուցվողի դերում: Առաջ անցնելով՝ նշենք, որ ուսուցման կոլեկտիվ եղանակի դաստիարակչական, մարդու կերպարի կերտման գործում ունեցած նշանակությունը աննախադեպ է իր ամբողջության մեջ:

(Շարունակությունը՝ 7-րդ էջում)

Եզակի գտածո

Մենք դպրոցական դասագրքերում շատ ենք կարդացել բրածո մնացորդների, հնէաբանական հայտնագործությունների մասին: Դրանք միլիոնավոր տարիների հեռավորությունից մեզ հասած անձայն, բայց խոսուն վկաներ են, որոնք պատմում են իրենց դարաշրջանի կենդանական աշխարհի մասին:

Նման մի այցելու, որը գտնվել է 150 մետր խորության վրա՝ բենտոնիտի նախկին հանքավայրում, հյուրընկալվել է խմբագրությունում: Տարիքը ճշտվել է... ընդամենը 1 միլիոն 800 հազար տարի: Բրածո այս հյուրը՝ 20 սանտիմետրանոց ձկան կմախքը, դրոշմված և հիանալի պահպանված բենտոնիտի բեկորի վրա, կարոտ է ուսումնասիրության և գիտական գնահատանքի: Այն գտնվում է «Գիտություն» թերթի խմբագրությունում՝ մեր աշխատակից Արամ Վարդանյանի հավաքածուում:

«ՀԱՅ ԳԼԽԱՎՈՐ ԿՈՆՍՏՐՈՒԿՏՈՐՆԵՐԸ»

Հերրի Դաղլյան

Ծնվել է 1921 թ.՝ Վոթերբուրի քաղաքում (ԱՄՆ), Այնթապի բոլեջի շրջանավարտ Հարություն Դաղլյանի ընտանիքում: Սովորել է Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտում, այնուհետև՝ Պուրդյուի համալսարանում, որն ավարտել է 1943-ին: Նույն տարում ընդգրկվել է աշխարհահռչակ Է. Ֆերմիի խմբում «Մանհեթթեն ծրագրում», որով ԱՄՆ-ում գաղտնի պատրաստվում էր ատոմային ռումբ:

1945 թ. այդ ռումբի նոր տարբերակի մշակման ընթացքում հիմնարկն ու ծրագիրը փրկելու մղումով, նա անզեն ձեռքերով հեռացրեց տրոհված ուրանի կտորը մասսայից՝ ստանալով անբուժելի ճառագայթում: Դրանից մի քանի շաբաթ հետո վախճանվեց: Մահվան պատճառի մասին ծնողներին հայտնեցին միայն 1946 թ.:

Հ. Դաղլյանի մոտեցումը իր մահվան դատապարտվածության հարցում շատ անսպասելի էր՝ նա առաջարկեց իր մարմինը և կյանքի մնացած մասը օգտագործել գիտափորձերի համար, որոնց միջոցով բժիշկներն ու կենսաբանները հնարավորություն ունենային ուսումնասիրել, մշակել այնպիսի միջոցներ ու դեղորայք, որոնց օգնությամբ հաղթահարեին ճառագայթման ախտը:

Հիրավի, նա իսկական գիտնական էր ու ինժեներ, իր երկրին նվիրված քաղաքացի և մեծ մարդասեր:

Հերրի Կ. Դաղլյանը ծնվել է 1921 թ. մայիսի 4-ին՝ Վոթերբուրի քաղաքում (ԱՄՆ): Նրա հայրը՝ Հարություն Դաղլյանը, բժիշկ ճառագայթաբան էր և աշխատում էր Լոուրենսի անվան «Մեմորիալ» հիվանդանոցի ճառագայթաբանության լաբորատորիայում՝ որպես այդ կենտրոնի ղեկավար: Նա ծագումով Արևմտյան Հայաստանից էր: Մայրը բուժքույր էր նույն հիվանդանոցում, որը գտնվում էր Նյու-Ինգլանդ քաղաքում:

Հերրին իր հետաքրքրությունները ֆիզիկայի ու մաթեմատիկայի ասպարեզներում ցուցաբերել էր դեռ վաղ հասակում: Թվերի ու բանաձևերի աշխարհը նրան հեռուն էին տանում մանկուց: Դպրոցում սովորելուն զուգահեռ, արդեն 16 տարեկանում նա դասավանդում էր մաթեմատիկա՝ միջնակարգ դպրոցի 5—7-րդ դասարաններում: Ընդունվեց Մասաչուսեթսի տեխնոլոգիական ինստիտուտ:

Բայց այդ բուհում սովորեց ընդամենը երկու տարի: Քանի որ նրա նախընտրած միջուկային ֆիզիկայի բաժինը համեմատաբար թույլ էր համալսարանական դասընթացներից:

1941 թ. նա ընդունվում է Լաֆայետտ քաղաքի «Պուրդյուի» համալսարանի երրորդ կուրս: Այստեղ էր ստեղծվել երկրի ամենահզոր արագացուցիչը Հենրիկո Ֆերմիի նախաձեռնությամբ: Փայլուն ավարտելով համալսարանը, նա այդ արագացուցիչի վրա սկսեց աշխատել որպես կրտսեր գիտաշխատող: Շուտով նրան «ընկատեց» ինքը՝ Ֆերմին, իսկ 1943 թվականի նոյեմբերի 30-ին նա ընդգրկվեց «Մանհեթթենյան ծրագրի» նախագծի մշակման գործում:

Միջուկային ռումբի ստեղծումը, նշված նախագծով, գիտնական ինժեներների գերագույն նվաճումն էր. նրանք ղեկավարվում էին այդ երկրի ամենալավ տեխնիկական ու տեսական «ուղիներով»: Հերրի Դաղլյանն այդ խմբի «ուղեղներից» էր:

...Այդ երեկո նա մենակ էր հետազոտական լաբորատորիայում և հաջողությամբ շարունակում էր գիտափորձը, որն արդեն ընթանում էր մի քանի ժամ: Փորձարկման նյութը՝ ուրան—235-ն էր, որից ստացվելու էր անհրաժեշտ պայթուցիկը: Հ. Դաղլյանը գիտեր, որ այդ նյութի կտորները եթե կրիտիկական մասսայի ամբողջություն չեն կազմում, ուրեմն վտանգավոր չեն, բայց երբ անցնում են կրիտիկական սահմանը՝ պայթյունն անհապաղ է: Նա գիտակցում էր, որ փոքրածավալ զանգվածի դեպքում վտանգը քիչ է, իսկ ֆանտաստիկական չափերի հասնող ուրան—235-ի դեպքում ռադիոակտիվությունը մեծ է: Միաժամանակ ավելորդ մասսայի առկայությունը կարող էր պայթյուն առաջացնել: Կանխատեսելով այդ բոլորը, Հերրին այդ երեկո աշխատում էր ինքնավստահ ու արագ: Բայց, ինչպես ասում են, «դժբախտության պահին» նա երևի չըկարողացավ իր ձեռքում պահել ունելին, որով պահում էր նյութը: Ուսումնասիրման ենթակա կտորը տրոհվեց և նրա մի մասն ընկավ մեծ զանգվածի վրա՝ խախտելով հավասարակշռությունը անվտանգության տեսակետից: Բնական է, մեծացավ զանգվածի ծավալը, որն արդեն վտանգավոր էր: Այդ պահից սկսած Հերրին նկատեց երկնագույն կապտավուն արտացոլանք, որը ճառագայթվում էր ուրանի մեծ զանգվածի պարագծով մեկ՝ պսակի ձևով: Մի փոքր հետո այդ երկու կտորները շըփվելով իրար, սկսեցին դողդողալ, ինչպես կենդանի արարած: Դաղլյանը, իհարկե, կարող էր անմիջապես փախչել ու փրկել իր կյանքը, սակայն լավ գիտակցում էր դրա վտանգավորությունը իր աշխատակիցների և ընդհանրապես ամբողջ նախագծի համար: Գիտնականը որոշեց զոհել իր կյանքը. նա անզեն ձեռքով վերցրեց մեծ զանգվածի վրա ընկած փոքր կտորը, այնուհետև ուղղվեց բժշկական կլինիկա և հայտնեց կատարվածի մասին:

Ճառագայթումից հետո, 24-րդ օրը Հերրի Դաղլյանը վախճանվեց:

Գիտնականի մարմինը հանձնեցին նրա ընտանիքին: Նրան թաղեցին Նյու-Ինգլենդում «Սեդար Գրուվ» գերեզմանոցում, հոր մոտ: Թաղման արարողությունը համեստ էր, գերեզմանատունը գաղտնի հսկվում էր «Էֆ-Բի-Այ»-ի «ԷՖ-Բի-Այ»

Միայն յոթ ամիս հետո Դաղլյանների ընտանիքն իմացավ նրա մահվան իրական պատճառի և կատարվածի մասին: Ինչպես Ամերիկան, այնպես էլ ամբողջ մարդկությունը տեղեկացավ այդ ծրագրին «Մանհեթթեն ծրագրի» ապագաղտնիացումից հետո, միայն 1946 թվականին՝ ամերիկյան մամուլից:

Նույն հանգամանքներում, որոշ ժամանակ անց, զոհվեց մեկ այլ գիտնական այդ աշխատախմբից՝ գիտության դոկտոր Լյուիս Սլենտը (ազգությամբ հրեա, 37 տարեկան, կանադացի): Եվ այնպես ստացվեց, որ այդ երկուսը՝ հայն ու հրեան, մտան գիտության զոհերի պատմության մեջ:

«...Նրանց մահը,— գրում է Գրովսը,— դա պատահար էր ավելի շատ փառքի: Շատ ցավալի է, բայց ոչինչ չի տրվում առանց զոհերի, այն էլ՝ մի դեպքում, երբ կատարվում է այնպիսի չափերի նախագծի իրականացում, ինչպիսին էր «Մանհեթթեն ծրագիրը», այսպիսին է առաջադիմության գինը...»:

Սերգեյ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Հայ գլխավոր կոնստրուկտորները» գրքից, կրճատումներով

Թբիլիսի.— Այս տանն է ապրել Հովհաննես Թումանյանը և այստեղ է եղել հայտնի Վերնատունը:

Գիտության մեծատաղանդ նվիրյալը

Վիկտոր Ֆանարջյանի ծննդյան 70-ամյակի առթիվ

1999 թվականի մարտի 30-ին լրացավ նշանավոր գիտնական, անվանի նեյրոֆիզիոլոգ, Հայաստանի ԳԱԱ ակադեմիկոս, Ռուսաստանի ԳԱ թղթակից անդամ, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի տնօրեն և կենտրոնական նյարդային համակարգի լաբորատորիայի վարիչ Վիկտոր Բարդուղիմեոսի Ֆանարջյանի ծննդյան 70-ամյակը:

Զգտումն ու սերը դեպի գիտությունն ու հետազոտական աշխատանքը դրսևորվեցին դեռ ուսանողական տարիներին: Այս հատկությունները, անշուշտ, նա ժառանգել էր հորից՝ Հայաստանի ռենտգենոլոգիայի և ռենտգենոլոգիական դպրոցի հիմնադիր, ակադեմիկոս Բարդուղիմեոս Ֆանարջյանից:

Լրջորեն տարվելով ֆիզիոլոգիայով, Վիկտոր Ֆանարջյանը ասպիրանտական դասընթաց է անցնում Սանկտ Պետերբուրգում, ԽՍՀՄ բժշկական գիտությունների ակադեմիայի փորձարարական բժշկության ինստիտուտում: 1955 թվականին, թեկնածուական թեզը պաշտպանելուց հետո, նա վերադառնում է Երևան, և այդ ժամանակից սկսած մինչև այժմ աշխատում Հայաստանի ԳԱԱ Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտում:

Երբեք չընդհատելով գիտահետազոտական և փորձարարական բեղմնավոր գործունեությունը, նա միաժամանակ ցուցաբերեց գիտության կազմակերպչի ակնհայտ որակներ. 1965—74 թվականներին Ֆանարջյանը եղել է ինստիտուտի գիտական գծով փոխտնօրեն, ապա՝ տնօրեն, 1978-1990 թթ. զբաղեցրել է գիտությունների ակադեմիայի փոխպրեզիդենտի պաշտոնը:

Վիկտոր Ֆանարջյանը այսօր առաջնակարգ նեյրոֆիզիոլոգներից մեկն է, ճանաչված հեղինակություն կենտրոնական նյարդային համակարգի ինտեգրատիվ գործունեության, մասնավորապես ուղեղի և ուղեղաբնի գոյացությունների ֆիզիոլոգիայի բնագավառում:

Մինչև խորհրդային Միության փլուզումը Հայաստանի Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի Ֆանարջյանի ղեկավարած «Ուղեղիկի և ուղեղաբնի կառուցվածքային և ֆունկցիոնալ կազմակերպությունը» բաժինը առաջատարն էր ողջ երկրում և ընդգրկված էր միութենական «Ուղեղ» ծրագրում: Վ. Բ. Ֆանարջյանը նախաձեռնողն ու կազմակերպիչն է պարբերաբար հրավիրվող «Ուղեղիկի կառուցվածքային և ֆունկցիոնալ կազմակերպությունը» հարցին նվիրված միջազգային գիտաժողովների: Նա միաժամանակ «Ինտերմոզգ» պրոբլեմային հանձնաժողովի փորձագետների խմբի ղեկավարն էր, միջազգային նեյրոֆիզիոլոգիական տարբեր կազմակերպությունների ղեկավար մարմինների և խմբագրական խորհուրդների անդամ: Այս ամենը շատ բան է ասում Ֆանարջյան-գիտնականի մասին:

Նրա շատ աշխատանքներ նվիրված են վարքի բարդ և դժվարին հիմնահարցի ուսումնասիրությանը ու նրա դրսևորման ձևերից մեկին՝ շարժողական ակտի ձևավորմանը և վերջինիս կենտրոնական և նյարդային մեխանիզմներին, ինչպես պայմանառեֆլեկտոր գործունեության տեսանկյունից, այնպես էլ ուղեղի տարբեր մակարդակներում շարժիչ կենտրոնների նեյրոնային և սինապսային կազմակերպությանը: Ուսումնասիրվել են շարժողական վարքի բարդ ձևերը: Ցույց է տրվել աֆերենտ, ընկալիչային տարբերակման և էֆեկտորային մասնագիտացման մեխանիզմների հարաբերական անկախությունը, որոնք դիտարկվում են որպես երկու հաջորդական փուլեր շարժողական պայմանական ռեֆլեքսի իրագործման համար: Դա թույլ է տվել ենթադրել պայմանական կապերի երկու մեկուսի համակարգերի առկայության մասին, որոնք անհրաժեշտ են ձեռքբերովի շարժողական ակտի իրագործման համար: Ցույց է տրվել, որ ընդհանրացված շարժողական պայմանական ռեակցիայի անցումը հատուկին պայմանավորված է արգելակման գործընթացի մշակմամբ, որը հանդես է գալիս որպես մասնագիտացման հիմնական մեխանիզմ:

Լինելով այն բացառիկ գիտնականներից, որոնց բնորոշ է նորի, առաջավորի զգացողությունը, նա կատարել է հիմնարար նշանակության աշխատանքներ:

Ֆանարջյանը մեծ ուժ ու եռանդ է ներդրել հետազոտման ներբջջային գրանցման փորձարարական տեխնիկայի ներմուծման համար, և օգտագործելով փորձարարի իր վիթխարի տաղանդը՝ պատրաստել համապատասխան կադրերի մի ողջ համաստեղություն:

Աշխատանքների մի ընդարձակ բաժին նվիրված է ուղեղիկի աֆերենտ համակարգերի կազմակերպությանը, նրա կեղև-կորիզային կապերին: Ի հակակշիռ գրականության մեջ արմատացած ուղեղիկի կեղևի տարածական կազմակերպության պատկերացմանը, ի հայտ են բերվել ուղեղիկում ֆունկցիաների տեղաբաշխվածության մեծ պլաստիկություն և դինամիկա: Կատարվել է ուղեղիկի կենտրոնական կորիզների սինապսային կազմակերպության վերլուծությունը, տրվել է ներուղեղային կորիզների նեյրոնային տարրերի դասակարգումն ու նրանց կապերի տիպերն արտաուղեղիկային կառույցների հետ: Այդ հետազոտությունները թույլ են տվել ենթակեղևային կորիզները դիտարկել որպես գոյացություններ, որոնք օժտված են սեփական ինտեգրատիվ մեխանիզմներով և ունեն նշանակալիորեն ավելի բարդ ֆունկցիոնալ կազմակերպություն, քան ենթադրվում էր նախկինում:

Աշխատանքների մի ամբողջ շարքի նյութ է հանդիսացել կարմիր կորիզի ինտեգրատիվ գործունեության ուսումնասիրությունը: Ցույց է տրվել, որ ռուբրոսպինալ նեյրոնների դրդումը, շնորհիվ նրանց աքսոնային կոլլատերալների, ակտիվ վիճակի մեջ է դնում ուղեղաբնի շատ գոյացություններ: Ուղեղիկ-կարմիր կորիզ նեյրոնների գործունեությունը հսկվում է հետադարձ կապի մեխանիզմով, որն իրագործվում է կարմիր կորիզ-ուղեղիկային նյարդաթելերով և ռուբրոսպինալ նեյրոններով: Կարմիր կորիզի էֆֆերենտ ազդակների կազմակերպությունում հայտնաբերված համակարգային սկզբունքն ու նրա ինտեգրատիվ գործունեության սինապտիկ մեխանիզմները կարևոր նշանակություն ունեն շարժողական ռեակցիաների իրագործման համար:

Վիկտոր Ֆանարջյանի մի շարք աշխատանքներ նվիրված են դիմանյարդի կորիզի շարժիչ նեյրոնների ակտիվության կարգավորման մեխանիզմներին: Այդ հետազոտությունների արդյունքները բացահայտեցին, որ դիմանյարդի կորիզը շարժիչ նեյրոնների ու աֆերենտ մուտքի առանձնահատկությունները անհրաժեշտ պայմաններ են ապահովում օրգանիզմի տարբեր ռեֆլեկտոր ռեակցիաներում կորիզի մասնակցության համար: Ստեղծվել է սխեմա այն վարիչակ ուղիների նեյրոնային կազմակերպության, որոնք ապահովում են դիմանյարդի կորիզի մասնակցությունը օրգանիզմի ռեֆլեկտոր ռեակցիաներում:

Մի այլ շարք աշխատանքների համար օբյեկտ է հանդիսացել Դեյտերսի կողմնային վեստիբուլյար կորիզի նեյրոնային կազմակերպության ուսումնասիրությունը: Հետազոտվել է առաջնային վեստիբուլյար աֆերենտների ներկայացուցչությունը՝ օգտագործելով լաբիրինթային ազդակների ներգործությունն ողնուղեղի տարբեր բաժինների վրա, կատարվել է ուղեղիկ-վեստիբուլյար համակարգում դրդող և արգելակող նեյրոնների տարբերակում: Դա թույլ է տվել ի հայտ բերել ակտիվության ներդաշնակեցման մի շարք մեխանիզմներ, որոնք նպատակաուղղված են վերջավորությունների շարժումների համաձայնեցմանը: Գործի վեստիբուլյար համակարգի կազմակերպության էլեկտրաֆիզիոլոգիական ուսումնասիրությամբ հայտնաբերվել են վեստիբուլյար մուտքի և վեստիբուլոսպինալ համակարգի հարաբերակցության առանձնահատկությունները, որի սոմատոտոպիկ կազմակերպությունը ներկայացնում է ուղեղի գործունեության այդ վճռորոշ մեխանիզմի ձևավորման ամենավաղ փուլը:

Նյարդային համակարգի պլաստիկ հատկությունների ֆիզիոլոգիական մեխանիզմների հիմնահարցն ուսումնասիրելիս, Վ. Ֆանարջյանը տվյալներ է ստացել, համաձայն որի գործունեության որոշակի պայմաններում հնարավոր է ռուբրոսպինալ համակարգի գործունեության փոխարկումը և այդ ֆունկցիաների կատարումը կորտիկոսպինալ համակարգի կողմից և ուղիներ են առաջարկվել նման փոխարկման իրագործման համար:

Ակադեմիկոս Վիկտոր Ֆանարջյանը 380-ից ավելի գիտական աշխատանքների հեղինակ է, որոնց թվում 4 մենագրություն, 2 դասագիրք և բաժիններ՝ ֆիզիոլոգիական 3 ձեռնարկներում: Նրա շատ աշխատանքներ տպագրվել են միջազգային մասնագիտական հանդեսներում:

Ընդարձակ են Ֆանարջյանի կապերն օտարերկրյա գիտնականների հետ: Մի շարք աշխատանքներ նա կատարել է Ռուսաստանի, Հունգարիայի, Գերմանիայի, Ճապոնիայի, ինչպես նաև Վրաստանի գիտնականների հետ:

Ֆանարջյանը հատուկ ուշադրություն և հոգատարություն է ցուցաբերում բարձր որակավորում ունեցող մասնագետների պատրաստմանը: Նրա ղեկավարությամբ պաշտպանվել են դոկտորական և թեկնածուական թեզեր: Ինստիտուտի տնօրենի, Հայկական ֆիզիոլոգիական ընկերության նախագահի, Ուղեղի հետազոտությունների միջազգային կազմակերպության Հայաստանի միավորման (ԻԲՐՕ) նախագահի բազմազբաղ պարտականությունները չեն խոչընդոտում նրան՝ շարունակելու իր գիտական հետազոտությունները, նոր խոսք ասելու ֆիզիոլոգիայի ասպարեզում:

Ակադեմիկոս Վիկտոր Ֆանարջյանը 70 տարեկան է: Մեծատաղանդ գիտնականն այսօր էլ անկուն եռանդով ու արտասովոր նվիրումով շարունակում է գիտնականի, գիտության կազմակերպչի բեղմնավոր գործունեությունը, նոր խոսք ասում ֆիզիոլոգիայում: Շնորհավորելով մեծահամբավ գիտնականին, հրաշալի մարդուն և քաղաքացուն, մաղթում ենք նրան քաջառողջություն, գիտական նոր նվաճումներ՝ ի փառս հայ գիտության:

Է. ՊԱՊՈՅԱՆ
Կենսաբանական գիտությունների դոկտոր, Լ. Ա. Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի գիտնական-քարտուղար

Ա. ԲԱՆՏԻԿՅԱՆ
Կենսաբանական գիտությունների թեկնածու, Ուղեղի հետազոտությունների միջազգային կազմակերպության Հայաստանի միավորման գիտական քարտուղար

Լեզու և գրականություն՝ ուսուցման կոլեկտիվ եղանակով

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

Նոր եղանակը նպաստում է՝

1. աշակերտների պատասխանատվության բարձրացմանը,
2. սովորելու մշտագո պահանջի առաջացմանը,
3. տվյալ դասարանի ծրագրով նախատեսված գիտելիքների պարտադիր, հիմնավոր յուրացմանը՝ յուրաքանչյուր աշակերտի կողմից, ավելի քիչ նյութական, տեխնիկական պաշարների սահմաններում, քան այսօր, հասնել առավել մեծ արդյունքների, ուսուցչի և աշակերտի ներկայիս ծրագրային և ժամանակային ցայտնոտից ձերբազատմանը:
4. աշակերտների ստեղծագործական ունակությունների զարգացմանը:

Անցնենք մեթոդի ներդրման գործնական նկարագրությանը:

Ինչպես երևում է 2-րդ կիսամյակի թեմատիկ ժամաբաշխումից, այդ կիսամյակում աշակերտները պետք է յուրացնեն երկու մեծ թեմա, որոնք կազմված են ենթաբաժիններից:

«Բաղաձայնների ուղղագրությունը և ուղղախոսությունը» թեման իր մեջ ներառում է 4-րդ դասարանի ծրագրին համապատասխան՝ բ-պ-փ, գ-կ-ք, դ-տ-թ, ձ-ծ-ց, ջ-ճ-չ, ղ-խ, ռ-ր, վ-ֆ, հ տառ-հնչյունների և կրկնակ բաղաձայնների ուղղագրության և ուղղախոսության ուսուցումը:

«Բ-պ-փ» դասանյութը իր մեջ պարունակում է 6 կանոն օրինաչափություն, որոնց համապատասխան բերված են անհրաժեշտ օրինակներ, իսկ վերջում տրված են ընդհանուր բնույթի առաջադրանքներ:

Մեր կարծիքով նյութի յուրացումն առավել արդյունավետ կլիներ, եթե յուրաքանչյուր կանոնին և նրան համապատասխան օրինակներին անմիջականորեն հետևեր դրանց վերաբերող առաջադրանքը (սա կոլեկտիվ ուսուցման եղանակի կարևոր պայմաններից մեկն է): Նման դեպքում աշակերտը հիմնավորապես սովորում է ուսուցվող նյութը հատվածաբար և վերջում արդեն յուրօրինակ ամփոփիչ ստուգման ենթարկում տվյալ նյութի իր ընդհանուր իմացությունը: Այսպես. 30 աշակերտ բաժանվեց 6-ական աշակերտից կազմված խմբերի (ընդամենը 5): Յուրաքանչյուր խումբ ստացավ վերոհիշյալ ուղղագրական-ուղղախոսական կանոնին վերաբերող մի դասանյութ՝

I խումբ— բ-պ-փ
II խումբ— գ-կ-ք
III խումբ— դ-տ-թ
IV խումբ— ձ-ծ-ց
V խումբ— ջ-ճ-չ:

Առաջին դասի ընթացքում նոր ուսուցման եղանակով ուսուցումն ապահովելու մեկնարկը տալու համար ներգրավվեց ինստիտուտի և դպրոցի մասնագետ ուսուցիչների ներուժը: Յուրաքանչյուր խմբի բացատրվեց նրանց աշխատակարգը:

Օրինակ բ-պ-փ բաղաձայնների ուղղագրությունն ու ուղղախոսությունը յուրացնող խմբի աշակերտներից յուրաքանչյուրը հանձնարարություն ստացավ սովորել դասանյութի որոշակի կանոններից մեկը, արտագրել կանոնը հաստատող օրինակ-բառեր, մեղմաձայն արտասանել դրանք կանոնին համապատասխան, ապա կատարել այդ կանոնին վերաբերող մեր առաջադրած հարցաթերթիկների (քարտերի) պահանջները: Դրանից հետո նա ընդհանուր առաջադրանքների մեջ (դասագրքի թեմայի վերջում զետեղված) որոնում, գտնում է իր սովորած կանոնին համապատասխանող բառերի վերաբերյալ վարժությունները, կամ տարբեր վարժություններից հանում դրանք և խմբավորելով՝ գրում իր տետրում: Նույն աշխատանքը մյուս կանոնների վերաբերյալ (բ-պ-փ-ին վերաբերող) նույն կերպ կատարում են նրա 5 խմբակիցները: Երբ նրանք հիմնավորապես յուրացնում են առաջադրված խնդիրը (դա կարող է ստուգել ուսուցիչը, մեկնարկին ներկա մասնագետներից կամ ընթերակներից մեկը), ապա նրանք հանձնարարություն ստացած լինելով (փաստորեն ամբողջ աշխատակարգը բացատրվում է նրանց) բաժանվում են զույգերի և յուրաքանչյուրն իր յուրացրածը հաղորդում է իր դասընկերոջը՝ մանրամասն բացատրելով կանոնը, վերստին կարդալով, թվարկելով կանոնը հաստատող օրինակները (համապատասխան վարժության, մեր կողմից առաջադրված և դասանյութի վերջում եղած) կատարումը: Ուսուցանողի իր գործն ավարտելուց հետո առաջին աշակերտը վերածվում է ուսուցվողի և ուսուցանողի դերը ստանձնում է նրա զուգընկերը: Երբ զույգը մեկը մյուսին սովորեցնում է իր իմացածը, ապա նրանք փոխում են իրենց զույգերը, փնտրելով այնպիսի զույգ, որի սերտած նյութը ինքը չգիտի: Կրկնվում է նույն գործընթացը: Սրանք էլ իրենց հերթին, միմյանց են սովորեցնում իրենց գիտեցածը և ապա այնքան անգամ են փոխում զույգերը, մինչև սովորեն բ-պ-փ-ի բոլոր 6 կանոնները, ճիշտ և անսխալ կատարեն նրանց կից, ապա և թեմայի շուրջ տրված ընդհանուր առաջադրանքները: Երբ նրանց յուրացումն էլ զանազան ձևերով ստուգվում է (ուսուցիչը կարող է անհատապես որևէ մեկին խմբից հարցնել, մյուսին գրավոր առաջադրանք տալ, երրորդին կարող է ստուգել ընթերականը, չորրորդին՝ համապատասխան մասնագետ-փորձարարը, հինգերորդին կարելի է ստուգել նրանց ընթացքում, երբ նա բացատրում է նյութը իր նոր գործընկերոջը, վեցերորդը կարող է առաջադրանքը կատարել գրատախտակին և այլն) անհատական կամ ընդհանուր ձևերով, ապա այս խմբերը կազմալուծվում են և սկսվում է զույգերով աշխատանք մյուս խմբերի աշակերտների հետ, այնքան ժամանակ, մինչև աշակերտը սովորում և սովորեցնում է «Բաղաձայնների ուղղագրություն և ուղղախոսություն» թեման: Նշենք, որ թե՛ խմբի ներսում, թե՛ ամբողջ թեմայի, թե՛ ամբողջ 2-րդ կիսամյակի համար գոյություն ունեն թեմաների յուրացման հաշվառման քարտեր: Խմբերի հաշվառումը կատարվում է պայմանականորեն ընտրված խմբի ղեկավարի կողմից պահվող հաշվառման քարտում:

Ասենք, վերցնելով փորձարարական 4-րդ դասարանի համար «Ուղղագրություն և ուղղախոսություն» բաժինը, այն ըստ թեմաների բաժանում ենք ենթաթեմաների (պետական ծրագրի սահմաններում): Դրանց ուսուցման համար կազմվել է հատուկ մոդել, կազմվել են դիդակտիկ նյութեր: Նշենք, որ 1980 թ. հանրապետության դպրոցներին է բաշխվել մեր խմբագրությամբ լույս տեսած «Հայոց լեզվի դիդակտիկ քարտեր— 4—5-րդ դասարանների համար օգնություն ուսուցչին» ուսումնաօժանդակ ձեռնարկը, որի առկայությունը բավականաչափ կարող է հեշտացնել կոլեկտիվ ուսուցման եղանակով ուսուցումը կազմակերպել ցանկացող ուսուցիչների գործը:

Այդ դիդակտիկ նյութերից ներկայացնում ենք երկու նմուշ.

Քարտ Ա.

1. Ճիշտ արտասանել երբեմն, արքենազ, խրբուկ, ուրքաթախոս, նուրբ բառերը:
2. Լրացնել չգրված տառերը՝ հար., եղ., սուր., որ., եր., սր., եղ:
3. Տրված բառերից 4-ով կազմել միմյանց հետ մտքով կապակցված նախադասություններից կազմված փոքրիկ տեքստ:

Քարտ Բ

1. Լրացնել չգրված տառերը. ամբող.ական, ա.ափ.նա, առա.նահերթ, վեր., լուր., մար.ան, վեր.ակետ, է., մե.ք:
2. Ճիշտ արտասանել՝ աղջկավայել, ամբողջական, անվերջություն, աջ, արջընկույզ, ողջ, մեջընդմեջ, տարեվերջ:
3. Ընդգծված բառերը ենթարկել հնչյունաբանական վերլուծության:

Նմանատիպ աշխատանքներ կատարվում են նաև մյուս մեծ բաժնի՝ «Բառագիտության» համար, դրանք ևս մասնատելով ծրագրով նախատեսված ենթաթեմաների, որոնց շուրջը ևս պատրաստվում են ուսումնադիտողական պարագաներ (քարտեր) և բաժին առ բաժին տարվում է արդեն նկարագրված բնույթի աշխատանք կոլեկտիվ ուսուցման եղանակի մեթոդներից որևէ մեկով:

«ՈՐՈԳԱՅԹ ՓԱՌԱՑ»

«Թույլ մի տվեք, որպեսզի մեր Տեր Արարչից բացի որևէ ինքնակալ մեկը բարբարոսաբար թագավոր լինի հայ ժողովրդի, մեր Հայաստան երկրի և աղավնակենցաղ գառնավարք մեր հայ ազգի վրա և ոչ էլ բանական բնության վրա, որովհետև միայն ինքը՝ մեր Արարիչ Աստվածը պիտի մեր կողմից պաշտվի իր թագավորության փառքով, քանզի ինքն է երկնքի ու երկրի և ամենայն բանական արարածների թագավորը»:

Հակոբ ՇԱՀԱՄԻՐՅԱՆ

Այսպես է սկսվում «Որոգայթ Փառաց». Ակունքները, այժմեականությունը և առանձնահատկությունները գիրքը, որը լույս է ընծայել «Նժար» հրատարակությունը:

Ուսումնասիրության հեղինակ Ռաֆայել Համբարձումյանը շնորհակալ գործ է կատարել՝ ընթերցողի սեղանին դնելով սույն հրապարակումը, որը յուրովի երախտիքի տուրք է Հակոբ Շահամիրյանին և նրա երևելի «Որոգայթ Փառաց» հուշարձանի 225-ամյակին:

Գիտնականի և հրապարակախոսի արժեքավոր այս ուսումնասիրությունը առաջին անգամ արձանագրում է, որ՝

ա) Սահմանադրական իրավունքի նոր ժամանակների պատմությունը սկսվում է 18-րդ դարի քաղաքական և իրավական մտքի հսկաներից մեկի, մեր մեծ հայրենակից Հակոբ Շահամիրյանի «Որոգայթ Փառաց» կոթողային երկով, որը ստեղծվել է աշխարհում առաջինը համարվող ԱՄՆ-ի սահմանադրության հռչակումից 14 տարի առաջ, 1773 թվականին և մասնակիորեն գործածվել Մադրասի (Հնդկաստան) հայ համայնքում:

բ) Հիմնավորում է այն իրողությունը, որ «Որոգայթ Փառաց»-ը ներառում է Գրիգոր Լուսավորչի հաստատած Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու կազմակերպական ժողովրդավար կառույցը:

գ) Պատմական աղբյուրների վկայակոչումներով ցույց է տրվում, որ հայոց իրավական ինքնուրույն և անչափելի համակարգի այս արդյունքը սերում է հայոց սովորության բազմահազարամյա իրավունքից, հիմնված է 5—18-րդ դարերի հայոց իրավական հուշարձանների և լրացված իր ժամանակի համաշխարհային (հատկապես անգլիական) իրավունքի ամենաարդիական ձեռքբերումներով:

Նկատի առնելով, որ 18-րդ դարի եզակի այս հուշարձանը՝ «Որոգայթ Փառացը», և նրա հեղինակ Հակոբ Շահամիրյանի կյանքն ու սխրալի գործը շատ քիչ են ծանոթ մեր հասարակությանը անպայման պիտի ողջունել Ռաֆայել Համբարձումյանին՝ արժեքավոր այս ուսումնասիրությունը հեղինակելու համար: Ասենք նաև, որ աշխատությունն ունի անգլերեն ամփոփում և «Հավելված», ուր զետեղված են Հակոբ Շահամիրյանի «Որոգայթ Փառացի» մի քանի գրաբար հատվածներ՝ Պ. Խաչատրյանի աշխարհաբար զուգադիր թարգմանությամբ:

Չհիմնավորված համառություն

Ղարաբաղյան շարժման հուժկու ալիքը և դրա շուրջը ծավալված իրադարձությունները առաջ բերեցին նոր վերաբերմունք և նոր մոտեցումներ հասարակական-քաղաքական կյանքի մի շարք երևույթների նկատմամբ:

Շարժման տարիներին և այնուհետև լույս աշխարհ եկան բազմաթիվ ուսումնասիրություններ, որոնք հանրության սեփականությունը դարձրին տասնամյակներ շարունակ ակ դռնգոց գաղտնիք մնացած մեր ոչ վաղ անցյալի պատմության ճշմարիտ շարադրանքը, նորովի մեկնաբանեցին ու գնահատեցին այդ ժամանակաշրջանի շատ կնճռոտ հարցեր:

Հրապարակի վրա եղած ուսումնասիրություններից մեկն էլ պատմական գիտությունների դոկտոր Համլետ Հարությունյանի «Լեռնային Ղարաբաղ. 1918—1921» աշխատությունն է, որը 1996 թ. հրատարակել է «Գիտություն» հրատարակչությունը:

Քանի որ ոչ մի աշխատություն չի հավակնում անթերի և սպառիչ պատասխան տալ առաջադրված բոլոր հարցերին, Հ. Հարությունյանի գրքում նույնպես կարող են լինել թերություններ ու բացթողումներ, որոնց հայտնաբերումն ու շտկումը միայն օգուտ կարող են բերել և՛ գիտությանը, և՛ հեղինակին: Բայց յուրաքանչյուր ուսումնասիրություն բերում է նաև նոր խոսք, այս կամ այն չափով լրացնում է նախորդներում եղած բացը:

Հենց այս իմաստով ու չափանիշներով էլ, մեր կարծիքով, պետք է գնահատել, արժեքավորել ամեն մի աշխատանք: Բայց եթե գրախոսության հիմքում դրվում են անզորությունից ծնված չարությունը, կանխամտածված զրպարտանքը՝ միահյուսված փաստերին անտեղյակ լինելու կամ դրանք մեկնաբանելու անկարողության հետ, ապա այն այլևս դադարում է գրախոսություն լինելուց և կարող է, լավագույն դեպքում, հավակնել պարսավագրին:

Ահա մի այդպիսի ստեղծագործություն է «Գիտություն» թերթի 3-րդ համարում «գիտական» կարողություններով մեզ քաջ հայտնի պատմագիտության դոկտոր Հրանտ Աբրահամյանի հոդվածը:

Առաջ անցնելով ասենք, որ այդ նույն հոդվածագիրը ճիշտ մեկ տարի առաջ «Առավոտ» թերթում լույս ընծայեց սույն գրքի վերաբերյալ նույնպիսի մի գրպարտագիր, ստացավ արժանի հակահարված և լռեց մի ամբողջ տարի, թվում էր, թե՝ ասելիք չունենալու պատճառով: Բայց պարզվում է, որ նա փնտրտուքի մեջ է եղել: Նման մարդիկ չէին կարող լռել, հանգիստ չեն կարող ապրել, երբ իրենց անգրագիտության մասին բարձրաձայն չեն լսում: Այդ ակնկալիքով էլ գուցե նորից հանդես եկավ իր նախկին պարսավագրի առաջին տարեդարձի օրերին: Այդ հոբելյանին արձագանքում ենք նաև մենք, և ինչպես ինքն է սիրում ասել, սկսենք սկզբից:

Հայտնի է, որ 1919 թ. օգոստոսին տեղի ունեցավ Ղարաբաղի հայության յոթերորդ համագումարը, որտեղ պատգամավորները ընդունում են 26 կետից բաղկացած համաձայնագիր, որի հիմնական բովանդակությունը արցախահայության կողմից Ղարաբաղը ժամանակավորապես, մինչև Փարիզի խաղաղարար կոնֆերանսի կողմից հարցի վերջնական լուծումը, **ճանաչվում** էր Ադրբեջանի **կազմում**: Այստեղ պարոն Հ. Աբրահամյանին, ինչպես երևում է, խիստ անհանգստացրել է այն հանգամանքը, թե ինչու աշխատության հեղինակը չի օգտվել Հ. Թումյանի թարգմանությունից, ինչպես դա արել է Բ. Ուլուբաբյանը կամ իր և Ռ. Գրիգորյանի հրատարակած «Ղարաբաղի տագնապում» զետեղված թարգմանությունից, ուր գրված է. «Հայերով բնակեցված Ղարաբաղի լեռնային մասը... իրեն ժամանակավորապես **համարում է** Ադրբեջանի Հանրապետության **տարածքում**»: Հոդվածագիրը զգուշացնում է, որ Ա. Կիսաբեկյանը նույնպես իր հուշերում այդպես է գրում: Այստեղ, ըստ էության, «խնդիրը» գնում է «**ճանաչում էր... կազմում**» և «**համարում է «տարածքում»**» արտահայտությունների համար: Ժամանակ չկորցնելու համար նշենք միայն, որ մայրենի լեզուն իմանալու դեպքում այսպիսի խոսակցություն թերևս չքացվեր: «**Ճանաչել**» և «**համարել**» ինչպես նաև «**ընդունել**» բառերը նույն իմաստն ունեն, հոմանիշներ են (տես՝ Էդ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանը» և Ա. Սուքիասյանի «Հայոց լեզվի հոմանիշների բառարանը»): Այս անմեղ թվացող դիտողությունից, դժբախտաբար, գրախոսը կատարում է քաղաքական առումով կույր, եթե կուզեք՝ վտանգավոր դատողություն. «Այսպես էլ պիտի գործածվի (Հ. Թումյանի թարգմանության նման.— Պ. Մ., Ս. Ռ.)— հրահանգում է նա,— որովհետև այս ձևակերպումով պահպանվում է Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը և նախկինի պես **մարզը** մնում էր որպես ինքնուրույն քաղաքական միավոր»: Նախ ասենք, որ Ղարաբաղն այն ժամանակ մարզ չէր: Դա խմիչիայլոց: Երկրորդ, այդ ո՞ր օրենսդրության մեջ, ո՞ր օրվանից է պատմաբանի ձևակերպումով երկրամասին ամրագրվել քաղաքական կարգավիճակ, ինչը չի իմացել պրոֆ. Հ. Հարությունյանը (նաև բոլորս), որպեսզի նա էլ հոդվածագրի նման նյութը մեկնաբաներ ընթերցողին հանուն բովանդակության և Արցախն ազատեր անօրեն ազերիներից: Բայց քանի որ առայժմ այդ դեղատոմսն անընդունելի է, անհրաժեշտ է զբաղվել գիտությամբ, փաստերի ճշգրիտ վերլուծությամբ, ինչը բոլորովին բացակայում է գրախոսի գիտակաշարում: Հակառակ դեպքում, նա մենագրության հեղինակին հազիվ թե մեղադրեր նրա չգործած մեղքերի համար, թեև դա քիչ հավանական է: Աբրահամյանը կոնտեքստից անջատում է իրեն անհրաժեշտ խոսքերը (քննադատելու համար) և ստվերում թողնում հեղինակի շատ ավելի պարզ ու հստակ արտահայտությունները, որոնք հոդվածագիրը այլ հեղինակների թարգմանությամբ ներկայացնում է որպես քաղաքական դեղատոմս: Գրախոսը դրանք լավ է տեսել, բայց չի ցանկացել հրապարակել, որովհետև ասելիք չէր ունենա: Ահա դրանք. «Համաձայնագրի գլխավոր կետերն էին,— գրում է հեղինակը,— Ղարաբաղի լեռնային մասը՝ Շուշիի, Ջիվանշիրի, Ջիբրայելի գավառները (Դիզակ, Վարանդա, Խաչեն, Ջրաբերդ) իրենց ժամանակավորապես **համարում են** Ադրբեջանի Հանրապետության **սահմաններում**: Հայկական շրջանների ղեկավարությունը նշանակվում էր հայերից» (տես՝ նշվ. աշխ., էջ 182):

Արդեն որերորդ անգամ հոդվածագիրը փորձում է տվյալ հիմնախնդրին վերաբերող տեսակետներին նայել իր անչափ նեղ մտահորիզոնի նույնքան նեղ տեսանկյունից: Սակայն պատվախնդրական ցավն է, որ չի հանդուրժում այլ կարծիքի գոյությունը, թեև այդ հարցում նույնպես աշխատության հեղինակը այլ նրբերանգներով հաստատում է մեր պատմա-

(Շարունակությունը՝ 7-րդ էջում)

ՀՀ ԳԱԱ ՏԱՐԵԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

ՀՀ ԳԱԱ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ, ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ Ֆ. Տ. ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ԲԱՑՄԱՆ ԽՈՍՔԸ

Մեծարգո գործընկերներ, մեծարգո հյուրեր:

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի հաշվետու տարվա գործունեության արդյունքները վկայում են, որ ակադեմիայի համակարգը, հաղթահարելով սոցիալ-անտեսական իրավիճակից բխող դժվարությունները, հասել է դրական որոշ տեղաշարժերի՝ ինչպես հիմնարար, այնպես էլ կիրառական գիտական հետազոտությունների ասպարեզում:

Առաջին հերթին անհրաժեշտ է նշել ակադեմիայի գիտնականների ջանքերը՝ օգտագործելու բոլոր հնարավորությունները, որպեսզի պահպանվեն մեր գիտական կոլեկտիվների ձեռքբերումները և դրանք ուղղվեն դեպի հանրապետության արդի պահանջների բավարարմանը: Զգացվում է ինստիտուտների աշխատանքի որոշ ակտիվացում, միջազգային գիտական համագործակցության ընդլայնում, ինչը կարևոր է հանրապետության ներկայիս ֆինանսական ծանր պայմաններում:

Դրական տեղաշարժեր կան նաև ԳԱԱ կենսագործունեության ապահովման ասպարեզում.

● Մեծ արդյունավետությամբ շահագործվում է ՀՀ ԳԱԱ կոմպյուտերային ցանցը, որը կապված է Ինտերնետի հետ: Զգալի աշխատանք է կատարված գիտական գրականության ձեռքբերման և տեղեկատվության աղբյուրների ընդլայնման ուղղությամբ,

● 1998 թ. վերջապես հաջողվեց լուծել ԳԱԱ համար չափազանց կարևոր, երկար տարիների ընթացքում չլուծված, հիմնախնդիրներից մեկը. Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնադրամի հայկական բաժանմունքի միջոցով ԳԱԱ ձեռք բերեց ժամանակակից բարձր մակարդակի կոմպյուտերային տպարան, որը տեղադրվեց արմատապես վերակառուցված մասնաշենքում,

● Լուծվեց Նախագահության և նրա շրջապատում գտնվող ավելի քան 10 գիտահետազոտական ինստիտուտների, գիտական կենտրոնների և գրադարանի ջեռուցման հարցը, որի համար հիմնավոր վերակառուցման ենթարկվեց ջեռուցման համակարգը և տեղադրվեցին նոր սարքեր,

● Վերակառուցվեց և սկսեց բողոքովին նոր հիմունքներով գործել ԳԱԱ գիտակրթական կենտրոնը,

● Վերջին 10 տարվա ընթացքում առաջին անգամ ակադեմիային տրամադրվեցին բազային ֆինանսավորման որոշ գումարներ, ինչը հույս է ներշնչում, որ հետագայում կհաջողվի լուծել գիտական աշխատանքների նյութական ապահովման հրատապ հարցեր:

ԳԱԱ ինստիտուտների, բաժանմունքների և կառուցվածքային այլ ստորաբաժանումների 1998 թվականի գործունեության հիմնական արդյունքների մասին կզեկուցեն բաժանմունքների ակադեմիկոս-քարտուղարները, գիտակազմակերպական գործունեության հիմնական արդյունքների մասին՝ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղարը: Չեմ կասկածում, որ այդ հարցերի վրա կանգ կառնեն նաև մեր գիտնականները: Ուստի ես կփորձեմ կանգ առնել մի քանի սկզբունքային հարցերի վրա:

Կարելի է հավաստել, որ ԳԱԱ համակարգի ինստիտուտներին հաջողվել է դժվարագույն պայմաններում պահպանել գիտության կարևորագույն ուղղությունները և իրականացնել գիտական լուրջ հետազոտություններ:

Սակայն այս ամենը դեռևս ձեռք բերածի «մի կերպ» պահպանելն է, և եթե հանրապետության իշխանությունները կտրուկ միջոցներ չձեռնարկեն գիտության վերաբերյալ մոտեցումները լրջորեն բարեփոխելու ուղղությամբ, մենք կկորցնենք մեր գիտական ներուժը, կկանգնենք փակուղու առաջ և չենք կարողանա ապահովել մեր երկրի առաջընթացն ազատ շուկայական հարաբերությունների դժվարագույն պայմաններում:

Թե՛ հիմնարար և թե՛ կիրառական հետազոտությունների ասպարեզներում ՀՀ ԳԱԱ դեռևս չի կարողացել հասնել իր նպատակին՝ աշխատանքները տանել միջազգային մակարդակին համապատասխան, պահանջված չափով սատար կանգնել հանրապետության անվտանգությունն ապահովելու, հանքա-հումքային, վառելիքա-էներգետիկ և այլ շատ բարդ հիմնահարցերի լուծման գործին:

Գաղտնիք չէ, որ գիտահետազոտական հիմնարկները ներկա պայմաններում աշխատում են իրենց հնարավորություններից դեռևս ցածր մակարդակով: Այստեղ կան և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ պատճառներ:

Անկախ պետությունը գիտության նկատմամբ նոր պահանջներ է դնում: Գիտության զարգացումը դիտարկվում է որպես ՀՀ տնտեսական, քաղաքական և սոցիալական առաջընթացի, ազգային անվտանգության ապահովման, շուկայական ժամանակակից հարաբերությունների բարելավման հիմնահարցերից մեկը: Այս իրավիճակում արդիական պահանջ է դառնում գիտական ներուժի պահպանումը, զարգացումն ու նրա արդյունավետ օգտագործումը:

Հայաստանի անկախության առաջին տարիներին ՀՀ ԳԱԱ-ի դժվարությունները պայմանավորված էին կազմակերպչական մեկուսացմամբ՝ նախկին միութենական ակադեմիական համալիրից՝ կենտրոնացված պատվերների ընդհատումով և միջակադեմիական կապերի խզումով: Այդ պատճառով գիտության բյուջեն խիստ կրճատվել էր, իսկ բազային և ծրագրային ֆինանսավորումը գործնականում ընդհատվել: Ամենացավալին այն է, որ այս ամենը տեղի էր ունենում ծանր սոցիալ-տնտեսական իրավիճակում, լրատվական մեկուսացման, ենթակառուցվածքի՝ շենքերի, լաբորատոր բազայի, նյութատեխնիկական մատակարարման վթարային պայմաններում: Ի վերջո, առկա էր գիտական ներուժի նվազման միտում, շնորհալի գիտնականների արտահոսք, տաղանդավոր երիտասարդներին գիտության բնագավառի մեջ ընդգրկելու դժվարություններ, գիտական դպրոցների «ծերացում»՝ պատեհից բխող բոլոր հետևանքներով:

Ուստի, ելնելով ստեղծված պայմաններից, հանրապետությունում առկա գիտական ներուժը ռացիոնալ օգտագործելու համար անհրաժեշտ էր գնալ լրջորեն մտածված և ծրագրված փոփոխությունների, հատկապես գիտության ֆինանսավորման գործող համակարգի արմատական բարեփոխման խնդրում:

Առաջին հերթին անհրաժեշտ է բյուջետային քաղաքականության շրջանակներում հրաժարվել գիտության ֆինանսավորման մնացորդային ընկալումից:

1992 թվականից ի վեր գիտական հիմնարար հետազոտությունների ֆինանսավորման հիմնական ձևը դարձել է թեմատիկ ֆինանսավորումը: Սակայն, փորձը ցույց է տվել, որ այն կարիք ունի լուրջ կատարելագործման: Ֆինանսավորման այդ ձևը չի կարող լինել բյուջեից հատկացման միակ եղանակը, որովհետև նրա միջոցով, ըստ էության, չեն լուծվում գիտական կարևորագույն ծրագրերի ֆինանսավորման, ինստիտուտներում կատարվող գիտական աշխատանքների կենսաապահովման հարցերը: Գիտահետազոտական ինստիտուտները զրկվել են իրենց հիմնական կոորդինացիոն և կազմակերպական ֆունկցիաներն իրականացնելու, նոր ոլորտների կամ համապատասխան ձեռնարկումներ կատարելու հնարավորությունից:

Անհրաժեշտ է սահմանել հիմնարար հետազոտությունների ֆինանսավորման նվազագույն չափը հանրապետության բյուջեից և այդ չափի սահմաններում՝ բազային հատկացումների տոկոսը: Եթե մենք չբարձրացնենք ինստիտուտների, նրանց բաժինների, գիտական խորհուրդների, ինչպես նաև բաժանմունքների և նրանց պրոբլեմային գիտական խորհուրդների դերը գիտության ֆինանսավորման, կատարված աշխատանքների արդյունքների գնահատման և նոր խնդիրների ձևավորման ասպարեզում, մենք կկորցնենք գիտական դպրոցների կազմակերպման փորձված ձևերը և ի վերջո՝ այն բոլորը, ինչ մեր ազգը ձեռք է բերել դարերի ընթացքում: Մի՞թե պարզ չէ, որ այժմ այն դարը չէ, երբ անհատ կամ մի խումբ գիտնականներ, առանց գիտական համապատասխան կոլեկտիվների համատեղ աշխատանքի, կարող են բարձրացնել գիտության զարգացման ծանր բեռը՝ անկախ հանրապետության և շուկայական հարաբերությունների պայմաններում:

Հիմնարար հետազոտությունների մի մասը անհրաժեշտաբար հիմնվում է փորձարարական բազայի վրա, որը առայժմ գոյություն ունի գիտական հաստատություններում և հաճախ եզակի բնույթ ունի: Պարզ է, որ ներկա պայմաններում և նույնիսկ մոտակա 5—10 տարիների ընթացքում հանրապետության համար դժվար կլինի խոշոր գումարներ հատկացնել հիմնարար հետազոտությունների փորձարարական բազան լրիվ վերականգնելու, առավել ևս՝ այն միջազգային մակարդակի բարձրացնելու համար: Բայց ինչ-որ միջոցներ պարբերաբար անհրաժեշտ է հատկացնել մեր եզակի սարքերի պահպանման և օգտագործման համար:

Ինստիտուտների հաստատուն բազային ֆինանսավորումը պետք է ապահովի ինչպես հիմնարար հետազոտությունները, տեսական մշակումները, այնպես էլ նպատակային անհրաժեշտ ծախսերը (լաբորատոր և փորձարարական բազաների, գրադարանների, հազվագյուտ սարքերի պահպանում և արդյունավետ օգտագործում, նոր բազաների ստեղծում, գիտական աշխատանքների հրատարակում, արտասահմանյան գիտական գործուղումներ և այլն): Մեր կարծիքով բազային ֆինանսավորումը պետք է կատարել յուրաքանչյուր գիտական ճյուղի համար առանձին՝ ըստ նրա առանձնահատկությունների, հաշվի առնելով, որ արդեն իրենց գիտական բարձր որակը ապացուցած ուղղությունները հետագա զարգացում կարող են ստանալ միայն հիմնականում բազային ֆինանսավորման պայմաններում:

Ֆինանսավորման մի զգալի մասը կառավարության կողմից պետական պատվերի (դրամաշնորհի) ձևով պետք է հատկացվի գիտատեխնիկական կարևորագույն ծրագրերի իրականացմանը:

Այսպիսով, պետք է ապահովել բյուջեից բազմատեսակ ֆինանսավորման համակարգ, որը հնարավորություն կտա նպաստել գիտության պահպանմանը և զարգացմանը:

Ավելորդ չէ նշել, որ այս հարցերը բազմիցս բարձրացվել են մեր ինստիտուտների, բաժանմունքների, ԳԱԱ Նախագահության կողմից, սակայն պատշաճ արձագանքի չեն արժանացել:

Գիտության կազմակերպման արմատական վերակառուցումը պետք է ընթանա մի կողմից գիտական հաստատությունների կառավարման և ենթակառուցվածքների կատարելագործման, մյուս կողմից՝ գիտական ուղղությունների ճշգրտման և դրան համապատասխան գիտական կադրերի նպատակային պատրաստման և տեղաբաշխման ուղղությամբ:

Գիտատեխնիկական արտադրանքի պահանջարկի նվազումը հանրապետությունում տանում է դեպի գիտության ծավալների կրճատում և գիտական մտքի արտահոսք: Մենք բազմիցս նշել ենք, որ անընդունելի ենք համարում այն կարծիքը, որ եթե մեր հանրապետությունը փոքր է՝ համապատասխանորեն պետք է կրճատվեն գիտության ծավալները:

Հանրապետությունում ստեղծվել է գիտական մեծ ներուժ՝ գիտական դպրոցներ, ուղղություններ, որոնք ունեն միջազգային ճանաչում, և պահանջում են նոր մոտեցումներ ԳԱԱ միջազգային գիտական կապերի նկատմամբ:

Հաշվետու շրջանում էական է եղել տարբեր երկրների, և առաջին հերթին Ռուսաստանի Դաշնության, գիտական օջախների հետ կնքված պայմանագրերի շնորհիվ ստացված միջոցների և հնարավորությունների օգտագործումը, հովանավորների, հիմնադրամների ներդրումները:

Ակադեմիայի միջազգային կապերի ներկա փուլի հիմնական խնդիրը ակադեմիայի ներառումն է համաշխարհային գիտական հանրության համակարգի մեջ: Դա պետք է լինի այնպիսի ներառում, որի պայմաններում մեր ակադեմիան պահպանի իր ինքնուրույնությունը, իր գիտական ներուժի ամբողջականությունը, այդ ներուժը ՀՀ սոցիալ-տնտեսական, մշակութային շահերին ծառայեցնելու գերակայությունը: Հաճախ համագործակցությունը հանգում է սոսկ մեր լավագույն գիտնականների գործունեմանը՝ հրավիրող կողմի հաշվին, որի հետ մենք համաձայնվում ենք՝ գիտական պոտենցիալը պահպանելու նպատակով:

Այո, մեր գիտնականները չեն կտրվում համաշխարհային գիտական նվաճումներից և բուտանում են համապատասխան միջազգային կոչումներ, ճանաչում: Սակայն շատ ավելի կարևոր են մեր սեփական գիտական բազայի զարգացումը և ներդրվող գումարների անմիջական օգտագործումը հանրապետությունում: Սակայն մենք, այսպիսով, փաստորեն, զրկվում ենք այս խնդրում սեփական գիտական քաղաքականություն վարելու հնարավորությունից և կարող ենք շատ բան կորցնել: Այս մասին անհրաժեշտ է շատ լուրջ մտածել:

Կարելի է նշել նաև Ուկրաինայի և Բելոռուսի գիտական կենտրոնների հետ համագործակցությունը: Անհրաժեշտություն է դառնում այդ կապերի հետագա ընդլայնումն ու խորացումը, քանի որ ՀՀ գիտությունն իր բազմաթիվ ուղղություններով ինտեգրացված էր նախկին Սովետական Միության գիտական կենտրոնների հետ:

Կարևոր հանգամանք է նաև Չինաստանի, Հունգարիայի, ԱՄՆ-ի, Իսրայելի, Սեծովյան երկրների գիտական օջախների հետ ՀՀ ԳԱԱ գիտական հիմնարկների համագործակցությունը: Լուրջ քայլեր են արվում Միջազգային գիտատեխնիկական կենտրոնի, Ինտասի, ՆԱՏՕ-ի գիտական ծրագրերի շրջանակներում համագործակցության ուղղությամբ:

Միջազգային գիտական համագործակցության շրջանակներում շատ կարևոր է մեր հանրապետության մի շարք ինստիտուտների բազայի վրա միջազգային գիտական կենտրոնների կազմակերպումը: Այս հարցը օբյեկտիվ անհրաժեշտություն է: Փաստ է, որ շատ հետազոտություններ, որոնք արդիական են մեր հանրապետության համար, կատարվել են տարիների ընթացքում և հանգեցրել են որոշակի արդյունքների, հետապնդում են ոչ միայն զուտ տեղական խնդիրների լուծում, այլև ունեն համաշխարհային նշանակություն:

Միջազգային կապերի ընդլայնումը սկզբունքային հարց է հատկապես հիմնարար հետազոտությունների բնագավառում ձեռք բերված գիտական ներուժի պահպանման հարցում՝ միջազգային հիմնադրամներից, դրամաշնորհներից օգտվելու ճանապարհով, ինչպես նաև գիտական հաղորդակցման և համագործակցման համար:

Հարկավոր է ավելի արդյունավետ օգտագործել մեր հանրապետության համապատասխան արտադրական ձեռնարկությունների և արտասահմանյան մի շարք կազմակերպությունների կողմից տրամադրվող պայմանագրային միջոցները: Չօգտագործված հնարավորությունները շատ են, դրանց խելամիտ գործադրումը կարող է որոշ չափով թեթևացնել մեր հանրապետության բյուջեի առանց այն էլ մեծ ծանրաբեռնվածությունը:

Շատ կարևոր է պետության հանդեպ ակադեմիայի պարտականությունների գիտակցումը: Ըստ գործող որոշումների, ակադեմիան պետական իշխանությունների խորհրդատուն է գիտության բնագավառում: Նրա առաջարկությունները պետք է քննարկվեն իշխանությունների համապատասխան մարմինների կողմից, հիմք դառնան որոշակի եզրահանգումների և միջոցառումների համար: Ակադեմիան, այս կամ այն չափով, կատարում է իր այդ կարևորագույն պարտականությունը: Սակայն, դժբախտաբար, դեռևս համարյա արձագանք չի գտնում իշխանությունների կողմից:

Չնայած ասածին, մենք պարտավոր ենք շարունակել մեր պարտականությունների իրականացումն այս ուղղությամբ: Մենք դեռևս շատ հաճախ մինչև վերջ չենք հասցնում հանրապետության կառավարության պաշտոնական խորհրդականի մեր պարտականությունների կատարումը: Ամենից առաջ դա վերաբերում է գիտության, հանրապետության տնտեսության զարգացման առաջնային ուղղությունների ձևավորման վերաբերյալ առաջարկություններ մշակելուն: Պետք է հասնել այն բանին, որ իշխանությունները հաշվի նստեն գիտության հետ: Դա կլինի հրամայական պահանջն է:

Չի կարելի նորմալ համարել, որ մինչև այսօր չի ընդունվել «Գիտության մասին օրենքը»: Սա կարևորագույն խնդիր է, որը պետք է ապահովի գիտական և գիտատեխնիկական բնագավառում աշխատողների համար կայուն սոցիալական երաշխիքներ, գիտական կազմակերպությունների համար ստեղծի զարգացման բարենպաստ պայմաններ և վերջապես հստակեցնի ոչ միայն ակադեմիայի, այլև ընդհանրապես գիտության տեղն ու դերը մեր կյանքում:

Ակնհայտ է, որ գիտություն-արտադրություն կապը միշտ չէ, որ անմիջական է և ուղղակի, առավել ևս՝ անցումային շրջաններում: Սակայն ոչ մի երկիր չի կարող ունենալ լուրջ գիտական ներուժ՝ առանց զարգացած տնտեսության: Որքան էլ մենք այլընտրանքային աղբյուրներ հայթայթենք, միևնույն է, գիտության հիմնական ֆինանսավորումը կատարվելու է պետական բյուջեից: Իսկ բյուջեի հիմքը՝ զարգացած արտադրությունն է: Միևնույն ժամանակ մրցունակ արտադրությունների ձևավորումը առանց լուրջ գիտության դժվար է պատկերացնել:

Դեռևս չկան մեր ժողովրդի կենսական պահանջները բավարարող մրցունակ արտադրական համակարգի ստեղծման մշակված գիտակազմակերպական և տնտեսական հիմքեր: Այս խնդրի լուծման կարևոր նախապայմաններից է հանրապետության գիտական և արտադրական ներուժի համալիր օգտագործումը:

Հաճախ մենք զարմանում ենք, թե ինչո՞ւ մեր գիտնականների առաջարկությունները, ձեռքբերումներն օգտագործվում են արտասահմանյան երկրներում, իսկ մեզ մոտ, ունենալով համապատասխան արտադրություններ, դրանք չեն ներդրվում:

Քլորոպրենային կաուչուկի, պղնձի, պլյումբինի, քիմիական պարարտանյութերի արտադրության, հանքահումքային պաշարների ռացիոնալ օգտագործման, թափոնների վերամշակման, նոր նյութերի ստեղծման, գյուղատնտեսական մթերքներով հանրապետության ապահովման հարցերը և բազմաթիվ նման հարցեր հրամայաբար պահանջում են ակադեմիայի գիտական միջամտումը՝ իշխանությունների կողմից առավելագույնս ճիշտ որոշումներ ընդունելու համար:

Արմատական վերակառուցման անհրաժեշտություն կա մեր գիտական հիմնարկների աշխատանքներում՝ երիտասարդ գիտնականների և մասնագետների ընդգրկման ասպարեզում:

Գիտությունը պահանջում է համապատասխան մթնոլորտի առկայություն և երիտասարդ կադրերով համալրման հնարավորություն: Գիտնականների միջին հասակը բավականին բարձր է, իսկ 30-ից ցածր տարիք ունեցող գիտնականների մուտքը դեպի գիտություն, համարյա բացառված է: Մենք մշակել և իրականացնում ենք որոշ միջոցառումներ այդ ուղղությամբ, բայց դա դեռևս շատ քիչ է և մեզ չի բավարարում:

Այսպես, ՀՀ կառավարության որոշումով ընտեղծվել է մի նոր կառույց՝ ՀՀ ԳԱԱ կից գիտակրթական միջազգային կենտրոն, որտեղ իր որակավորումը կբարձրացնի գիտության ուղին բռնած երիտասարդությունը՝ ինչպես մեր երկրից, այնպես էլ այլ երկրներից: Միջազգային կենտրոնը կպատրաստի բարձրորակ կադրեր ասպիրանտուրայի և դոկտորանտուրայի միջոցով, կկազմակերպի դասընթացներ հայերենից, օտար լեզուներին լիարժեք տիրապետելու, կոմպյուտերային ուսուցման համար, իրականացնելով գիտական որակավորման բարձրացման անընդհատության սկզբունքը: Կենտրոնը որոշ չափով կօգնի կադրերի պատրաստմանը և վերապատրաստմանը, օգտագործելով ակադեմիայի, բուհերի գիտական ներուժը և արտասահմանյան համալսարանների փորձը:

Անհրաժեշտ ենք համարում սահմանել երիտասարդ գիտնականների համար մրցանակներ, բարձրացնել ասպիրանտների թոշակները, հրատարակել նրանց աշխատանքները, միջոցներ ձեռնարկել, որպեսզի երիտասարդներն ավելի ակտիվորեն մասնակցեն գիտության հետ առնչվող կարևորագույն նշանակություն ունեցող աշխատանքներին: Այդ կարևորագույն խնդրի լուծման համար շատ անելիքներ ունեն ինչպես ԳԱԱ Նախագահությունն ու բաժանմունքները, այնպես էլ ինստիտուտները:

Հարգելի՛ բարեկամներ.

Պատմական առումով վայրկյաններ են մնացել, որպեսզի մենք թևակոխենք երրորդ հազարամյակը. մարդկությունը դեպի նոր դարաշրջան է գնում գիտության և տեխնոլոգիաների բնագավառում ձեռք բերած խոշորագույն նվաճումներով և, իհարկե, նաև նոր հույսերով:

Հայաստանը խորհրդային հասարակարգից թևակոխել է շուկայական հարաբերությունների և ժողովրդավարական գործընթացների զարգացման մի նոր շրջան, թե՛ տնտեսական ու սոցիալական, թե՛ պետական ու իրավական, թե՛ գաղափարախոսական ու աշխարհաքաղաքական և թե՛ այլ ոլորտներում ծագել են նորանոր հիմնախնդիրներ, որոնք գիտականորեն դեռևս հետազոտված չեն: Արմատապես փոխվել են գիտությունների զարգացման մթնոլորտը, նրա առաջնահերթ ու գերակա խնդիրները:

Այս հարցերը հանգամանալից քննարկվել են ԳԱԱ բաժանմունքների նստաշրջաններում: Ակնհայտ է, որ կյանքի հարուցած նոր խնդիրներից ելնելով, անհրաժեշտ է իրականացնել լուրջ կառուցվածքային փոփոխություններ ամենատարբեր սոցիալ-տնտեսական և գիտա-մշակութային հետազոտությունների կազմակերպման բնագավառում:

Հարգելի բարեկամներ:

Անվիճելի է, որ սահմանափակ ֆինանսական միջոցների պայմաններում գիտական հետազոտությունների արդյունավետության բարձրացման հիմնական ուղղությունը պետք է լինի գիտատեխնիկական հետազոտությունների առաջնային բնագավառների որոշումը: Դրա հիման վրա անհրաժեշտ է մշակել գիտատեխնիկական համալիր նպատակային ծրագրեր՝ որպես տնտեսության առաջնային և հեռանկարային խնդիրների լուծման նախընտրելի ձև:

Սակայն դեռևս մշակված և հաստատված չեն հանրապետության տնտեսության զարգացման հիմնական ուղղությունները (որոնց մշակմանը պետք է մասնակցի նաև ԳԱԱ-ն): Առանց դրանց, անկասկած, դժվար է ճշգրիտ որոշել գիտության զարգացման առաջնային ուղղությունները: Այդ ուղղությունների թվաքանակը պետք է լինի սահմանափակ, նրանց իրականացումը կարող է պահանջել կազմակերպական լուրջ փոփոխություններ, բայց մենք դրան պետք է գնանք, գուցե և այս պայմաններում ազատվելով գիտական որոշ ոչ առաջնային մշակումներից:

ՀՀ ԳԱԱ-ն 1998 թ. մեկ անգամ ևս ՀՀ կառավարության քննարկմանն է ներկայացրել իր առաջարկությունները՝ պետական նշանակություն ունեցող գիտական ուղղությունների գերակայության վերաբերյալ: Այդ փաստաթուղթը պետք է դառնա լուրջ քննարկման և վերամշակման առարկա:

● Կարևորագույն խնդիր է՝ ՀՀ գիտական ներուժն առաջին հերթին ուղղել հանրապետության նախապատվելի խնդիրների լուծմանը: Աշխատանքները պետք է կազմակերպել, կոորդինացնելով տվյալ մասնագիտության գիտնականների ջանքերը, անկախ նրանց գերատեսչական պատկանելության:

Չեմ կարող ասել, որ մեզ հաջողվում է գործնականորեն լուծել մեր գիտնականների սոցիալական վիճակի բարելավման հարցերը, բայց ես լավատես եմ և համոզված եմ, որ մենք միացյալ ջանքերով որոշ չափով կհաղթահարենք այն դժվարությունները, որոնք ծառացած են ՀՀ ԳԱԱ առջև:

ՆԱՄԱԿ ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ

Վնասազերծել ատոմակայանը

ԽՍՀՄ-ի օրոք Հայկական ատոմակայանի վառելիքը ըստացվում էր Ռուսաստանի ԽՍՀ-ից, և թափոններն էլ ուղարկվում էին Ռուսաստան, ուր դրանք ենթարկվում էին վերամշակման, և վերջնական թափոնները թաղվում էին Սիբիրի (Կրասնոյարսկի մարզի) տարածքում: ԽՍՀՄ-ի փլուզումից և Հայկական ատոմակայանի բավականին երկարատև դադարից ու վերագործարկումից հետո ատոմակայանի վառելիքը դարձյալ ձեռք է բերվում Ռուսաստանից, սակայն, այս անգամ արդեն Ռուսաստանը այլևս չի ընդունում մեր ատոմակայանի թափոնները, և մենք պարտադրված ենք այդ թափոնները պահել (թաղել) մեր սեփական տարածքում՝ ատոմակայանի շրջապատում երկաթբետոնից պատրաստված «թափոնագերեզմանում»:

Հայտնի է, որ Հայկական ատոմակայանը, հետևապես և նշված «թափոնագերեզմանը» կառուցված է Հայաստանի ամենախիտ բնակեցված տարածքում՝ Արմավիրի մարզի հարավ-արևելյան ծայրամասում, Երևանից մոտ 20 կմ հեռավորության վրա, Էջմիածին և Արմավիր քաղաքների միջև:

Նշված ատոմակայանի տարածքին շատ մոտ անցնում է երկրակեղևի՝ Երևան-Օրդուբադյան հայտնի խզվածքը, որը ինքնին հանդիսանում է երկրաշարժերի մշտական գործող օջախ: Բարեբախտաբար, ատոմակայանի կառուցումից հետո, այդ օջախով երկրակեղևի շարժումներ դեռևս տեղի չեն ունեցել: Սակայն դա չի նշանակում, որ երկրաշարժերը այդ խզվածքի երկայնքով բացառված են: Այս հարաբերական հանգստի պայմաններում, տեղի է ունենում լարվածությունների կուտակում, որն, ի վերջո, երկրակեղևի այդ մասի դիմադրության սահմանը հատելիս, անպայման կբերի երկրակեղևի շարժման: Ե՞րբ դա տեղի կունենա, դժվար է ասել: Սակայն, որ դա տեղի կունենա, անհերքելի է: Այս դեպքում, նույնիսկ երկաթբետոնից պատրաստված «թափոնագերեզմանը» անվտանգ չի դարձնում վերջինիս մեջ պարփակված թափոնների տարածումը շրջապատ և թափանցումը երկրի մակերևույթ, որի հետևանքները պարզ ու հասկանալի են ամենքին:

Այսպիսով, մեր ժողովրդի գերակշիռ մեծամասնության՝ ավելի քան 60 տոկոսի, կյանքը՝ ատոմակայանի կառուցման պահից սկսած և մինչև հեռավոր ապագան տանող անորոշ ժամանակահատվածը՝ կապված ռադիոակտիվ թափոնների թաղման հետ, խստագույնս վտանգված է, եթե մենք հենց այժմ, անհապաղ չձեռնարկենք նախազգուշական բոլոր միջոցառումները մեր ժողովրդի գլխին կախված արհավիրքը վնասազերծելու համար:

Քանի որ ատոմակայանի թափոնները պահվելու (թաղվելու) են մեր փոքրիկ երկրի «սրտում» և՝ մինչև ատոմակայանի դադարեցման օրը (2004 թ.) դրանց քանակներն անընդհատ ավելանալու են, ուստի նախազգուշական միջոցառումները պետք է կատարվեն, հաշվի առնելով բոլոր հանգամանքները (նաև այն, որ ատոմակայանի աշխատանքի դադարեցումից հետո, այժմ գործող ռեակտորի մեջ ևս, կարող է մնալ որոշակի քանակի վառելիք):

Նախկին ԽՍՀՄ-ի տարբեր քաղաքներում ու գիտահետազոտական ինստիտուտներում կատարված բազմաթիվ փորձերով հաստատված է, որ բնական ցեոլիտները, որոնցով հարուստ է մեր հանրապետությունը, ռադիոակտիվ նյութերի, հատկապես Ցեզիում—137 և Ստրոնցիում—90 իզոտոպների, շատ ակտիվ կլանիչներ են: Ուստի Հայկական ատոմակայանի թափոնների և ատոմակայանի գործունեության դադարեցումից հետո ռեակտորների մեջ մնացած վառելիքի վնասազերծման համար առաջարկում ենք.

— հենց այժմ, անհապաղ, «թափոնագերեզմանը» փաթաթել փշրված ու մանրացված ցեոլիտների հաստ (ոչ պակաս 3 մ) շերտով,

— ատոմակայանի գործունեության դադարեցումից հետո (2004 թ.) նույն կարգով փաթաթել բոլոր այն ռեակտորները, որոնց մեջ ինչ-որ քանակի վառելիք է մնացել:

Ցեոլիտները արգելակում են ռադիոակտիվ իզոտոպների արտանետումները, կլանում և անվտանգ են դարձնում դրանք:

Միքայել ՔՈԹԱՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Վլադիմիր ԽՈՋԱԲԵԿՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հրաչիկ ԱՎԱԳՅԱՆ
Երկրաբանա-հանքաբանական գիտ. դոկտոր

Ժամանակակից սարքավորումներ, սարքեր, հաշվիչներ: Հնարավո՞ր է գիտության զարգացումը առանց այդ հարմարությունների:

ՀՀ ԳԱԱ ՏԱՐԵԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

ՖԻԶԻԿԱ-ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ԵՎ ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Յու. Հ. ՇՈՒՔՈՒՐՅԱՆ, փոխպրեզիդենտ, բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս

ՀՀ ԳԱԱ ՖՄ և ՏԳ բաժանմունքի ինստիտուտների գիտնականների հետազոտությունները վերաբերում են մաթեմատիկայի, մեխանիկայի, ինֆորմատիկայի, ֆիզիկայի և աստղաֆիզիկայի, երկրի մասին գիտությունների, ինչպես նաև տեխնիկական գիտությունների տեսական և կիրառական խնդիրներին: Այդ հետազոտությունների հիմքում դրված են տարիների ընթացքում ձևավորված գիտական դպրոցների մոտեցումները, և իհարկե, բնագավառներում այժմյան արդի դրվածքները:

Բաժանմունքի գիտնականների կողմից ստացված են նոր արդյունքների մի շարք, որոնք վերաբերում են բյուջետային և պայմանագրային ֆինանսավորման շրջանակներում կատարվող աշխատանքներին:

Մաթեմատիկայի ինստիտուտ (տնօրեն՝ ակադ. Ն. Առաքելյան):

Ապացուցվել է Բորի թեորեմի անալոգը շատ փոփոխականների ֆունկցիաների համար: Հարմոնիկ ֆունկցիաների համար մշակվել է փոքրության փոխանցման սկզբունքի հետազոտման արդյունավետ մեթոդ, որի օգնությամբ ստացվել են նոր բնույթի միակության ընդհանուր թեորեմներ կամայական բազմաչափ տիրույթներում: Շարունակվել են հետազոտությունները ինտեգրալ երկրաչափության դասական տարածություններում չափերի և նշանափոխ չափերի վալյուացիաների միջոցով սեռելու վերաբերյալ:

Մեխանիկայի ինստիտուտ (տնօրեն՝ ակադ. Լ. Աղալովյան):

Հաստատված է, որ հաղորդիչ, մագնիսապես ակտիվ միջավայրերում որոշակի պայմանների առկայության դեպքում երկու գրգռված ալիքներ առաջ են բերում այլ հաճախականությամբ նոր ալիքներ: Ստացված են կարևորագույն արդյունքներ հաղորդիչ սալերի և թաղանթների մագնիսաառաձգականության տեսության, առաձգականության տեսության տարածական խնդիրների, սալերի և թաղանթների ասիմպտոտիկ տեսության, գետնահողերի ռեոլոգիայի բնագավառներում:

Ցույց է տրված, որ բետոնի ձգման և սեղմման սողքի չափերի հարաբերության մեծությունը ըստ զանգվածային տարրի ընդլայնական կտրվածքի խիստ անհամասեռ է և էապես կախված է բետոնի հասակից: Ստեղծվել է «գրունտներ» (գետնահողեր) ոլորման միջոցով ամրության բնորոշիչների լաբորատոր որոշման եղանակներ. «Հայաստանի ստանդարտը»:

Ինֆորմատիկայի և ավտոմատացման պրոբլեմների ինստիտուտ (տնօրեն՝ ակադ. Յու. Շուքուրյան):

Ապացուցված են պարամետրական հաջորդականությունների և օրթոգոնալ զանգվածների կառուցմանը վերաբերող թեորեմներ: Ապացուցված է խիստ կապակցված գրաֆների մեջ կատարվող հաշվողական պրոցեսների համապատասխան տրեկային լեզուների ավտոմատային ճանաչելիությունը:

Մշակվել և ակադեմիական կոմպյուտերային ցանցում իրացվել է ինֆորմացիայի ժամանակավոր պահպանման համար բաշխված հիերարխիկական համակարգ: Իրացված է ձայնային փոստի հաղորդումների ավտոմատացված ձևավորումը և փոխանցումը: Մշակված են տպագիր հայկական բնագրերը վերծանող ծրագրավորման համակարգի կատարելագործված տարբերակներ:

Բյուրականի աստղադիտարան (տնօրեն՝ ֆ.-մ. գ.թ. Ա. Պետրոսյան):

Ռուսաստանի հատուկ աստղադիտարանի և Ֆրանսիայի գիտնականների հետ համագործակցության շրջանակներում ստացվել են նոր արդյունքներ՝ արտագալակտիկ աստղագիտության բնագավառում: Գերհեռավոր ($Z>4$) գալակտիկաների որոնման ծրագրով Բյուրականի աստղադիտարանի 2,6 մ դիտակով հայտնաբերվել է 3 օբյեկտ, որոնց կարմիր շեղման արժեքը նախնական տվյալներով անցնում է 6-ից: Դրանք, հավանաբար, առ այսօր հայտնի ամենահեռավոր օբյեկտներն են:

Ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտ (տնօրեն՝ ակադ. Ռ. Մարտիրոսյան):

Բարձրջերմաստիճանային գերհաղորդիչներով Ջոզեֆսոնյան անցումների աղմկային հատկությունների հետազոտման համար ստեղծվել է եզակի բվազիօպտիկական չափող համակարգ, որի օգնությամբ կարելի է կատարել չափումներ հաճախականությունների 100—1000 գՀց և ջերմաստիճանի 14—300K տիրույթներում: Տեսականորեն հետազոտված են գերհաղորդիչներում մրրիկների մածուցիկ արգելակման մեխանիզմները: Ցույց է տրված, որ նախկինում Բարդին-Ստեֆանի և Թինկհամի կողմից առաջարկված մեխանիզմները լիովին նույնական են, որը շատ կարևոր արդյունք է գերհաղորդականության տեսության համար:

Կատարվել են հետազոտություններ բարձր արագությամբ թվային ինֆորմացիայի հոսքով միլիմետրային ալիքների ուղղակի մոդուլյացիայի ուղղությամբ:

1998 թ. նոյեմբերին արձակված «Օկեան» արբանյակի վրա տեղադրվել է P—600 ռադիոմետրիկ համակարգը, որը հաջողությամբ աշխատում է «Օկեան» միջազգային ծրագրով: Անհրաժեշտ է նշել, որ սույն ինստիտուտում մշակված «Միր» տիեզերական կայանի վրա տեղադրված ռադիոմետրիկ համակարգը արդեն մի քանի տարի հաջողությամբ ապահովում է երկրի մակերեսի և մթնոլորտի էկոլոգիական հետազոտությունները:

Ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտ (տնօրեն՝ ակադ. Ա. Մկրտչյան):

Շարունակվել են սահող անկյունների տակ արտաքին ակուստիկ ալիքների առկայության պայմաններում ռենտգենյան ճառագայթների ցրման երևույթի ուսումնասիրությունները: Ստացված արդյունքների հիման վրա առաջարկված է նոր զգայուն և էքսպրես մեթոդ մոնոբյուրեղներում շերտերն ըստ մակերևույթի և ծավալի ուսումնասիրելու համար: Ցույց է տրված ցածր ջերմաստիճանային պլազմայի պարամետրերի ղեկավարման հնարավորությունը ակուստիկ դաշտերով: Այս բնագավառում դիտված են նաև ճառագայթման նոր. և բավականին ինտենսիվ աղբյուրներ:

Կանալացման ճառագայթման բնագավառում արտաքին ակուստիկ դաշտերի առկայության պայմաններում բյուրեղներում դիտվել են ինվերսիոն էներգետիկ մակարդակներ, որոնք հնարավորություն կընձեռնեն ստանալու ինտենսիվ ռենտգենյան տիրույթի ճառագայթում:

Մշակված են ակուստապլազմային լյումինեսցենտ լամպեր, որոնք միևնույն լուսատուի համար գործածում են մի քանի անգամ քիչ էլեկտրական հզորություն: Սինթեզվել է նոր կապակցող նյութերի շարք, որը թույլ է տալիս ռեզիստիվ քսանյութի ջերմամշակման ջերմաստիճանը իջեցնել 350-ից մինչև 150 աստիճան, պահպանելով քսանյութի էլեկտրաֆիզիկական պարամետրերը և բարելավելով նրա մեխանիկական պարամետրերը:

Ֆիզիկական հետազոտությունների ինստիտուտ (տնօրեն՝ ֆ.-մ.գ.դ. Է. Վարդանյան):

Հետազոտված են սուբպիկովայրկյանային և ֆեմտովայրկյանային տևողության իմպուլսների ժամանակային և սպեկտրած բնութագրերը ռեզոնանսային միջավայրով տարածման դեպքում: Ռեզոնանսային լազերային գրգռման պայմաններում ի հայտ է բերվել ցեզիումի գոլորշիներից ստացված ազդանշանի մեծության խիստ կախվածությունը լազերային ճառագայթման ինտենսիվությունից և փոխազդեցության ժամանակից: Շարունակվել են աշխատանքները ոչ գծային օպտիկայի, բյուրեղների աճեցման և հետազոտման, բարձրջերմաստիճանային գերհաղորդականության բնագավառներում:

Լազերային տեխնիկայի բնագավառում հետազոտվել են բաղադրիչ նյութեր. որոնց մոդիֆիկացման ուղղությամբ ստացվել են մի շարք արդյունքներ նրանց կոնկրետ կիրառման և ընդլայնման համար: Ստացվել են հետևյալ արդյունքները՝ հազվագյուտ հողերի ձույլվածքների ֆերրոմագնիսական հատկությունների փոփոխությունը, կախված բվազիբինար ձուլվածքի բաղադրությունից, խառնուրդների օգնությամբ լիթիում նիոբատի բյուրեղի հատկությունների կառավարում ինֆորմացիայի օպտիկական գրանցման համար և այլն:

Ճարտարագիտական կենտրոն (տնօրեն՝ ակադ. Ռ. Ղազարյան):

Լուծվել է ուժեղ կոհերենտ կանգուն ալիքի դաշտում ատոմների քվանտամեխանիկական ցրման խնդիրը 1—0 օպտիկական անցման և կանգուն ալիքի կամայական բևեռացման դեպքում, հաշվի առնելով մագնիսական ենթամակարդակների միջև կոհերենտության դերը: Ցույց է տրվել, որ նույն էներգիայի ենթամակարդակների միջև կոհերենտությունը բերում է ցրման ընդհանուր արդյունավետության յուրօրինակ մոդուլյացիա: Ցույց է տրվել, որ ինդիումի բարակ թաղանթից կազմավորված ցանցի լրիվ օպտիկական արձագանքի անոմալիաների մեխանիզմը պայմանավորված է մետաղի բյուրեղական ցանցի դեֆորմացումով:

Երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ (տնօրեն՝ ակադ. Ռ. Ջրբաշյան):

Առաջին անգամ մշակվել են կավային ապարների երկրաբանա-արդյունաբերական տիպայնացման չափանիշները, որոնց հիման վրա Հայաստանի տարածքում անջատվել են 8 այդպիսի տիպեր: ԼՂՀ տարածքի կավային հումքի ուսումնասիրությունների արդյունքում ԼՂՀ կառավարությանն են ներկայացվել կոնկրետ առաջարկություններ՝ նրանց օգտագործման հնարավոր ոլորտների մասին:

Մշակվել է Հայաստանի տարածքի բյուրեղային հիմքի ապարների համալիր բնութագիրը, որի հիման վրա տրվել է երկրակեղևի ձևավորման վաղ փուլերի (մոտ 1 մլրդ տարի) պատմությունը:

Կազմված են Սևանա լճի ավազանի էկոլոգո-երկրաքիմիական Ատլասի 118 քարտեզներ, որոնք բնութագրում են տարրերի բաշխումը տարբեր բնական գոյացումներով:

Առաջին անգամ կազմվել է ՀՀ օգտակար հանածոների Սերվեր Ինտերնետում:

Ինստիտուտը գյուղատնտեսության ասպարեզների հետ առնչվող ծրագրերում իրականացրել է «Պոլիմերա-հանքային կոմպոզիտ» նյութի փորձարկումը և Երևանի քիմռեակտիվ գործարանի հետ համատեղ արտադրության կազմակերպման աշխատանքները:

Երկրաֆիզիկայի և ինժեներային սեյսմաբանության ինստիտուտ (տնօրեն՝ տ.գ.դ. Ս. Հովհաննիսյան):

Երկրաբանա-երկրաֆիզիկական, ռեգիոնալ սեյսմաբանական և սեյսմատեկտոնական տվյալների, ինչպես նաև գրավիտացիոն դաշտի հիման վրա կազմված կառուցվածքա-դինամիկ հեռաչափ մոդելի համակողմանի վերլուծության արդյունքում կազմվել է Հայաստանի տարածքի երկրաշարժածին գոտիների 1:200 000 մասշտաբի քարտեզը: Առաջարկվել և ներդրվել են բարձր ճշտության գրավիտաչափական դիտարկումների չափաբանական և տվյալների մշակման նոր տարբերակներ, ջրամբարների պատվարների մարմնի վարքի և վիճակի գնահատման եղանակ (ներդրված է Թավշուտում, Ապարանում և այլն):

Կիրառական մշակումներից հետաքրքիր են ՌՖԷ ՀԿԲ կողմից (տնօրեն՝ տ.գ.թ. Ռ. Սարգսյան) Արտասահմանյան ֆոնդի միջոցներով նախագծված և շահագործման հանձնված տուրբոպոմպը, որն ունի լավ ցուցանիշներ, Գյումրիի ՀԿՏԻ (տնօրեն՝ տ.գ.թ. Ռ. Սարգսյան) կողմից մշակված և ՀԱԷԿ-ում ներդրված 144 սեյսմոմետրներից ստացվող ազդանշանների գրանցման կոմպյուտերային համակարգը, **Գյումրիի վիբրոտեխնիկայի բաժնում** (ղեկ.՝ տ.գ.թ. Գ. Ավետիսյան) խողովակային համակարգերում տատանումների կայունացուցիչների մշակումը:

Բաժանմունքի գիտնականները հաշվետու տարում ընդլայնել են միջազգային համագործակցության շրջանակները, մասնակցելով կամ շարունակելով միջազգային գիտական ծրագրերը: Մեր բաժանմունքը գիտական ստեղծագործական կապերի մեջ է շատ երկրների գիտական կենտրոնների հետ: Լայն է համագործակցության աշխարհագրությունը: Մասնակցելով 28 միջազգային նախագծերի, բաժանմունքի ինստիտուտները կատարել են աշխատանքներ՝ հետևյալ ուղղություններով:

Ֆիզիկական հետազոտությունների ինստիտուտ՝ Ռենտգենյան և ուլտրամանուշակագույն ճառագայթման անհավասարակշիռ դետեկտորների պարամետրերի օպտիմիզացում, հազվագյուտ հողերի հալոգենիդների իոններով բյուրեղների աճեցում:

Ռադիոֆիզիկայի և էլեկտրոնիկայի ինստիտուտ՝ Ռադիոաստղագիտության խնդիրների լուծման և երկրաշարժերի կանխագուշակման համար բարձրագույն ԳԲՀ ընդունող սարքավորում և բարձրջերմաստիճանային գերհաղորդիչների հիման վրա միլիմետրային տիրույթի հետէրոդինային ընդունիչներ շրջապատող միջավայրի մոնիթորինգ:

Ֆիզիկայի կիրառական պրոբլեմների ինստիտուտ՝ Ռենտգենոակուստիկ օպտիկա և ռենտգենյան սինքրոտրոնային ճառագայթման դիֆրակցիան ակուստիկ գերցանցերի վրա:

Մաշտոց Ճարտարագիտական կենտրոն՝ Ատոմային քվանտաինտերֆերենցիոն էֆեկտներ:

Ինֆորմատիկայի և ավտոմատացման պրոբլեմների ինստիտուտ՝ Ինֆորմացիայի տեսություն և կոմբինատորիկա, վիճակագրություն, տվյալների վերլուծություն և նախազգուշական գործերում մրցող էվրիստիկաների, բաշխված տեղեկատվական համակարգերը կրիտիկական սոցիալ իրադրությունների վերլուծության համար, էֆեկտիվ սիմվոլիկ հաշվարկներ:

Երկրաբանական գիտությունների ինստիտուտ՝ Բնական վտանգները սեյսմաակտիվ մարզերի ակտիվ խզվածքների գոտիներում:

Պետք է նշել, որ այս դրամաշնորհներով իրականացվող աշխատանքների պատասխանատու կատարողները ինչպես ինստիտուտների ղեկավարներ են, այնպես էլ ինստիտուտների առաջատար գիտնականները: Դիտարկելով շնորհները, որպես ֆինանսավորման լրացուցիչ աղբյուր, անհրաժեշտ է պարզ հասկանալ, որ դրանք չեն կարող լինել մշտական գործող հնարավորություն:

Բաժանմունքի ժողովում արտահայտվեցին կարծիքներ, որպեսզի հաշվետվություններում հաջորդ տարվանից բերվեն նաև այլ գերատեսչությունների գիտական հիմնարկների արդյունքները:

Բաժանմունքը մասնակցել է հանրապետական որոշ ծրագրերի և նախագծերի իրագործման աշխատանքներին և իրականացրել է փորձագիտական, խորհրդատվական գործունեություն: Մասնավորապես կազմվել են «Երկրաբանական երևույթների և նրանց դեմ պայքարի միջոցառումների ծրագրի» համապատասխան բաժինները, կատարվել են որոշ գիտա-վերլուծական հետազոտություններ՝ կապված հանրապետության տարածքում նավթի և գազի որոնողական աշխատանքների հետ, կազմվել են Ստեփանակերտ և Շուշի քաղաքների տարածքների խոշորամասշտաբ սեյսմիկ շրջանացման քարտեզները: Քննարկվել և ՀՀ կառավարությանն են ներկայացվել առաջարկներ՝ էներգահամակարգի զարգացման միջոցառումների վերաբերյալ: Մեր մասնագետները ակտիվ մասնակցել են պետական ինֆորմացիոն ցանցի կառուցման «սկզբունքների» մշակմանը:

Անցյալ տարվա ընթացքում բաժանմունքում տպագրվել են 706 հոդված (386-ը՝ արտասահմանում), 5 մենագրություն, իրականացվել են 28 միջազգային գրանտներ, պետբյուջեից ֆինանսավորվող 191 թեմա, ինստիտուտները ընդունել են արտասահմանից 145 մասնագետների, 115 գիտնականներ եղել են գիտական գործուղումներում (հրավիրող կազմակերպության հաշվին), կազմակերպվել է 10 գիտաժողով, տպագրվել է 4 արտոնագիր, 8 ինստիտուտներում կատարվել են պայմանագրային աշխատանքներ: Բաժանմունքում լույս ընծայվող ամսագրերի մի մասի թարգմանվում է անգլերեն և ունի բարձր միջազգային վարկ («Մաթեմատիկա», «Ֆիզիկա» պարբերականները):

Պարզ է, որ գիտական աշխատանքների մասշտաբները որոշվում են այն միջոցներով (մարդկային ռեսուրսներ, նյութական և դրամական միջոցներ), որոնք պետությունը տրամադրում է գիտության այս կամ այն բնագավառին: Ոչ բավարար ներդրումների պայմաններում և արդեն համարյա կրիտիկական չափի հասած մարդկային ռեսուրսների առկայությամբ որոշակի գիտական աշխատանքի կատարումը դառնում է լուրջ պրոբլեմ: Պրոբլեմն ավելի է լրջանում, երբ այն չնչին աշխատավարձը, որին արժանացել է գիտնականն այսօր, չի տրամադրվում ժամանակին:

Բնական է, որ գիտնականները ելքը տեսնում են միջազգային այլ ծրագրերի մասնակցելու մեջ: Անկասկած, ժամանակին լինելով միգուցե որպես հարցի լուծման հնարավոր տարբերակ, այսօր թեմաների ընդունված ֆինանսավորումը բերել է նրանց մանրացմանը: Դրա հետևանքով կորչում է ինստիտուտների համախմբող ուժը, անհնարին է դառնում նրանց կենսապահովումը:

Ակնհայտ է, որ անհրաժեշտ է նորից վերադառնալ Հայաստանում **գիտության զարգացման հեռանկարները որոշող կոնցեպցիայի մշակմանը:** Բաժանմունքի ժողովում բազմիցս նշվեց այն փաստը, որ անհրաժեշտ է ճշտել գերակայող ուղղությունները, ունենալ գիտության զարգացման, երիտասարդ գիտնականների պատրաստման հեռանկարային ծրագիր: Այդ գործում պետք է հիմնվել այն քաղաքական, տնտեսական և ֆինանսական ելակետերի վրա, որոնք հետևում են պետության և գիտության զարգացման շահերից:

Երկու խոսք բաժանմունքի առաջիկա խնդիրների մասին: Բաժանմունքում գործում են չորս պրոբլեմային գիտական խորհուրդներ: Նրանց կազմում են հանրապետության բոլոր գիտական կազմակերպությունների ներկայացուցիչները: Կատարվել է որոշակի աշխատանք, սակայն ընդհանուր գիտության դժվարությունները անդրադառնում են և խորհուրդների աշխատանքների վրա: Բաժանմունքի հաշվետու ժողովում արվեցին առաջարկներ՝ պրոբլեմային գիտական խորհուրդների փորձագիտական և խորհրդատվական գործունեության բարելավման ուղղությամբ: Նպատակահարմար է վերացնել փորձագիտական խորհուրդների կրկնողությունը, քանզի այդ բոլոր աշխատանքները կարելի է իրականացնել ակադեմիայի գիտական խորհուրդների միջոցով:

Մոտակա կարևոր աշխատանքներից է արդյունաբերության ոլորտում գործող գիտահետազոտական ինստիտուտների և մեր բաժանմունքի համագործակցության բարելավումը: Չնայած նրան, որ առանձին ինստիտուտներ անմիջական կապեր են հաստատել այդ կազմակերպությունների հետ, սակայն չկան համագործակցության թե՛ կոնցեպտուալ, և թե՛ ծրագրային մակարդակով ստեղծված փաստաթղթեր:

Հայտնի է, որ գիտությունը ամբողջ աշխարհում հասնում է որոշակի հաջողության նաև այն ուղղություններում, որոնք գտնվում են տարբեր գիտական բնագավառների հատումների վրա: Այս իմաստով մենք պետք է ուժեղացնենք փոխադարձ համագործակցությունը թե՛ բաժանմունքների ինստիտուտների և թե՛ ամբողջ ակադեմիայի ինստիտուտների միջև:

Առջևում 2000 թվականն է: Այն կապված է մի լուրջ խնդրի հետ, որը կարող է ի հայտ գալ ինֆորմացիոն և ավտոմատացված համակարգերում: Մի շարք համակարգչային սարքավորումներում, ծրագրերում, ավտոմատացված համակարգերում օրացույցային տարին ներկայացվում է 2 նիշի միջոցով: Այդ պատճառով որոշ դեպքերում անցումը 2000 թվականին կարող է ընկալվել որպես 1900 թվական: Բնական է, որ այս երևույթը կարող է առաջացնել համակարգերի խափանում և դրան հետևող անկանխագուշակելի հետևանքներ: Հանրապետության կառավարությանը կից ստեղծվել է հանձնաժողով՝ խնդրի հետ կապված աշխատանքները Հայաստանում համակարգելու համար: Հանձնաժողովի նախագահն է ՀՀ ԳԱԱ պրեզիդենտը: Ակադեմիան սկսել է համակարգման աշխատանքները և մեթոդական ղեկավարությունը:

Ընթացիկ տարին նոր սպասելիքների տարի է: Բաժանմունքի ինստիտուտները արդեն լուրջ քայլեր են ձեռնարկել միջազգային նոր կապերի ստեղծման, Հայաստանին հետաքրքրող տարբեր գիտական հարցերի լուծմանն օժանդակելու ուղղությամբ:

ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Է. Ս. ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ, փոխպրեզիդենտ, բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս

Գիտությունը օրգանապես կապված լինելով հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտների հետ՝ բնականաբար, ոչ միայն իր վրա է կրում այդ կյանքում ընթացող փոփոխությունների ներգործությունը, այլև հետադարձ կապի մեխանիզմով կարող է ակտիվ ներազդող գործոն հանդիսանալ հասարակության զարգացման և առաջընթացի համար:

Այս առումով կարևորագույն խնդիր է դառնում գիտության այն ուղղությունների ընտրությունը, որոնց զարգացումն անմիջականորեն բխում է մեր ժողովրդի և պետության շահերից ու համահունչ է գիտության զարգացման արդի մակարդակին:

Սկսած դեռևս 1995 թվականից, բաժանմունքը մշակել էր բնական գիտությունների զարգացման առավել նախընտրելի առաջնային ուղղությունները, որոնք ներկայացվել են ՀՀ գիտության և բարձրագույն կրթության նախարարությանը և ՀՀ կառավարությանը:

...Հենց այս տեսանկյունից կփորձեի ձեր ուշադրությանը համառոտակի ներկայացնել ընթացիկ տարում բնական գիտությունների բաժանմունքի ինստիտուտներում կատարված հետազոտությունների արդյունքները:

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիան կարևոր նշանակություն է տալիս կենսատեխնոլոգիայի զարգացմանը: Ժամանակակից կենսատեխնոլոգիան, հիմնվելով մանրէաբանության, գենետիկայի, կենսաքիմիայի և գիտության այլ ճյուղերի նվաճումների վրա, բացառիկ հնարավորություններ է ստեղծում Հայաստանի տնտեսության կենսական կարևոր նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծման համար: Կենսատեխնոլոգիայի նորպատակային զարգացումը որոշիչ նշանակություն ունի բժշկության, գյուղատնտեսության, բնության պահպանության, ինչպես նաև արդյունաբերության բազմաթիվ ճյուղերի զարգացման գործում: Այս առումով անհրաժեշտ է ընդգծել, որ հանրապետությունն ունի անհրաժեշտ արտադրական բազա և գիտական ներուժ, որոնք, ցավոք, առ այսօր բավարար չափով չեն օգտագործվում:

Անցյալ տարվա մայիսին ակադեմիայի նախագահությունը շահագրգիռ նախարարությունների հետ քննարկեց կենսատեխնոլոգիայի արդի վիճակը և զարգացման հեռանկարները Հայաստանում և մշակեց համապատասխան առաջարկություններ դրա զարգացման ապահովման ուղղությամբ:

Ընդունված որոշման մեջ ընդգծվում էր կենսատեխնոլոգիայի առաջնահերթ նշանակությունը և տվյալ ուղղությամբ գիտաարտադրական համալիր, ինչպես և համազգային բնույթի ծրագրերի ընդունումը և իրականացման անհրաժեշտությունը մեր հանրապետության կենսական կարևոր հիմնահարցերի լուծման նպատակով: Դրանք վերաբերում են առաջին հերթին պարենային ծրագրերի լուծմանը, թափոններից և լքված հանքերից պղնձի և այլ մետաղների կորզման նպատակով մանրէաբանական եղանակների շուտափույթ ներդրմանը: Նշված բնագավառում նպատակահարմար է համարվել մշակել ՀՀ և ԼՂՀ-ի միասնական կենսատեխնոլոգիական ծրագրեր:

Կենսատեխնոլոգիայի նշված ծրագրերի իրականացումը հիմնարար նշանակություն կունենա Հայաստանի արդյունաբերության և գյուղատնտեսության համար: Ցավոք, դեռևս չի հաղթահարվել այդ բնագավառի նկատմամբ արմատավորված թերահավատությունը:

Օրինակ, Հայաստանն իր ժամանակին հանդիսացել է ԽՍՀՄ-ում առաջին հանրապետությունը՝ «Տոպինամբուր» ծրագրի ընդունման գործում (1987 թ.), որը նվիրված էր գետնախնձորի հումքային բազայի վրա շաքարային նյութերի, հատկապես ֆրուկտոզի, կերային պրոդուկտների և սննդային սպիրտի առավել եկամտաբեր և արդյունավետ արտադրության կազմակերպմանը: Դեռ այդ ժամանակ ակադեմիայի ձեռնարկությունների կողմից մշակվել էին բոլոր անհրաժեշտ տեխնոլոգիական փաստաթղթերը: Հարկ է նշել, որ 1990 թ. վերջերին հաստատվեց «Տոպինամբուր» համամիութենական ծրագիրը, որը չիրականացվեց ԽՍՀՄ-ի փլուզման պատճառով: Ներկայումս այդ բնագավառը ԱՊՀ-ի երկրներում մեծ հետաքրքրության է արժանանում: Ռուսաստանում (Լենինգրադի, Բրյանսկի, Իրկուտսկի և այլ մարզեր) և Ուկրաինայում (Օդեսայի մարզ) ստեղծվում է խոշոր հումքային բազա և կառուցվում են գործարաններ, իմիջիայլոց՝ մեր մասնագետների ակտիվ մասնակցությամբ:

Կենսատեխնոլոգիայի բնագավառում ուշագրավ են նաև մեր մասնագետների կողմից մշակված այլ ծրագրեր, որոնք հիմնված են բազմամյա տարիների աշխատանքների վրա և արդյունաբերական ներդրման համար ապահովված են բոլոր անհրաժեշտ փաստաթղթերով: Կարևոր նշանակություն ունեն Հայաստանի աղուտներում սննդային և կերային պրոդուկտների արտադրության կազմակերպումը միկրոջրիմուռների օգտագործմամբ, ինչպես և հիդրոպոնիկայի առաջադեմ եղանակների կիրառումը: Արտակարգ կարևոր նշանակություն ունի մեր հանրապետությունում թափոններից և ոչ կոնդիցիոն հանքերից պղնձի և այլ մետաղների կորզման մանրէաբանական եղանակի լայն ներդրումը լքված հանքերում: Հայաստանը այդ տեսակետից ունի անսպառ մեծ հնարավորություններ:

Մեր խորը համոզմամբ, վաղուց է հասունացել պետական մակարդակով կենսատեխնոլոգիան հաստատել որպես Հայաստանի գիտատեխնիկական առաջընթացի առաջատար ուղղություններից մեկը:

Հանրահայտ է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն իր ողջ տարածքով գտնվում է բարդ, չհավասարակշռված էկոլոգիական վիճակում, որը մինչև այժմ բնության և նրա պաշարների նկատմամբ անհաշվենկատ սպառողական քաղաքականության օրինաչափ արդյունքն է հանդիսանում:

Հայաստանի բարդ լեռնային ռելիեֆը, լանջատողանքային պրոցեսների ինտենսիվությունը, բարձր սեյսմաակտիվությունը, բնակչության և արդյունաբերության բարձր կենտրոնացմամբ պայմանավորված լեռնային և հարթավայրային լանդշաֆտների վրա հզոր անտրոպոգեն ծանրաբեռնվածությունը հանրապետությունում հասունացրին էկոլոգիական ճգնաժամ:

Բույսերի և կենդանիների զգալի մասի գենոֆոնդը անհետացման եզրին է կանգնած: Ոչնչացել են մոտ 122 տեսակ բույսեր, 18 տեսակ կաթնասուններ, 64 տեսակ թռչուններ, 12 տեսակ սողուններ և երկկենցաղներ ու 4 տեսակ ձկներ: Այս ամենը լուրջ սպառնալիք են ստեղծում մեր պետության և հասարակության հետագա զարգացման առումով:

Ծանրագույն պրոբլեմ է հանդիսանում այսօր անտառների պահպանման և վերարտադրության պրոբլեմը Հայաստանում: Հայաստանի անտառածածկ տարածքը կազմում է ընդամենը 334,1 հազ. հա (տարածքի 11.2 տոկոսը), որտեղ աճում է 260 տեսակ ծառ ու թուփ, օժտված բարձրարժեք ամուր բնափայտով:

Սկսած 1992 թ. մինչև օրս, հայտնի պատճառներով հանրապետությունում կատարվում են մեծածավալ (տարեկան ավելի քան 600 հազ. խմ) չհամակարգված ծառահատումներ, որի հե-

(Շարունակությունը՝ 5-րդ էջում)

ՀՀ ԳԱԱ ՏԱՐԵԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

(Սկիզբը՝ 4-րդ էջում)

տնանքով խաթարվել են անտառածման բնակլանոն պայմանները, անտառի ինքնավերականգնման ունակությունը և բնապահպանական հատկությունները:

Հանրապետության բնական անտառների պահպանման, անտառանյութի ռացիոնալ օգտագործման, փափուկ բնափայտի տեղական կայուն բազայի ստեղծման նպատակով 1994 թ. բուսաբանության ինստիտուտը ամերիկացի ճարտարագետների ու գիտնականների ընկերակցության հետ համագործակցելով, ձեռնամուխ է եղել բարդու արագաճ 54 կլոնների սորտափորձարկմանը բնակլիմայական 8 շրջաններում: Արդյունքում, յուրաքանչյուր շրջանում արդյունաբերական անտառատնկատարածքների (պլանտացիաներ) հիմնադրման համար ընտրվել են արագաճ բարդու հեռանկարային կլոնների տեսականի, որպիսիք մեր պայմաններում 10—12 տարեկան հասակում 1 հա-ից կարող են ապահովել 600 խմ և ավելի փայտանյութ, այսինքն, այնքան, որքան կարող է տալ 3 հա հաճարենու անտառը 120—140 տարեկան հասակում: Մշակված են տնկատարածքների հիմնադրման և խնամքի ագրոտեխնիկական կանոնները: Տարվում են աշխատանքներ, ընդլայնելու անտառարդյունաբերական տնկատարածքները:

Հայաստանի ընդհանուր էկոլոգիական վիճակի որակական և քանակական վերագնահատման պայմաններում առաջին պլանի վրա է մղվում **Սևանի հիմնախնդիրը:**

Խնդիր է դրվում իրականացնել Սևանա լճի և նրա ջրահավաք ավազանի հիդրոէկոլոգիական մոնիտորինգը՝ ինչպես նաև ձեռնամուխ լինել լճի ջրային և ձկնային պաշարների արդյունավետ օգտագործման խնդիրների լուծմանը: Սևանա լճի դերը հանրապետության ջրային հաշվեկշռում, ինչպես նաև գյուղատնտեսության, էներգետիկայի, արդյունաբերության և տնտեսական այլ ճյուղերի զարգացման գործում, ու, հատկապես, բնական կամ տեխնոգեն արտակարգ իրավիճակներում, ակներևաբար չափազանց մեծ է: Գիտական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի էկոնոմիկայի և էներգետիկայի զարգացման նպատակներով ջրային ռեսուրսների ոչ արդյունավետ օգտագործումը հանգեցրեց Սևանի լիմնոհամակարգի և նրա կենսաբազմազանության խորը վերակառուցման, արագացրեց լճի ծերացումը 19000 տարով:

ՀՀ ԳԱԱ հիդրոէկոլոգիայի և ձկնաբանության ինստիտուտի հետազոտությունները ցույց են տվել, որ, 1997 թ.-ից ի վեր լճում կտրուկ աճել է առաջնային օրգանական նյութի սինթեզման ինտենսիվությունը: Մինչ մակարդակի իջեցումը այն մեկ քառակուսի մետրում կազմել է տարեկան 4180 ԿՋոուլ, իսկ 1997—1998 թթ. տվյալներով, այն արդեն հասել է աստղաբաշխական թվերի՝ և կազմում է 25000—29000 ԿՋոուլ: Ստացված տվյալների վերլուծությունը և մաթեմատիկական մոդելավորման ճանապարհով լճի հիդրոէկոլոգիական իրավիճակի կանխագուշակումը ցույց է տալիս, որ 1999 թ.-ին, կախված նաև տվյալ տարվա կլիմայական պայմանների առանձնահատկությունների հետ, էլ ավելի կմեծանա առաջնային օրգանական նյութի սինթեզման ինտենսիվությունը և լճը «ծաղկի» միաբջիջ ջրիմուռներով, ինչը խիստ բացասական ազդեցություն կունենա ինչպես լճի ձկնային էկոհամակարգի, այնպես էլ լճի ջրի որակի վրա:

Հաշվի առնելով Սևանա լճի էկոհամակարգի ծայր աստիճան լարված և անկայուն վիճակը, որտեղ ցանկացած սխալ միջամտություն կարող է բերել լճը էվտրոֆացնող պրոցեսների անդարձելիության, անհրաժեշտ է՝

1. Սևանա լիճը համարել Հայաստանի Հանրապետության համար խիստ կարևոր ստրատեգիական նշանակություն ունեցող օբյեկտ: Հաշվի առնելով նշված կարգավիճակը, մշակել Սևանա լճի և նրա մեջ թափվող գետերի բնական ռեսուրսների օգտագործման խիստ պահպանողական ռեժիմ:

2. ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից անհրաժեշտ է ընդունել «Օրենք Սևանի մասին», որի նախագիծը ՀՀ ԳԱԱ հիդրոէկոլոգիայի և ձկնաբանության ինստիտուտի կողմից արդեն մշակվել և հանձնվել է Ազգային ժողով:

Շրջակա միջավայրի իրավիճակի գնահատման, հնարավոր փոփոխությունների կանխագուշակման և նրանց հետևանքների մեղմացման համար, առանձնակի կարևորություն է ստանում այդ փոփոխությունների հիմնական օրինաչափությունների և առանձնահատկությունների բացահայտումը, հետազոտությունների եղանակների մշակումը և կատարելագործումը:

Այդ նպատակի համար իրականացվում են հետևյալ աշխատանքները.

1. Շրջակա միջավայրի տարբեր բաղադրիչներում քիմիական տարրերի և միացությունների բաշխման օրինաչափությունների բացահայտումը.

2. Քիմիական տարրերի շրջապտույտի և միգրացիայի ուսումնասիրությունը.

3. Անտրոպոգեն երկրաքիմիական հոսքի բնութագրում.

4. Շրջակա միջավայրի տեխնածին աղտոտվածության ազդեցության և ազգաբնակչության սանիտարա-հիգիենիկ ու առողջական ցուցանիշների կապի բացահայտում.

5. Աղտոտված հողերի և ջրերի վնասազերծման մեթոդների մշակում.

6. Տեխնածին ագրո-էկոհամակարգերի մոդելների և նրանց վերականգնման ուղիների մշակում.

7. Ագրոլանդշաֆտների էներգետիկ առանձնահատկությունների բնութագրում:

Նշված հետազոտությունների շնորհիվ մեր գիտնականները հիմնավորել են տեխնածին կենսաերկրաքիմիական մարզերի առկայությունը և բացահայտել նրանց ձևավորման առանձնահատկությունները: Այս արդյունքը լուրջ քայլ է հանդիսանում կենսոլորտի էվոլյուցիայի տեսության զարգացման գործում և միաժամանակ ունի մեծ կիրառական նշանակություն՝ հատկապես բնակչության մեջ ռիսկի խմբերը որոշելու համար:

Հաշվետու տարում կենդանաբանության ինստիտուտում ուսումնասիրվել են որոշ մակաբույծ կենդանիների և հատկապես կարևոր գյուղատնտեսական և բժշկական նշանակություն ունեցող ներկայացուցիչների տեսակային կազմը, կենսաբանական առանձնահատկությունները, մակաբույծ-տեր փոխհարաբերությունները: Հայաստանի թռչնաշխարհին վերաբերվող ժամանակակից բոլոր տվյալները ամփոփվել են «Հայաստանի թռչունները» ինքնատիպ մենագիր աշխատանքում, որի 2-րդ հատորը արդեն հրատարակվել է ԱՄՆ-ում Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի աջակցությամբ:

Մոլեկուլային կենսաբանության ինստիտուտում ցույց է տրված նատրիումի թիոսուլֆատի "ակտիվացնող" դերը էրիթրոցիտների գերօքսիդային հեմոլիզի ժամանակ: Հայտնաբերված են մի շարք ինքնաիմունային բնույթի շեղումների ժամանակ առաջացող իմունային կոմպլեքսների յուրահատկությունները:

Ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի հիմնական գործունեությունը նվիրված է եղել նյարդային՝ հատկապես վեգետատիվ համակարգի նեյրոֆիզիոլոգիական կարգավորման մեխանիզմների պարզաբանմանը:

Ռուսաստանի Սեչենովի անվան էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի և կենսաքիմիայի ու ՀՀ ԳԱԱ Օրբելու անվան ֆիզիոլոգիայի ինստիտուտի բազայի վրա ստեղծված համատեղ լաբորատորիայում շարունակվել են շարժողական ակտիվության էվոլյուցիայի ուսումնասիրման բնագավառում իրականացվող հետազոտական աշխատանքները:

Կենսաքիմիայի ինստիտուտում ուսումնասիրվել է ուղեղում և այլ օրգաններում նյութափոխանակության տարբեր օղակների վրա կալցիում-կալմոդուլին կախյալ ֆերմենտները կարգավորող պոլիպեպտիդների դերը, ինչպես նաև հետազոտվել են իմունամոդուլիչների և այլ ցիտոկինինների կենսասինթեզի տեղակայման առանձնահատկությունները ուղեղի բջիջներում:

Շարունակվել են «Ուղեղի սպիտակուցների կառուցվածքի ու ֆունկցիաների ուսումնասիրության» ուղղությամբ ական. Բուինիայթյանի անվան կենսաքիմիայի ինստիտուտի և Մոսկվայի Բախի անվան կենսաքիմիայի ինստիտուտի հետ համատեղ հետազոտությունները:

Նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտում սինթեզվել են մի շարք նոր միացություններ, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ նոր դեղանյութերի ստեղծման համար: Իրականացվել է 28 նոր սինթեզված թիոսեմիկարբազոնների և պիրիմիդինի ածանցյալների հակաուռուցքային հատկությունների ուսումնասիրությունները:

Սինթեզվել են նոր արիլալիֆատիկ ամինակետոններ, երրորդային ամինաէթանոլներ, ամինապրոպանոլներ և ուսումնասիրվել են նրանց հակաբորբոքային, ցավազրկող, ջերմիջեցնող և ադրենապաշարիչ հատկությունները: Կենսաֆիզիկայի բնագավառում ուսումնասիրվել են գերգրգռման պատճառով առաջացած բջջային թաղանթի թափանցելիության մի շարք օրինաչափություններ:

Հայտնի է, որ մեծ թիվ են կազմում (ավելի քան 6000) տարբեր բնույթի ժառանգական հիվանդությունները, որոնցից են պարբերական հիվանդությունը, քրոմոսոմային սինդրոմները, մտավոր հետամնացության ժառանգական ձևերը, լեյկոզները, քաղցկեղի տարբեր տեսակները և այլն:

Տարբեր երկրներում գործում են մոլեկուլային բժշկության մասնագիտացված կենտրոններ, որտեղ ախտորոշվում են ժառանգական հիվանդությունների մեծ մասը, ինչպես նաև հակաուռուցքային «մարկերների» օգնությամբ հայտնաբերվում են քաղցկեղի տարբեր տեսակները՝ իրենց զարգացման սկզբնական փուլերում: Նշված կենտրոնների գործունեությունը թույլ է տալիս մշակել հիվանդությունների արդյունավետ բուժման եղանակներ, որոնք Հայաստանում մինչև օրս չեն իրականացվում, համապատասխան ծառայության բացակայության պատճառով:

Հայաստանում բացակայում է ժառանգական և ուռուցքային հիվանդությունների մոլեկուլային ախտորոշման ծառայությունը:

Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիայի և առողջապահության նախարարության համատեղ քննարկումը հիմք է տվել որոշում կայացնել ստեղծել ժառանգական հիվանդությունների ախտորոշման միջգերատեսչական գիտագործնական կենտրոն, որը էապես կխթանի գիտական ուսումնասիրությունների ծավալումն այս ուղղությամբ:

Այս առնչությամբ, հավանաբար, անհրաժեշտ է մտածել նաև արևելյան ավանդական բժշկության զարգացման և նրա գիտական հիմունքների մշակման ուղղությամբ: Դրա անհրաժեշտությունը թելադրվում է ոչ միայն հոգեհուզական ոլորտի տևական գերլարվածության հետ առնչվող մի շարք խրոնիկական հիվանդությունների, այդ թվում և սոմատիկ բնույթի հիվանդությունների տարածմամբ, այլև այն հանգամանքով, որ ազատ շուկայական հարաբերությունների դրոշի ներքո այսօր մեծ ծավալ են ստացել ժողովրդական և ավանդական բժշկության հավակնություն ունեցող բազմաբնույթ խիստ կասկածելի հավաստիությամբ օժտված ծառայությունները, որոնք մեծ վնաս են հասցնում դյուրահավատ (իսկ հիվանդ մարդը միշտ էլ դյուրահավատ է լինում) մարդկանց առողջությանը:

Աշխարհի ամենազավ գաղափարն անգամ ոչ պրոֆեսիոնալի ձեռքում կարող է դառնալ անմնավատ և աղետաբեր իրականություն:

Հարգելի բարեկամներ:

Ելնելով հանրապետությունում ստեղծված իրավիճակից՝ անհրաժեշտ եղավ վերանայել քիմիական գիտությունների սասպարեզում գոյություն ունեցող բազմաբնույթ խնդիրների ցանկը և ուշադրությունը կենտրոնացնել որոշակի կարևոր պրոբլեմների վրա: Այս նպատակով բնական գիտությունների բաժանմունքը ձեռնամուխ եղավ քիմիական գիտության և նրա կիրառման բնագավառում առաջատար ուղղությունների մշակմանը: Մոտեցման հիմքում ընկած էր հանրապետության էկոնոմիկայի զարգացման համար կարևորագույն նշանակություն ունեցող քիմիական և մետալուրգիական արդյունաբերության վերակառուցման և զարգացման անհրաժեշտության գաղափարը:

Հիմնարար և կիրառական ուսումնասիրությունները պետք է ուղղված լինեն բնական հումքի արդյունավետ վերամշակման գիտական հիմունքների ստեղծման նպատակին:

Հայաստանի հանքային հումքի (պղինձ, մոլիբդեն, երկաթ, ցինկ, ոսկի, արծաթ, կապար և մի շարք այլ մետաղներ պարունակող հանքաքարեր, ինչպես նաև պերլիտներ, կվարցիտներ, ցեոլիտներ, բենտոնիտներ, տարբեր սիլիկատներ և այլ ոչ մետաղական նյութեր) վերամշակման խնդիրն ունի առաջնակարգ գիտական և տնտեսական նշանակություն: Անհրաժեշտ է մշակել նոր, բարձր արդյունավետություն ունեցող, քիչ էներգատար, անթափոն նյութերի արտադրության գիտական հիմունքները՝ հաշվի առնելով տեղական հումքի քիմիական բաղադրությունը ու ֆիզիկաքիմիական առանձնահատկությունները: Բնականաբար, այն պահանջում է սկզբունքորեն գիտական նոր մոտեցումներ, որոնք կարող են լուծվել միայն հիմնարար և կիրառական հետազոտությունների ռացիոնալ զուգակցմամբ:

Մեր առջև ծառացած խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ է համախմբել հանրապետության գիտական ներուժը: Ելնելով այն հանգամանքից, որ բնական հումքը պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու տեսակի՝ անօրգանական (միներալ, մետաղ պարունակող և այլ տեսակի հանքանյութեր) և օրգանական (ածխաջրածիններ, նավթ, նավթամթերքներ), որոշվել են քիմիական ինստիտուտների հետազոտությունների հիմնական ուղղությունները:

Ածխաջրածինների և նավթանյութերի վերամշակմանը վերաբերող հիմնարար հետազոտությունները հիմնականում տարվել են քիմիական ֆիզիկայի ինստիտուտում, որտեղ ավանդականորեն զբաղվել են շղթայական ռեակցիաների մեխանիզմների ուսումնասիրությամբ: Այստեղ առաջին անգամ ուղղակի փորձարարական տվյալներ են ստացվել ածխաջրածինների օքսիդացման և կրեկինգի շղթայական ռեակցիաներում որոշիչ դեր խաղացող տարրական և կարճատև գոյություն ունեցող մասնիկների վերաբերյալ:

Հետազոտությունների արդյունքները բացահայտում են այս բարդ պրոցեսների կարգավորման ուղիները, որոնք գործնականում ուղղված են բնական ածխաջրածնային գազերից առավել ելքերով մեթանոլ, ֆորմալդեհիդ, էթիլեն, պրոպիլեն և դրանց օքսիդների ստացման նպատակին:

Չհագեցած միացությունների քիմիայի ուղղությամբ հետազոտությունները ծավալվել են օրգանական և նուրբ օրգանական քիմիայի ինստիտուտներում:

Ընդհանուր և անօրգանական քիմիայի ինստիտուտում աշխատանքներն ուղղված են եղել բնական անօրգանական հումքի վերամշակման նոր գիտական հիմունքների ստեղծման և գոյություն ունեցող տեխնոլոգիաների կատարելագործման նպատակներին:

Հետազոտություններ են տարվել հանրապետության կվարցիտների վերամշակման ուղղությամբ՝ դրանք օգտագործելի դարձնելու որպես տեխնիկական ապակու հումք: Աշխատանքներ են իրականացվում արդյունավետ քիմիական վերամշակումների և համապատասխան տեխնոլոգիաների ստեղծման ուղղությամբ:

Բնական գիտությունների բաժանմունքում մշակված ուղղությունների իրականացման առումով քիմիական ինստիտուտներում տարվող հետազոտությունները դառնում են ավելի ու ավելի նպատակային:

ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Գ. Ա. ԲՐՈՒՏՅԱՆ, փոխպրեզիդենտ, բաժանմունքի ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս

Բաժանմունքն իր կազմում ընդգրկում է Տնտեսագիտության, Պատմության, Արևելագիտության, Հնագիտության և ազգագրության, Փիլիսոփայության և իրավունքի, Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի, Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության, Արվեստի ինստիտուտները, Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտը:

ՀՀ ԳԱԱ նախագահության 1998 թ. հունիսի 19-ի №13(1332) որոշմամբ Սոցիոլոգիական հետազոտությունների կենտրոնը ընդգրկվել է Փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի կառուցվածքի մեջ:

Բաժանմունքն ունի 29 անդամ: Բաժանմունքի ինստիտուտներում ընդգրկված են 515 գիտաշխատողներ, որոնցից 115-ը գիտության դոկտորներ են, իսկ 244-ը՝ գիտության թեկնածուներ: Ինստիտուտներն ունեն 81 ասպիրանտ, որոնցից 41-ը՝ արտադրությունից կտրված: Գիտաշխատողներից 7-ը պաշտպանել են դոկտորական, իսկ 7-ը՝ թեկնածուական ատենախոսություններ: Կա 3 դոկտորանտ:

Ըստ ինստիտուտների ձեռք են բերվել հետևյալ արդյունքները.

Տնտեսագիտության ինստիտուտ՝ «Հանրապետության ռեսուրսային ներուժի արդյունավետ օգտագործման տնտեսագիտական հիմնահարցերը շուկայական հարաբերությունների պայմաններում» (ղեկ.՝ ակադ. Մ. Քոթանյան), «Աշխատանքային շուկայի ձևավորումն ու զբաղվածության հիմնահարցերը Հայաստանում անցման շրջանում» (ղեկ.՝ ակադ. Վ. Խոջաբեկյան), «Հայաստանի Հանրապետության ինվեստիցիոն շուկայի ձևավորման հիմնահարցերը» (ղեկ.՝ տնտ. գիտ. թեկ. Ս. Պողոսյան) թեմաների գծով:

Պատմության ինստիտուտ՝ «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության պատմություն (1918—1920 թթ.)» (ղեկ.՝ ակադ. Հ. Ավետիսյան), «Խորհրդային Հայաստանի պատմության հիմնահարցեր» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Վ. Ղազախեցյան), «Հին Հայաստանի պետականության պատմության հարցեր» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Ս. Կրկյաշարյան), «Հայկական հարցի պատմություն» (ղեկ.՝ ակադ. Մ. Ներսիսյան), «Համասփյուռքյան կազմակերպություններ» (ղեկ.՝ բանաս. գ.դ. Կ. Դալլաքյան) թեմաների գծով:

Արևելագիտության ինստիտուտ՝ «Հայաստանի Հանրապետության միջպետական հարաբերությունները Մերձավոր Արևելքի երկրների հետ (1991—95 թթ.)» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Ն. Հովհաննիսյան), «Կովկասյան մշակութային աշխարհը և Հայաստանը» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Պ. Մուրադյան), «Փոքր Ասիայի և Հայկական լեռնաշխարհի կոնտակտային գոտու հասարակությունները (II—I հազարամյակներ)» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Ա. Քոսյան), «Ուրարտու և Սասրեստան. պատմական մշակութային փոխհարաբերություններ, աղբյուրագիտական խնդիրներ» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Ն. Հարությունյան) թեմաների գծով:

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ՝ «Հյուսիս-արևմտյան Հայաստանը բրոնզե և երկաթե դարաշրջաններում» (ղեկ.՝ պ.գ.թ. Ռ. Բադալյան), «Ուրարտական պետության և մշակույթի գոյացման ու զարգացման փուլերը» (ղեկ.՝ պ.գ.թ. Ս. Հմայակյան), «Հայ քրիստոնեական տոնացույցը, IV—XXդդ.» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Ռ. Վարդանյան), «Ուսումնասիրություններ հայ ժողովրդական բանահյուսության» (ղեկ.՝ բանաս. գ. դ. Ս. Հարությունյան), «Դիվան հայ վիմագրության» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Գ. Գրիգորյան), «Հայկական լեռնաշխարհի վաղ երկաթե դարի մշակույթը» (ղեկ.՝ պ.գ.դ. Է. Խանզադյան) և այլ հնագիտական թեմաների գծով:

Փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտ՝ «Գիտակրթական մշակույթի զարգացման ստրատեգիական հիմնահարցեր (համաշխարհային և ազգային ասպեկտներ)» (ղեկ.՝ փ.գ.դ. Է. Մարգարյան), «Մարդը աղետի գոտում: Սպիտակի երկրաշարժի սոցիալական հետևանքները» (ղեկ.՝ փ.գ.թ. Գ. Պողոսյան) թեմաների գծով,

Հ. Աճառյանի անվ. լեզվի ինստիտուտ՝ «Արդի հայերենի ոճաբանություն» (ղեկ.՝ ակադ. Ս. Աբրահամյան), «Հայոց լեզվի գիտատեխնիկական տերմինաբանությունը զարգացման արդի փուլում» (ղեկ.՝ բանաս. գ.դ. Վ. Համբարձումյան) թեմաների գծով,

Մ. Աբեղյանի անվ. գրականության ինստիտուտ՝ «Հայ վեպի պատմություն» (ղեկ.՝ ակադ. Ս. Սարինյան), «Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործության ուսումնասիրություն և հրատարակություն» (ղեկ.՝ ակադ. Է. Ջրբաշյան), «Գեղարվեստական պատկերի պատմական զարգացումը հայ գրականության մեջ» (ղեկ.՝ ակադ. Ա. Գրիգորյան), «Հայոց հին գրականության պատմության հարցերի հետազոտություն և բնագրագիտություն» (ղեկ.՝ բանաս. գ.դ. Վ. Ներսիսյան), «Խաչատուր Աբովյանի կյանքի ու ստեղծագործության տարեգրություն» (ղեկ.՝ բանաս. գ.դ. Պ. Հակոբյան) թեմաների գծով,

Արվեստի ինստիտուտ՝ «Հայ ավանդական երաժշտության մատենաշար» (արվ.թ. Կ. Սարգսյան— Խուդաբաշյան), «Հայաստանի XV—XIX դդ. աշխարհիկ ճարտարապետությունը» (ղեկ.՝ ճարտ.դ. Մ. Հասրաթյան), «Հայ միջնադարյան երաժշտական մշակույթի հուշարձանները» (ղեկ.՝ արվ.թ. Ա. Արևշատյան), «Հայ ավանդական երաժշտության ուսումնասիրություն համակարգչային մշակմամբ» (ղեկ.՝ Հ. Պիկիչյան), «Հայ-արևելյան երաժշտական փոխառնչությունները» (ղեկ.՝ Լ. Երնջակյան), «Բեմական խոսքը որպես ինքնուրույն գեղարվեստական համակարգ» (ղեկ.՝ արվ.դ. Հ. Հովհաննիսյան) թեմաների գծով,

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ՝ «Մեծ եղեռնը վերապրած արևմտահայերի բանավոր ավանդությունը» (ղեկ.՝ բանաս. գիտ.դ. Վ. Սվազլյան), «Հայերի բնաջնջման օսմանյան քաղաքականության պատմությունը» (ղեկ.՝ Ս. Պողոսյան) թեմաների գծով,

Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի մասնաճյուղ— Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն՝ «Շիրակի անտիկ բնակավայրերի և դամբարանաշերտերի (մ.թ.ա. VI— մ.թ. IV դդ.» ուսումնասիրություն» (ղեկ.՝ Հ. Խաչատրյան), «Շիրակի ու նրան հարակից գավառների վերաբերյալ սեպագիր աղբյուրները» (ղեկ.՝ պ.գ.թ. Ս. Պետրոսյան) թեմաների գծով:

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի թանգարանային ֆոնդը համալրվել է 2019 միավոր թանգարանային, պատմագրական և գեղարվեստական արժեքներով, 16 տեսաֆիլմերով, 69 տեսագրված հուշապատումներով, 1000-ից ավելի արխիվային փաստաթղթերով: 1998 թ. թանգարան է այցելել ավելի քան երկու հարյուր հազար մարդ:

Մենք ապրում ենք համեմատությունների աշխարհում: Այս դեպքում ևս դիմենք համեմատության: Եթե 1994 թ. բաժանմունքի գծով կազմակերպվել է 9 գիտաժողով, նստաշրջան, 1995 թ.—18, 1996 թ.—15, ապա 1998 թ. կազմակերպվել է 25 գիտաժողով, գիտական նստաշրջան, որոնցից 3-ը՝ միջազգային:

1998 թ. սեպտեմբերի 15-ից 18-ը բաժանմունքի նախաձեռնությամբ և գլխավորությամբ անց է կացվել «Հայաստանը և Քրիստոնյա Արևելքը» թեմայով միջազգային գիտական կոնֆերանսը, որին մասնակցում էին արտասահմանյան շուրջ 30 հայագետներ:

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտը անց է կացրել միջազգային գիտական միջոցառումներ՝ նվիրված Յո. Լեփսիուսի ծննդյան 140-ամյակին և Ջ. Բրայսի ու Ֆ. Վերֆելի հիշատակներին:

Եթե 1994 թ. հրատարակվել է 29 գիրք (2 արտ.), 1995 թ.՝ 29 գիրք, 1996 թ.՝ 40 (6 արտ.), 1997 թ.՝ 73 գիրք (4 արտ.), ապա 1998 թ. բաժանմունքի ինստիտուտները հրատարակել են 85 գիրք (5-ը արտասահմանում) և 3 դասագիրք, շուրջ 482 հոդված (83-ը՝ արտասահմանում): Ընդ որում ՀՀ ԳԱԱ հրատարակված 30 գրքերից 26-ը հումանիտար գիտությունների գծով է: 26 գրքերից 19-ը հրատարակվել են պետբյուջեի հաշվին, 7-ը՝ հովանավորների միջոցներով:

Զգալիորեն աշխուժացել է բաժանմունքի ինստիտուտների գիտական համագործակցությունը արտասահմանյան երկրների գիտական կազմակերպությունների հետ:

Շարունակել է գործել ԱՊՀ-երկրների գիտական հիմնարկների հետ ստեղծված երկու համատեղ գիտական կառույց: Բաժանմունքի 5 ինստիտուտ պայմանագրով համատեղ գիտական հետազոտություններ են կատարում աշխարհի մի շարք երկրների շուրջ 20 գիտական հիմնարկների հետ: Հաշվետու տարում իրականացվել է 82 գիտական գործուղում (1997 թ.՝ 82) արտասահմանյան մի շարք երկրներ, որոնցից 76-ը՝ հրավիրող կողմի հաշվին: Այդ գործուղումների ընթացքում բաժանմունքի հիմնարկների գիտաշխատողները կատարել են գիտահետազոտական աշխատանքներ, մասնակցել միջազգային գիտաժողովների, կարդացել դասախոսություններ:

Հաշվետու տարում բաժանմունքը և նրա ինստիտուտները հյուրընկալել են շուրջ 70 արտասահմանյան գիտնականների (1997 թ.՝ 65), որոնք Երևանում կատարել են համատեղ գիտական աշխատանքներ, մասնակցել միջազգային գիտաժողովների, վարել բանակցություններ:

Բաժանմունքի ինստիտուտների՝ գիտական աստիճաններ շնորհող գիտական խորհուրդներում պաշտպանվել է 46 ատենախոսություն, որոնցից 14-ը՝ դոկտորական:

Հաշվետու ժամանակաշրջանում պրոբլեմային խորհուրդների գործունեությունը տարբեր գնահատականի է արժանանում մեր գիտնականների կողմից: Ոչ բոլորն են հավանություն տալիս այդ խորհուրդների գոյությանը: Հաշվի առնելով ինչպես մեր, այնպես էլ այլ բաժանմունքների ընդհանուր ժողովներում արտահայտած կարծիքները, ՀՀ ԳԱԱ նախագահությունը հավանաբար կհանգի համապատասխան եզրակացության:

Մեր գիտնականները գտնվում են տնտեսական ծանր պայմաններում:

Թեմատիկ ֆինանսավորումը, որ տարածված է աշխարհի շատ երկրներում, մեզ մոտ, միակողմանի կիրառման դեպքում, միշտ չէ, որ տալիս է ցանկալի արդյունքներ: Զգալի անհամապատասխանություն կա գիտության մեջ ֆինանսների ներդրման և արդյունքների ստացման միջև: Ի վերջո, գիտությունը կորցնում է տնտեսության զարգացման ոլորտում որպես արտադրողական ուժ գործելու կարևորագույն ֆունկցիան: Պետք է կատարելագործել գիտության ֆինանսավորման եղանակները:

***

Գիտության զարգացման համար այս ծանր պայմաններում մեր գիտնականները, գիտությունը դիտարկելով որպես իրենց գոյության ձև, ջանք չեն խնայել իրենց վսեմ առաքելությունն իրականացնելու կյանքում: Եվ հասել են որոշակի հաջողությունների: Դրանք հաշվետու տարում ավելի զգալի են, քան նախորդ տարում և, հուսանք, կհամարվեն ավելի պակաս, քան հաջորդ տարում:

Գիտական ցանկացած խնդրի առաջադրում և, առավել ևս, լուծում գոհացուցիչ է: Սակայն կան հարցեր, որոնք հույժ հրատապ են: Ես կարծում եմ, որ դրանց թվին են պատկանում տնտեսագիտության պրոբլեմները, որոնց լուծումն անմիջականորեն առնչվում է մեր հասարակության տնտեսական զարգացմանը:

Մեր տնտեսագետների կարևորագույն պարտականություններից մեկը պետք է համարել մեր երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարևորագույն հարցերի ուսումնասիրությունը և կառավարության տնտեսական քաղաքականության վերաբերյալ հանձնարարականների մշակումը: Ընդհանրապես գիտությունը չպետք է քաղաքականացված լինի, սակայն դա չի նշանակում, թե մեր գիտնականները պետք է հեռու կանգնած լինեն մեր երկրի վարած քաղաքականության գիտական հիմքերը մշակելու գործից: Դա վերաբերում է ոչ միայն տնտեսագետներին, այլ նաև քաղաքագետներին, իրավագետներին, սոցիոլոգներին, պատմաբաններին, փիլիսոփաներին:

Ի դեպ, նկատեմ, որ Մոսկվայում հրատարակվող «Օբշչեստվո ի էկոնոմիկա» («Հասարակություն և էկոնոմիկա») միջազգային ամսագիրը ծրագրել է իր հերթական համարներից մեկը ամբողջովին նվիրել Հայաստանի Հանրապետությանը: Արդեն ներկայացվել են ավելի քան անհրաժեշտ թվով հոդվածներ: Տնտեսագիտության ինստիտուտի կարևորագույն խնդիրներից մեկն է հանգամանորեն քննարկել այդ հոդվածները և բարձր արժանիքներով նախապատրաստել ամսագրի՝ Հայաստանին նվիրված համարը:

Բաժանմունքը կարևոր նշանակություն է տալիս հայագիտության հետագա զարգացմանը: Այս բնագավառում առաջնահերթ խնդիրներ են հայագիտության տվյալների բանկի ստեղծումը, հայագիտության վիճելի հարցերի շուրջ բանավեճերի կազմակերպումը: Վերջիններս պետք է կազմակերպել ժամանակակից գիտական տեսությունների և գիտության նորագույն մեթոդների խորն ըմբռնմամբ և օգտագործմամբ: Դրանք ըզգալիորեն կօժանդակեն հայագիտության հետագա զարգացմանը: Հայաստանը պետք է ոչ միայն մնա որպես աշխարհի հայագիտական կենտրոն, այլև նպաստի այլ երկրներում հայագիտության զարգացմանը:

Հումանիտար գիտությունների բաժանմունքը դեռևս պահպանել է այն գիտական ներուժը, որն ի զորու է լուծել իր առջև դրված և մեր հասարակությանը հուզող հրատապ խնդիրները:

ՀՀ ԳԱԱ ՏԱՐԵԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎԸ

ՀՀ ԳԱԱ 1998 Թ. ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԳԻՏԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Վ. Բ. ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ,

ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս-քարտուղար, ակադեմիկոս

Հաշվետու տարվա՝ 1998 թվականի ՀՀ ԳԱԱ գիտական գործունեության ըստ բաժանմունքների ներկայացված հաշվետվությունները [illegible] Հետազոտությունները կատարվել են 491 թեմաներով, որից 130 թեմա՝ [illegible]

Այժմ համառոտ գիտակազմակերպական գործունեության մասին.

Հաշվետու տարում կայացել է ԳԱԱ 3 ընդհանուր ժողով:

Ապրիլի 10-ին կայացած ԳԱԱ հաշվետու ժողովը [illegible]

Սեպտեմբերի 17-ին կայացած ընդհանուր ժողովը [illegible] ՀՀ ԳԱԱ [illegible] ակադեմիկոս Վ. Հ. Համբարձումյանի ծննդյան 90-ամյա հոբելյանին:

ԳԱԱ նախագահությունն անց է կացրել 30 նիստ:

Նախագահության ընդլայնված նիստում, որին մասնակցում էր ՀՀ վարչապետ Ա. Դարբինյանը, [illegible]

[illegible]

Հաշվետու տարում [illegible] 1998 թ. ընթացքում 39 [illegible] 262 [illegible] 201-ը [illegible]

[illegible]

Ակադեմիան ակտիվորեն մասնակցել է գիտական [illegible]

1999 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ԳԱԱ աշխատողների թիվը կազմել է 4650 մարդ, այդ թվում գիտական աշխատողներ՝ 2425, որից գիտության դոկտորներ՝ 347, գիտության թեկնածուներ՝ 1139, գիտական աշխատողներ առանց գիտական աստիճանի՝ 939:

1998 թ. ընթացքում ԳԱԱ համակարգում աշխատանքի են ընդունվել բարձրագույն կրթությամբ 78 երիտասարդ մասնագետներ:

[illegible] 1997 թ. [illegible]

1999 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ ԳԱԱ կազմում եղել է 115 ակադեմիկոս, 3 պատվավոր անդամ, 21 արտասահմանյան անդամ և 15 [illegible] ԳԱԱ համակարգում գիտահետազոտական հիմնարկների թիվը եղել է 42, որից 31 ինստիտուտ, 11 գիտական կենտրոն [illegible]

[illegible] 35 տարեկան հասակի երիտասարդները կազմում էին գիտաշխատողների ընդհանուր թվաքանակի 13—15 տոկոսը, սակայն այժմ այդ տոկոսը բարձրացել, հասել է 20—22-ի: Ազգային ակադեմիան իր համակարգում ունի 500-ից ավելի ասպիրանտներ ու երիտասարդ գիտաշխատողներ:

Գրեթե բոլոր ինստիտուտներում ստեղծվել են երիտասարդ գիտաշխատողների խորհուրդներ, որոնք կազմակերպում են գիտա[illegible] երիտասարդության հարցերով մըշ[illegible] կազմակերպական օղակ ու[illegible] ստեղծվել է երիտասարդ [illegible] ակադեմիական խորհ[illegible] հրատարակության են [illegible] (ըստ բաժանմունքների), որոնք շուտով կհանձնըվեն տպագրության: Ասպիրանտուրայի նախկին բաժինը վերակառուցվել է գիտակրթական կենտրոնի, որն ավելի լայն հնարավորություններ ունի աջակցելու երիտասարդության մասնագիտացմանը:

Լավագույն 25 ասպիրանտների միանվագ նյութական նպաստ է հատկացրել Գյուլբենկյան հիմնադրամը: Հուսով ենք, նման քայլ կկատարվի նաև երիտասարդ գիտաշխատողների նըկատմամբ: Նախագահությունը դիմել է «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի տնօրինությանը՝ վերականգնելու երիտասարդ գիտաշխատողների մրցույթում շահած աշխատանքները պարգևատրելու նախկին ավանդույթը, ինչպես նաև բարձրացնելու հանրապետության ասպիրանտների կրթաթոշակը, ինչպես հիմնադրամը կատարում էր 1992—1993 թվականներին: Ցավոք, մինչ այժմ որևէ պատասխան չենք ստացել:

Երիտասարդության համար կենցաղային քիչ թե շատ բարվոք պայմաններ ստեղծելը, նրանց չնչին մասնագիտացումն ապահովելը, ֆինանսատնտեսական այնպիսի հարցերի հետ են կապվում, որ հաճախ հնարավոր չէ իրականացնել որևէ հաստատության հնարավորությունների սահմաններում: Եվ քանի որ գիտության զարգացման հեռանկարների առումով երիտասարդ մասնագետների պատրաստումը պետական նշանակության կարևոր խնդիր է, կարծում ենք ճիշտ կլիներ, եթե այն դառնար կառավարության հատուկ քննարկման հարց:

Հիրավի, արդեն ութ տարի է անցել անկախություն ձեռք բերելուց հետո, սակայն գիտության համակարգում որևէ էական բարեփոխություն չի կատարվել: Հանրապետությունում շարունակում է գործել խորհրդային ժամանակ ըստեղծված համակարգը, երբ Հայաստանը իրականացնում էր Խորհրդային Միության գիտական ընդհանուր ծրագրերի մեջ մտնող մասնակի խընդիրներ: Այլ խոսքով Խորհրդային Հայաստանում գիտությունը համարժեքցված էր ամբողջ երկրի գիտության զարգացման ծրագրերին:

Անկախ հանրապետություն հռչակվելուց հետո թվում էր, թե առաջին հերթին կբարեփոխվի գիտության համակարգը: Սակայն այդպես չեղավ: Գրեթե ոչինչ չփոխվեց: Մինչ այժմ պետության կողմից գիտության ասպարեզում ընդամենը երկու էական միջոցառում է կատարվել: 1993 թ. մարտին հրապարակվեց հանրապետության նախագահի հրամանագիրը՝ ազգային ակադեմիայի մասին: Անկախության առաջին տարիներին, երբ իշխում էր արտասահմանյան գիտակրթական ձևերը մեխանիկորեն ընդօրինակելու հախուռն մտայնությունը և լայն շարժում էր սկըսվել ազգային ակադեմիան վերացնելու, արտասահմանի օրինակով դարձնելու այն սոսկ ակադեմիկոսներից կազմված մի ընկերություն, նախագահի հրամանագրով պահպանվեց ԳԱԱ-ն՝ գիտահետազոտական ինստիտուտների իր ողջ համակարգով:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության որոշմամբ գիտական աշխատանքների կազմակերպման հիմքում դրված է թեմատիկ պայմանագրային սկզբունքը: Բազմիցս խոսվել է ֆինանսավորման այս եղանակի թերի կողմերի մասին, բայց ուշադրության չի արժանացել:

Այսպիսով, գիտության համակարգը վերակառուցելու, այն անկախ հանրապետության շահերին ծառայեցնելու ուղղությամբ էական քայլեր չեն կատարվել: Հետևաբար, հրատապ խընդիր է դառնում, ինչպես նշվեց գիտության մասին օրենքի ընդունումը, հանրապետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական ուղղությունների մշակումը, դրան համապատասխան որոշելու գիտության առաջնային ուղղությունները և բարեփոխելու գիտական ոլորտը:

Բնականաբար հարց կարող է առաջանալ, ինչո՞ւ մինչև այժմ ՀՀ ԳԱԱ չի զբաղվել այդ հիմնահարցերով, չէ՞ որ հանրապետության գիտական կյանքում նրան է վերապահված վըճռորոշ դեր: Ամենևին չանտեսելով ՀՀ ԳԱԱ կողմից թույլ տված բացթողումներն ու թերացումները, դրա գլխավոր պատճառը պետք է փընտրել պետական բարձրագույն մարմինների և ՀՀ ԳԱԱ-ի միջև լայն և գործարար համագործակցության բացակայության, ԳԱԱ ներուժը թերագնահատելու, համենայն դեպս, բավարար չափով չօգտագործելու մեջ:

Եվ այդ այն պարագայում, երբ ազգային ակադեմիան արդեն ապացուցել էր, որ հասարակական-քաղաքական բարդ իրավիճակներում ունակ է ուղղություն տալու, վճռական խոսք ասելու: Վերհիշենք մեկ փաստ: Անկախության հռչակման առաջին տարիներին, երբ հախուռն կերպով ժխտվում, մերժվում էր հնից եկող ամեն ինչ, լայն ծավալ էր ստացել հակառուսական տրամադրությունները: Ժամանակի իշխող կուսակցությունն ու բարձրագույն իշխանությունները թուրքամետ հակվածություն ունենալով, սնում էին ամբոխավարական այդ շարժումը: ՀՀ ԳԱԱ վճռականորեն ընդդիմացավ վտանգավոր ու անհեռատես, արդեն հասարակական բնույթ ստացող այդ մտայնությանը:

1992 թ. երկու անգամ հրավիրվեց ազգային ակադեմիայի ընդհանուր ժողով, որը մեր ժողովրդի անցած ուղու պատմական դասերի և այլ կերպ իրողությունների փաստարկումով հիմնավոր կերպով լուսաբանեց ռուսական կողմնորոշման արդարացիությունն ու նշանակությունը, մեր օրերում դրա հույժ կարևորությունը: Այդ հարցի վերաբերյալ ակադեմիան հանդես եկավ հասարակությանն ուղղված հատուկ հայտարարությամբ: Հանրապետության թերթերը հրաժարվեցին տպագրել այդ հայտարարությունը: Ավելին, պաշտոնական օրգաններից մեկը ծաղրի ենթարկեց ընդհանուր ժողովի հայտարարությունը: Համարելով այն «ակադեմիական գլուխկոտրուկ»: Սակայն շատ շուտով գործնական կյանքը սթափեցրեց, հարկադրեց դիմաշրջվել դեպի Ռուսաստան ու ձերբազատվել այդ մոլորությունից:

Կասկածից վեր է, որ եթե գյուղատնտեսության, արդյունաբերության սեփականաշնորհման քաղաքականության մշակման ժամանակ ըստ ամենայնի օգտագործվեր ազգային ակադեմիայի, առհասարակ հանրապետության գիտական ներուժը, ապա կմշակվեր համակողմանի ու հիմնավոր ծրագիր, այդ գործընթացում հապճեպություն թույլ չէր տրվի և սխալներն ու թերությունները անհամեմատ ավելի պակաս կլինեին:

Հայ մտավորականությունը ներկայումս ևս կարող է իր դրական ազդեցությունն ունենալ երկրի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Մեր օրերում, երբ Հայաստանի նման փոքր հանրապետությունում 80-ից ավելի կուսակցությունները, հարյուրավոր հասարակական կազմակերպություններ հրապարակ են հանում իրենց ծրագրերը, երբ զանգվածային լրատվական միջոցներից ինֆորմացիոն հեղեղ է տեղում, ժամանակին միակուսակցության ընտելացած, այժմ մի ծայրահեղությունից մյուս ծայրահեղության մեջ հայտնված խեղճ ժողովուրդը մոլորվել, շվարել է ստեղծված իրավիճակից: Կուսակցական կաշկանդումներից ազատ մտավորականությունն է կոչված հասարակական կյանքին հստակեցնող, կայունացնող երանգ հաղորդելու՝ նրան վստահելու, ակտիվ դեր վերապահելու պարագայում:

Հարցեր, խնդիրներ, առաջարկություններ

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

Ժողովում լուրջ վերլուծության ենթարկվեց գիտության թեմատիկ ֆինանսավորման սկզբունքը: Գտնելով, որ այդ ձևը սպառել է իրեն, հարց բարձրացվեց վերանայել այն և մշակել գիտության ֆինանսավորման նոր եղանակներ, որոնք կնպաստեն ինչպես հայրենական գիտության զարգացմանը, այնպես էլ գիտական ներուժի պահպանմանը: Առաջարկվեց նաև գիտահետազոտական ինստիտուտներն ըր հնարավորինս ազատել ոըրոշ հարկերից, որը հնարավորություն կտա այդ միջոցներով ձեռք բերել նոր սարքավորումներ, նյութեր, ռեակտիվներ և այլն, առանց որի անհնար է իրականացնել արդիական գիտական հետազոտություններ:

Ժողովում կարևորվեց թուրքադրբեջանական հակահայկական քարոզչության դեմ պայքարի անհրաժեշտությունը: Նշվեց, որ մեր թշնամիները հսկայական միջոցներ են ծախսում ամբողջ աշխարհում հակահայկական տրամադրություններ տարածելու, պատմությունը խեղաթյուրելու և մեզ համար անընդունելի մըթնոլորտ ստեղծելու ուղղությամբ: Իսկ մենք գրեթե ոչինչ չենք ձեռնարկում հակահայկական այդ արշավին արժանի հակահարված տալու ուղղությամբ: Ժողովում լուրջ մտահոգություն արտահայտվեց հայագիտության զարգացման միտումների և հայագիտական կենտրոնը արտասահման տեղափոխելու չափազանց վտանգավոր ներտումների, ազգային գաղափարախոսության հայեցակետի մըշակման, գիտահրատարակչական գործի բարելավման, գիտական գործուղումների և արտասահմանյան գիտական գրականության ձեռքբերման համար միջոցներ հայթայթելու անհրաժեշտության մասին:

Ժողովում ելույթ ունեցան Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը, ՀՀ վարչապետ Արմեն Դարբինյանը, գիտության և կրթության նախարար Լևոն Մկրտչյանը: Նրանք կարևորեցին գիտական հետազոտությունների արդյունավետության բարձրացման, ակադեմիական և բուհական գիտության համագործակցության խնդիրները: Հայաստանի գիտության զարգացման և գիտական ներուժի պահպանման մտահոգությամբ, նրանք անդրադարձան ակադեմիական համակարգի կառուցվածքային բարեփոխումների անհրաժեշտությանը և կոչ արեցին համատեղ ջանքերով որոշել և իրականացնել այդ բարեփոխումները, գտնել այն լավագույն ուղին, որը հնարավոր կդարձնի հայ գիտության պահպանումն ու զարգացումը:

Չորանյանի անվան...

ՀՀ ԳԱԱ մեխանիկայի ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ սահմանվել է Կ. Ս. Չորանյանի անվան մրցանակ, որին կարող են մասնակցել միացումների ամրության հարցերով զբաղվող գիտնականներ՝ ինչպես հանրապետությունից, այնպես էլ արտերկրից: Գիտական խորհրդի որոշմամբ այդ մրցանակը հանձնվում է Կ. Ս. Չորանյանի ծննդյան օրը՝ փետրվարի 25-ին:

Անդրանիկ մրցանակը ս.թ. փետրվարի 25-ին գիտական խորհրդի ընդլայնված նիստում, որին ներկա էին նաև Կ. Ս. Չորանյանի հարազատները և «Ջավախք» հայրենակցական միության ներկայացուցիչները, հանձնվեց ֆիզ. մաթ. գիտ. դոկտոր, պրոֆ. Ռաֆիկ Կնյազի Ալեքսանյանին (Երևանի ճարտարապետաշինարարական ինստիտուտ) և ֆիզ. մաթ. գիտ. թեկնածու, ավագ գիտաշխատող Ազատ Մկրտչի Սարգսյանին (ՀՀ ԳԱԱ մեխանիկայի ինստիտուտ):

Կարո Չորանյանի անունը գիտությունների մառոյանում ոսկե տառերով ամրագրվեց առաձգականության տեսության բնագավառում խոշոր հայտնագործության համար, որի հաղթանակների «զոհասեղանը» նա զարդարեց իր կյանքով: Խորհրդային բյուրոկրատական մեքենան մինչև վերջ քամեց նրա նյարդերը: Բարեքախտաբար, այդ մեքենայի դեմ անհավասար պայքարում Չորանյանը մենակ չէր: Նրա կողքին, նրանից անբաժան էին գործընկերներից և սաներից շատերը, ովքեր տաղանդավոր գիտնականի վաղաժամ վախճանից հետո էլ չընկրկեցին և նույն համառությամբ ու սկզբունքայնությամբ շարունակեցին պատվախնդիր մտածողի ու քաղաքացու գործը:

Ավաղ, ոչ բավարար տեղեկատվական դաշտի պատճառով արտասահմանում ժամանակին չիմացան այս մեծ նըվաճման ու արտադրության մեջ նրանից ակնկալվող տնտեսական հսկայական օգուտի մասին: Անցյալ տարի միայն՝ 1998-ին, մեխանիկայի ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Լենսեր Աղալովյանի հավաստմամբ, մեխանիկայի բընագավառում հայտնի ամերիկյան «Կիրառական մեխանիկա» ամսագրում ներկայացվել է այս թեմայից վերաբերող արդյունքը, ինչին Չորանյանի աշակերտները ծանոթ էին վաղուց: Այսինքն, Չորանյանի հայտնագործությունը, որ միտված է ապագային, ընդգրկման լայն ոլորտներ ունի և հետաքրքրության ծավալուն շրջանակներ:

Ակադեմիկոս Լենսեր Աղալովյանը, բարձր գնահատելով Կ. Չորանյանի ներդրումը գիտության, մասնավորապես, մեխանիկայի զարգացման ընթացքում, նշեց, որ այս մրցանակաբաշխությունը խորին խորհուրդ ունի: Չորանյանը եղել է ոչ միայն փայլուն գիտնական, այլև լայն մտահորիզոնի տեր մարդ, շիտակ անհատականություն, անդրդվելի հայրենասեր: Պահպանվել են նրա նամակները Արցախի և համայն հայության հուզող խնդիրների վերաբերյալ, որոնք ժամանակին, ստորագրելու համար, քաղաքացիական արիություն և բավարար ռիսկ էին պահանջում: Այդ առումով նա իսկական մտավորական էր, որի անձնական օրինակին կարող են հետևել նախանձախնդիր, իրենց մտավոր կարողությունները անմնացորդ գիտությանն ու մշակույթին նվիրելու պատրաստ գործիչները:

Մրցանակաբաշխությունը համընկել էր Կարո Չորանյանի ծննդյան օրվա հետ: Չորանյանի հարազատներին և մրցանակակիրներին շնորհավորելու էր եկել գիտնականի հայրենակից, «Ջավախք» հայրենակցական միության նախագահ, «Հայաստանի Հանրագիտարանի» փոխխմբագիր Հովհաննես Այվազյանը: Նա այն կարծիքին էր, որ ճշմարիտ գիտնականի կենսագրությունը չի ընդհատվում: Նա շնորհակալությամբ բարձր է գնահատում այն գործը, որն իրենց ուսերին կրում են այսօր մեխանիկայի ինստիտուտի գիտնականները:

Հ. ԳՈՒԼԱԿՅԱՆ

Ցուցահանդես

Ակադեմիկոս Հրաչիկ Սիմոնյանի շուրջ կեսդարյա ստեղծագործական աշխատանքի արդյունքն էր ներկայացված Հայաստանի Ազգային գրադարանի ընդարձակ ընթերցասրահում: Դրանք նրա հեղինակած գրքերն ու պարբերական մամուլում տպագրված հոդվածներն են: Ներկայացված են հոբելյարի հատկապես այն գրքերը, որոնք այսօր էլ ունեն պահանջարկ և դարձել են ընթերցողի ուղեկիցը: Հիշենք՝ «Գիտությունը և մոնոպոլիաները», «Ինդուստրիալ հասարակության տեսությունները», «Սփյուռքահայությունը սոցիալ-քաղաքական պայքարի ուղիներում», «Թուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունից»: Վերջին տարիներին Հ. Սիմոնյանը ձեռնամուխ եղավ հայ մեծ զորավար Անդրանիկի կյանքի և հերոսական սխրանքների ուսումնասիրությանը: Եվ հրապարակ իջավ «Անդրանիկը և նրա ժամանակը» երկհատոր հիմնարար աշխատությունը, որը սիրով ընդունվեց ընթերցողների կողմից և արժանացավ պատմաբանների, գրողների, հասարակական-քաղաքական գործիչների բարձր գնահատականին:

Ցուցահանդեսի բացմանը Հրաչիկ Սիմոնյան անվանի պատմաբանին և գիտնականին ներկայացրեց ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի տնօրեն, ակադեմիկոս Հրանտ Ավետիսյանը: Շնորհակալական խոսք ասաց հոբելյարը՝ ակադեմիկոս Հրաչիկ Սիմոնյանը:

Հրաչյա ՀՈՎՆԱՆՅԱՆ

ԵՐԱԺՇՏԻՔԻ ՏՈՒՐՔ

Վերջին տարիներին Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի տնօրինությունը իրականացնում է անչափ գնահատելի մի նախաձեռնություն, այն է՝ Ծիծեռնակաբերդում, Մեծ եղեռնի հուշարձանի հարևանությամբ, հողին հանձնել մեր ժողովրդի մեծ բարեկամների աճյունները: Ծիծեռնակաբերդում արդեն թաղվել են Արմին Վեգների, Ջեյմս Բրայսի, Յոհաննես Լեփսիուսի, Ֆրանց Վերֆելի աճյունասափորները: Եվ ահա այս տարվա ապրիլի 23-ին այդ աճյունաթմբերի կողքին տեղ կգրավի Հենրի Մորգենթաուն: Թուրքիայում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դեսպան Հենրի Մորգենթաուն այն եզակիներից էր, որն անձնուրաց նվիրումով պայքարում էր հայերի բռնագաղթի և երիտթուրքերի սանձազերծած արյունոտ նախճիրի դեմ: Բազմաթիվ այլոց հետ հայ ժողովուրդը ահա արդեն քանի տասնամյակ սիրով ու երախտագիտությամբ է հիշում իր մեծ բարեկամի անունը:

[illegible]

Նոր գիրք

Էջեր հայոց պատմությունից

Հայաստանի գիտությունների ազգային ակադեմիայի «Գիտություն» հրատարակչությունը ընթերցողի սեղանին դրեց հերթական նորույթը՝ ակադեմիկոս Գևորգ Ղարիբջանյանի «Ստալինիցի խստորին արմյանսկոգո նարոդա» գիրքը, ռուսերեն (պատասխանատու խմբագիրներ՝ ակադեմիկոս Հ. Ա. Ավետիսյան, պատմական գիտությունների դոկտոր Ն. Ա. Թավաքալյան):

Ինչպես գրքի առաջաբանում գրում է հեղինակը, սույն ժողովածուն կազմված է այն ուսումնասիրություններից, որոնք տարբեր տարիների հրապարակվել են պարբերական ամսագրերում, ժողովածուներում և առանձին հրատարակություններով:

«Էջեր հայ ժողովրդի պատմությունից» ժողովածուն, ինչպես հուշում է խորագիրը, հայոց պատմության ամբողջական շարադրանքի հավակնություն չունի, և անդրադառնում է մեր ժողովրդի կյանքի կենսական ու հանգուցային առանձին իրադարձությունների և պատմական այնպիսի անձնավորությունների գործունեությանը, որոնք որոշակի հետք են թողել մեր տարեգրության մեջ:

Հայ ժողովրդի բազմադարյան պատմության կարևորագույն էջերից է, անշուշտ, ռուս-հայկական հարաբերությունների ձևավորումն ու զարգացումը: Գրքի հեղինակը հանգամանորեն անդրադառնում է հայ ժողովրդի ռուսական կողմնորոշման պատճառների և արմատների, Արևելյան Հայաստանը պարսկական դարավոր լծից ազատագրելու և Ռուսաստանին միացվելու բախտորոշ դերի և ռուս-հայկական բարեկամության պատմական նշանակության մասին:

Ի պատիվ հեղինակի, պետք է նշել, որ շատ նյութեր և իրադարձություններ մեկնաբանված են նորովի, և այսօրվա տեսանկյունից ճշգրտվել ու արքագրվել իր իսկ հեղինակի նախկինում եղած հրապարակումները:

Գրքում զգալի տեղ է հատկացված թուրք ջարդարարների դեմ հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարին և նրա փառապանծ առաջնորդներից մեկին՝ զորավար Անդրանիկին:

Գևորգ Ղարիբջանյանը առանձին բաժին է նվիրել Խորհրդային Միության մարշալ, հայ ժողովրդի մեծ զավակ Հովհաննես Բաղրամյանի սխրալի կյանքին և զորավարական գործունեությանը:

Գրքում տեղ գտած արխիվային փաստաթղթերը և նամակները առանձին արժեք են հաղորդում ժողովածուին: Կարծում ենք, որ ռուսերենով հրատարակված այս գիրքը հետաքրքրությամբ կկարդացվի նաև ռուս ընթերցողի կողմից, և անպայման որոշակի պատկերացում կտա հայ ժողովրդի պատմության առանձին էջերի մասին:

Սահմանադրություն

Գևորգ Մանուկյան
Հայաստանի սահմանադրական իրավապաշտական կենտրոնի նախագահ (ք. Վանաձոր)

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 1998 թ. մարտի 19-ի հրամանագրով ձևավորվել է Սահմանադրության փոփոխություններ նախապատրաստող հանձնաժողով, որը փութաջանորեն աշխատում է:

Ոչ ոք դեմ չէ, որ ի վերջո, թեկուզ փոփոխությունների նանապարհով, ստեղծվի **արդարությունն, իրավունքն ու ժողովրդավարության սկզբունքներն արտացոլող և դրանց իրականացման մեխանիզմներն ապահովող սահմանադրություն:**

Սակայն դա հնարավոր է 1995-ի սահմանադրության հոդվածների մեծ մասի փոփոխությամբ միայն: Արժե՞ այդպիսի փաստաթուղթը հիմք ընդունել և տքնել դրա վրա:

Բնական է և այն երկյուղը, որ հանձնաժողովն արմատական փոփոխություններ չի կատարի, քանի որ գործող սահմանադրության հիման վրա արդեն ձևավորվում են դատաիրավական մարմինները, ընդունվել և շարունակում են ընդունվել հիմնական օրենսգրքերն ու օրենքները, որոնց «գեներով» փոխանցվում են նաև «հիվանդ» սահմանադրության բոլոր արատները:

Օրը ցերեկով ստեղծվում է անհնայտորեն թերի օրենսդրություն:

Ահա թե ինչու, մինչ հանձնաժողովը կավարտի աշխատանքը և մշակված փաստաթուղթը կներկայացվի հասարակության քննարկմանը, հարկ է ցույց տալ ներկա սահմանադրության բոլոր արատներն ու խեղումները և հիմնավորել, որ պետք է մշակել նոր հիմնական օրենք:

Ցանկացած օրենք, առավել ևս սահմանադրություն, պետք է համակարգված լինի նախ և առաջ ինքնին, իմա՝ նրա բոլոր հոդվածները, նորմերը պետք է ներդաշնակ, հակասություններից զերծ ու միմյանց լրացնող լինեն: Միևնույն ժամանակ նոր ընդունվող օրենքը, սահմանադրությունը պետք է համահունչ լինեն երկրի ազգային իրավունքին և լրացնեն, հարստացնեն ու զարգացնեն այն: Այս պահանջները չբավարարող օրենքը ընդամենը մեծացնում է իրարամերժ իրավական ակտերի կույտը, որը ոչ միայն ազգային իրավունք, այլև օրենսդրություն չի կարող լինել:

1995 թ. հուլիսի 5-ի սահմանադրությունը մեկով ավելացրեց մեր պատմության դժնդակ էջերը, իր արժանի տեղը գրավելով Խորհրդային Հայաստանի ստալինյան, բրեժնևյան սահմանադրությունների կողքին: Այդ փաստաթուղթը Հայաստանի քաղաքացիներիս համար երբեք, վիրահատական ամենաքարդ միջամտությամբ անգամ չի կարող դառնալ այն, ինչ է ամերիկացիների համար՝ 1787 թ. սահմանադրությունը կամ ֆրանսիացիների համար՝ 1789 թվականի Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիրը:

Հանրաքվեով իբրև թե հայ ժողովրդի կողմից ընդունված այդ սահմանադրությունը՝

1. Ինքնին հակասական է և զուրկ համակարգից:

2. Հոնապետական է կամ ոչ ժողովրդավարական:

3. Անգամ դրա՝ համեմատաբար հաջողված 2-րդ՝ «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» գլուխը հակասում է մեր ազգային օրենսդրության նկատմամբ գերակայություն ունեցող Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրին:

Հիմնավորենք մեր դատողությունները:

Առաջին. **Սահմանադրությունն ինքնին հակասական է և զուրկ համակարգից:**

Ողջ փաստաթուղթը հակասում է իր իսկ 1-ին հոդվածին՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է»:

Սահմանադրությունն ամբողջությամբ համադրելով 1990 թ. հունիսի 29-ի Կոպենհագենյան միջազգային խորհրդակցության փաստաթղթում («Մարդու իրավունքները և դատավարությունը», Երևան, «Արեգ», էջ 201) բերված իրավական պետության սահմանման հետ, համոզվում ենք, որ այդպիսի սահմանադրությամբ պետությունը ոչ ժողովրդավարական, և ոչ էլ իրավական կարող է լինել:

Հանրապետության Նախագահին տրված են գրեթե միապետական լիազորություններ: Եթե հոդված 2-ում գրված է, որ **«Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը պատկանում է ժողովրդին** և հոդված 5-ում՝ **նանաչվում է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը,** ապա հանրապետության Նախագահը, ինչպես սահմանադրության Նախագծի քննարկման ժամանակ խորհրդարանում պատկերավոր և անթաքույց արտահայտվեց նրա հեղինակներից մեկը, **իշխանություն է... իշխանության վրա:** Նա կարող է առանց որևէ նախապայմանի Ազգային ժողովի նախագահի և վարչապետի հետ խորհրդակցելուց հետո արձակել միապալատ օրենսդիր մարմինը՝ Ազգային ժողովը: Նա նշանակում և ազատում է վարչապետին և կառավարության բոլոր անդամներին, գլխավոր դատախազին, նրա տեղակալներին, դատախազության կառուցվածքային ստորաբաժանումները գլխավորող դատախազներին: Նշանակում է բոլոր կարգի դատարանների նախագահներին ու դատավորներին և կարող է դադարեցնել նրանց լիազորությունները: Նշանակում է սահմանադրական դատարանի անդամներ և նախագահ: Կարող է դադարեցնել սահմանադրական դատարանի իր նշանակած անդամների լիազորությունները: Հանրապետության Նախագահը կարող է համաձայնություն տալ, որ կալանավորվեն, վարչական, քրեական պատասխանատվության ենթարկվեն իր նշանակած սահմանադրական դատարանի անդամները, բոլոր դատարանների նախագահներն ու դատավորները: Թվարկված վերջին լիազորությունների մի մասը, կարծես ժողովրդավարության տեսավորություն ստեղծելու նպատակով, կատարվում է Հանրապետության Նախագահին փաստորեն ենթակա կարգավիճակ ունեցող Արդարադատության խորհրդի եզրակացություններով: Մի մարմին, որը գլխավորում է ինքը՝ Հանրապետության Նախագահը և որի բոլոր անդամները, բացի իրենից պաշտոնի են նշանակվում և ազատվում իր կողմից: Արդարադատության խորհրդի փոխնախագահներն են՝ արդարադատության նախարարը և գլխավոր դատախազը, որոնք, ինչպես ասացինք, պաշտոնի են նշանակվում և ազատվում Հանրապետության Նախագահի կողմից: Արդարադատության խորհրդի 14 անդամները ևս նշանակվում և ազատվում են դարձյալ Հանրապետության Նախագահի կողմից:

Բայց սա դեռ բոլորը չէ: Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 6-րդ կետով Հանրապետության Նախագահն ունի հետևյալ լիազորությունը՝ «կարող է կազմավորել խորհրդակցական մարմիններ»: Նույն հոդվածի 14-րդ կետն այսպիսին է՝ «սահմանադրական կարգին սպառնացող անմիջական վտանգի դեպքում, խորհրդակցելով Ազգային ժողովի Նախագահի և վարչապետի հետ, իրականացնում է իրավիճակից թելադրվող միջոցառումներ և այդ մասին ուղերձով դիմում ժողովրդին»:

Այսպիսի լայնարձակ ու անորոշ հնարավորություններով լիազորությունները կարող են ճակատագրորեն ցավալի դրսևորումներ ունենալ պետականության ու ազգի համար: Սահմանադրության հեղինակներն ի՞նչ «խորհրդակցական մարմիններ» նկատի ունեն, որոնք իրենց իրավասություններով հանդերձ անկարելի է եղել պարզորոշ նախատեսել սահմանադրությամբ: Դժվար է ասել: Սակայն մենք կարող ենք արձանագրել, որ այդ լիազորությունները հակասում են սահմանադրության 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, ըստ որի, պետական մարմինները և պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են օրենսդրությամբ: Իհարկե, մենք իրավացի կլինենք միայն այն դեպքում, եթե սահմանադրության հեղինակները չժխտեն, որ Հանրապետության Նախագահի վրա նույնպես պետք է տարածվի երկրի սահմանադրությունը...

Այսպիսով, սահմանադրության 1-ին և 2-րդ հոդվածները, որոնք ցուցադրաբար նույնիսկ հռչակված են փոփոխման ոչ ենթակա (հոդված 114), ընդամենը իրավական մեխանիզմներից զուրկ, չիրականացված և հանդիսավոր դեկլարացիա են:

Սահմանադրությունը հակասում է նաև 1990 թվականի օգոստոսի 23-ի սահմանադրական օրենք հանդիսացող Հայաստանի Անկախության մասին հռչակագրին: Հռչակագրի 9-րդ կետով օրենսդիր մարմինը՝ Գերագույն խորհուրդը, պարտավորվել է երկրում ապահովել օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատումը: Հինգ տարի հետո ընդունված հիմնական օրենքում սակայն իշխանությունների տարանջատումը բացակայում է ԻՍՊԱՌ: Կա միայն այդ տարանջատման նմանեցում և 5-րդ՝ հանդիսավոր-դեկլարատիվ հոդվածը, հետևյալ շարադրանքով. «Պետական իշխանությունն իրականացվում է սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի հիման վրա»: Նախանշը Հռչակագրից, որի սահմանած իշխանությունների տարանջատման **հստակ պարտավորությունը** փոխարինվել է **գործունեության բովանդակություն**, ակներև է: Բայց գործունեության սկզբունքն անգամ, ստորև կհամոզվենք, միայն թղթի վրա է:

(Շարունակելի)

Այնտեղ՝ Դիլիջանի արգելոցում

«Դիլիջանի արգելոցի բուսաշխարհը» խորագրով լույս է տեսել կենդանաբանական գիտությունների դոկտոր Նազիկ Խանջյանի և Դիլիջանի արգելոցի բուսաբան Միշա Ծարթարյանի կազմած ցուցակը: Այն ընդգրկում է Դիլիջանի արգելոցի բուսաշխարհի լրիվ գույքագրումը:

Դիլիջանի արգելոցը հիմնադրվել է Հայկական ԽՍՀ Նախարարների խորհրդի 1958 թ. որոշմամբ: Այն գտնվում է Իջևանի փորփիոտիկ շրջանի մեջ: Արգելոցն ունի մոտ 2900 հա մակերես և ընդգրկում է Փոքր Կովկասի լեռնային համակարգի լեռնաշղթաների՝ Փամբակի, Արեգունու, Միափորի, Իջևանի (Կայենի) և Հալաբի հովտահայաց լանջերը, տարածվելով 1070—2900 մ բարձրությունների վրա: Նրա տարածքով հոսում են Աղստև գետը և նրա հիմնական վտակները՝ Հովաջուրը, Ստողանաջուրը, Բլդանը, Հաղարծինը, Գետիկը:

Տարածքը, որի վրա հիմնադրվել է արգելոցը, վաղուց հայտնի է իր բնական, հատկապես անտառային լանդշաֆտների բազմազանությամբ, բուժիչ հանքային աղբյուրների առկայությամբ, բուսաշխարհի և կենդանական աշխարհի յուրահատկությամբ, մինչև այժմ պահպանված բնության կուսական հատվածներով, ինչպես նաև բնության ու միջնադարի պատմաճարտարապետական բազմաթիվ հուշարձաններով՝ Հաղարծնի վանք (10—13-րդ դդ), Ջուխտակվանք (11—13-րդ դդ.), Գոշավանք (12—13-րդ դդ.), Ախնաբաթի եկեղեցի (11-րդ դ.):

Արգելոցի զարդն է երրորդական դարաշրջանի ռելիկտային տեսակներից մեկը՝ հատապտղային կենին: Նրա լավ պահպանված անտառակը գտնվում է Փոլադ գետի ավազանում, Միափորի լեռնաշղթայի Ծաղկոտ լեռնաբազկի վրա: Աղավնավանք գյուղի մոտ Ախնաբաթի ձորում և համանուն եկեղեցու հարևանությամբ տարածվող կենու անտառակը գրավում է մոտ 25 հա տարածք: Այստեղ աճում են երկարակյաց կենու 300—400 տարեկան ծառերը, որոնք ունեն մինչև 25 մ բարձրություն և բնի 80—100 սմ տրամագիծ:

Դիլիջանի արգելոցի բուսաշխարհի առաջին անգամ տպագրվող ներկա ցուցակը հանդիսանում է նրա հիմնադրման օրվանից տարբեր մասնագետների կողմից հավաքված և արգելոցում պահպանվող հերբարիումային հավաքածուի, ինչպես նաև 1988—1994 թթ. ընթացքում հենակետային ու երթուղային մեթոդներով գույքագրման նպատակով հավաքված մեծաքանակ հերբարիումի գիտական մշակման և բնության մեջ կատարած դիտողությունների արդյունքը: Ցուցակի համալրման և ճշտման նպատակով ուսումնասիրվել են նաև ՀՀ գիտությունների ազգային ակադեմիայի բուսաբանության ինստիտուտի և Երևանի պետական համալսարանի կենսաբանական ֆակուլտետի հերբարիումային հավաքածուները:

Երկրաշարժ որտե՞ղ, ի՞նչ ուժգնությամբ

Ռաֆայել Մովսիսյան
Ակադեմիկոս, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր

(Սկիզբը՝ №№ 3, 4, 5-ում)

3. Դեֆորմացիոն կորի պարամետրերի որոշման համար լոկալ հանգույցների կառուցման սկզբունքը: Լոկալ հանգույցը բաղկացած է մի շարք կետերից, որոնք ամրացված են խզվածքը հատող ուղղություններով, իրարից 0,5—1 կմ հեռավորությամբ: Յուրաքանչյուր հատույթի վրա պետք է լինի ուղղանկյուն կոորդինատների իր լոկալ համակարգը: Դա հնարավորություն կտա խուսափել չափումների սխալների ավելորդ կուտակումից և բարձրացնել չափումների ճշգրտության արդյունքները:

Վերջերս հեղինակը ստացել է մաթեմատիկական վերջնական կախվածություններ, որոնք հիմնված են № 470 արտոնագրի գաղափարների և երկրաշարժերի պարագծերի միջև մի շարք հարաբերությունների տվյալների վրա, որոնք մշակվել են ռուս հիանալի սեյսմոլոգ Ռիզնիչենկոյի կողմից:

Այսպիսով, եթե մինչև վերջին ժամանակներս գործնական սեյսմոլոգիայի հայտնի բանաձևերը արտահայտում էին էմպիրիկ կախվածություն՝ արդեն տեղի ունեցած երկրաշարժերի պարագծերի միջև, ապա այսօր առաջին անգամ նման կախվածություններ հաստատված են դեֆորմացիոն նախանշանի և սպասվող սեյսմիկ հարվածի-մագնիտուդի, տարածված մակերևույթի երկարության, օջախի թևերի տեղաշարժման մեծության, մագնիտուդի էներգետիկ-անալոգի, սեյսմիկ մոմենտի և անկման ճեղքվածքի մակերեսի լայնության միջև:

Առավելագույն դեֆորմացիաները, որին կարող են դիմանալ լեռնային ապարները, տատանվում են որոշակի սահմաններում: Դրանք կախված են լինելու տվյալ կոնկրետ խզվածքի ուղղությամբ երկրակեղևի երկրաբանական կառուցվածքով: Դրա համար մեր առաջարկած բանաձևերում նշված գործակիցները, որոնք նախատեսված են առավելագույն դեֆորմացիաների միջինի նշանակության համար՝ 4.7.10⁻⁵, որոնք ստացվել են ճապոնացի գիտնական Ռիկիտակեի կողմից, պետք է ճշտվեն տվյալ խզվածքի երկրաբանական ուսումնասիրության ընթացքում:

Բանաձևերից մեկը, օրինակ, հնարավորություն է տալիս հաշվարկել օջախի թևերի առավելագույն տեղաշարժումը: Այդ մեծությունը բաժանելով թևերի միմյանց նկատմամբ տարեկան տեղաշարժերի միջև, կարելի է ստանալ երկրաշարժի պատրաստման տարիների թիվը: Այդ ճանապարհով կկատարվի մոտավոր, սակայն իրական, դեֆորմացիաների կոնկրետ դաշտային չափումների վրա հիմնված երկրաշարժի նախապատրաստության ժամանակի գնահատումը:

Մենք արդեն գրել ենք այն մասին, որ նոր երկրաշարժերի օջախների գոտիների կանխագուշակման նոր փուլային մեթոդի իրականացմանը պետք է ձեռնամուխ լինել առանց հապաղելու: Դասական ուղին, որի մասին խոսվեց Կալիֆոռնիայի օրինակի կապակցությամբ, էֆեկտիվ չէ և նոր ոչինչ չի պարունակում: Հայաստանը կարող է դառնալ այն երկիրը, ուր առաջին անգամ հնարավոր կլինի հուսադրող քայլեր կատարել կանխագուշակման պրոբլեմի լուծման ուղղությամբ:

Եթե վերը շարադրվածի դիրքերից նայենք հանրապետության տարածքում սեյսմիկ վտանգի կանխագուշակման պրոբլեմի մոտավոր ապագային, ապա այն մեզ ներկայանում է հետևյալ կերպ: Գիտությունների ազգային ակադեմիան, նրա երկրաբանության և սեյսմոլոգիայի ինստիտուտները, Գառնիի երկրաֆիզիկական գիտարանը, Սեյսմիկ պաշտպանության ազգային ծառայության, պետական համալսարանի երկրաբանության ֆակուլտետի և երկրաբանական ծառայության հետ համատեղ ավելի են ակտիվացնում սեյսմածին խզվածքների ուսումնասիրության և ճշտման աշխատանքները:

Ժամանակին նման համագործակցության կոչ էր անում ակադեմիկոս Ա. Գաբրիելյանը: Այդ աշխատանքի էֆեկտիվությունից մեծապես կախված կլինեն հաջողությունները սեյսմիկ շրջանացման և ուժեղ երկրաշարժերի հնարավոր օջախների հայտնաբերման գործում:

Երկրորդ փուլում գեոդեզիստները երկրաբանների և սեյսմոտեկտոնիկների հետ պետք է որոշեն և տեղաբաշխեն գեոդեզիական հանգույցները քառանկյունների տեսքով, 0,5—1.0 կմ կողմերով, որոնք կտեղադրվեն յուրաքանչյուր խզվածքի միջանցիկ թևերի վրա: Նման կառույցները նպատակահարմար է իրականացնել խզվածքի երկարությամբ, իրարից մոտ 10 կմ հեռավորության վրա: Քառանկյունների որոշված գագաթները պետք է ամրացվեն 1,5—2.0 մետր խորության վրա՝ հողի կամ ժայռերի մեջ՝ տեղափոխման ցուցանիշներով:

Հանրապետությունում նման կետերի ընդհանուր թիվը պետք է կազմի 250—300 միավոր:

Առաջին երկու փուլերի իրականացումից հետո, քառանկյունիների կողմերի և անկյունագծերի պարբերական չափումները՝ 1—2 մմ ճշգրտությամբ, թույլ կտան որոշելու, թե որտեղ են ընթանում կրիպային, լիթոսֆերային զանգվածների դանդաղ տեղափոխությունները մեկը մյուսի նկատմամբ և որտեղ այդ շարժումները չկան:

Անշարժ հատվածներում պետք է կառուցվեն գեոդեզիական հանգույցներ՝ խզվածքի երկու կողմերում՝ 5 և ավելի կիլոմետր լայնությամբ, եռանկյունաձև, կողմերի 0,5—1 կմ մոտավոր չափով: Գծային և անկյունային չափումները այդպիսի հանգույցներում հնարավորություն կտան որոշելու լեռնային ապարների թեքվածքի բնույթը, հաշվել դեֆորմացիոն կորերի կետերի կոորդինատների միանալը և ստացված տվյալներով որոշել նախանշանի պարագծերը, իսկ ապա և ապագա երկրաշարժի պարագծերը:

Խզվածքը հատող ամեն մի հատվածում կետերի թիվը պետք է լինի 10—20-ի սահմաններում: Հատույթների թիվը կորոշվի այն բանից հետո, երբ կպարզվի, թե տվյալ խզվածքի համար որտե՞ղ են դրանք անհրաժեշտ:

(Շարունակելի)

Չհիմնավորված համառություն

(Սկիզբը՝ 2-րդ էջում)

գիտության մեջ գոյություն ունեցող տեսակետը, կրկին անգամ պնդելով, որ այդ համաձայնագիրը ոչ թե Ղարաբաղի հայության ցանկությամբ ծնվեց, այլ նրան պարտադրեցին ադրբեջանական մուսավաթականներն ու անգլիական գաղութարարները:

Հոդվածագրի երկրորդ «լուրջ» դիտողությունը, որն ավելի շուտ անհաջող բառախաղի կամ հանելուկի է նման, վերաբերում է Ղարաբաղի հայության 8-րդ համագումարին: «Գրքի 207-րդ էջում,— ազդարարում է գրախոսը,— գրված է, թե այդ օրերին տեղի է ունեցել Ղարաբաղի հայության **երկու համագումար** (ընդգծումը մերն է— Պ. Մ., Ս. Ռ.) Շոշ գյուղում և Շուշի քաղաքում» և այնուհետև դաս է տալիս. «Եթե հեղինակը մի փոքր ուշադրությամբ կարդար Բ. Ուլուբաբյանի գրքի 75—76-րդ էջերը, ապա նման աղավաղում թույլ չէր տա»: Այս մերկապարանոց հայտարարության կապակցությամբ պատասխանում ենք, որ գրքի հեղինակը գիտնական է (բայց ոչ իր նման), օգտվում է արխիվային և այլ արժանահավատ աղբյուրներից (ինչպես բոլոր նորմալ գիտնականները) և ընթերցողներին է հանձնում իր խոսքը, չսպասելով, թե այդ խոսքն ասելուց առաջ նրան ինչ խորհուրդ կտային, ինչպես թույլ կտային գրել պարոն Աբրահամյանն ու այլոք: Իսկ ինչ վերաբերում է հոդվածագրի դիտողությանը, ապա ինչպես 207-րդ էջում, այնպես էլ ամբողջ գրքում ոչ մի տեղ և ոչ ոք չի կարող կարդալ, որ այդ օրերին տեղի է ունեցել Ղարաբաղի հայության երկու համագումար, որովհետև գրքում նման բան չկա: Գրքի 206-րդ էջում, մինչդեռ, հեղինակը դպրոցականին հասու լեզվով գրում է. «Ազգային ժողովը որոշեց հրավիրել նոր՝ 8-րդ համագումարը: **Այն բացվեց 1920 թ. փետրվարի 28-ին, Վարանդայի Շոշ գյուղում** (ընդգծումը մերն է՝ Պ. Մ., Ս. Ռ.): Բայց երբեք չի ասվում, որ մի 2-րդ համագումար էլ բացվեց Շուշի քաղաքում: Մենք հասկանում ենք նրա նպատակը, չենք կարծում, սակայն, որ նրան հայտնի չէ 8-րդ համագումարի գումարման տխուր նախապատմությունը, ինչը և պատճառ դարձավ, որպեսզի պատգամավորներն իրենց կամքից անկախ հավաքվեն տարբեր վայրերում, խորհրդակցեն և կայացնեն որոշումներ: Մի՞թե այդքան կարևոր է, թե իրենց հավաքն ինչպես են կոչում բախտի քմահաճույքով այս ու այն կողմ նետված պատգամավորները (և ոչ թե հեղինակը): Եվ եթե հեղինակը երբեմն-երբեմն գործածում է «Շոշի համագումար», «Շուշիի համագումար», ապա դրանք գործի էությունը չեն փոխում և որևէ կարևորություն չեն, ներկայացնում: Գրախոսին հանգստացնելու համար ասենք, որ Շուշիի «համագումարը» հեղինակը վերցրել է չակերտների մեջ, ինչը կարող էր և չանել: Իսկ ինչ վերաբերում է գրախոսի այն հայտարարությանը, որ «Շուշի եկած պատվիրակները և քաղաքական կուսակցությունների ներկայացուցիչները իրենց հավաքն անվանել են Ղարաբաղի հայ պատվիրակների խորհրդակցություն, միանգամայն կեղծիք է, որովհետև նրանք իրենց համարում են արցախահայության իսկական ներկայացուցիչներ և չկա մի փաստաթուղթ, որ հաստատի պարոն Աբրահամյանի խոսքերը (տես՝ ՀՀ ՊԴԿԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 52, թթ. 51—52, ֆ. 200, ց. 1.9.466, թ. 142):

Այնուհետև գրախոսը վրդովմունք է հայտնում, թե ինչու պիտի Շուշիի «համագումարի» ընդունած որոշումը «վավերացներ» ՀՀ դիվանագիտության ներկայացուցիչը, և հետո՝ Շուշիի «համագումարը» նման պատվիրակություն չի ուղարկել Բաքու: Հարկ է նշել, որ հեղինակը երբեք չի պնդում կամ դատողություն անում այն մասին, որ Շուշիի «համագումարի» որոշումը պետք է վավերացներ ՀՀ դիվանագիտության ներկայացուցիչը, ընդհակառակը, տեքստից իմանում ենք, որ ինչպես ընդունված որոշումը, այնպես էլ այն վավերացման համար Բաքու ուղարկելը Սուլթանովի ձեռքի գործն էր, նրա թըշնամական սադրանքի արգասիքը, այնպես որ, Հ. Հարությունյանը չէ, որ ցանկանում էր նրան Բաքու ուղարկել: Իսկ այն պնդումը, որ նման պատվիրակություն Բաքու չի գնացել, անտեղյակության արդյունք է: Դրա համար անհրաժեշտ էր փաստաթղթին ծանոթ լինել (տես՝ ՀՀՊԴԿԱ, ֆ. 198, դ, 1, Գ, 52, թթ. 51—52): Այս մասին խոսում է նաև Ալ. Խատիսյանը, 1920 թ. ապրիլին կայացած պառլամենտի նիստում: Հաջորդ դիտողությունը վերաբերում է արցախահայությանը զինելու հարցին: Հոդվածագիրը աղմուկ է բարձրացնում այն բանի կապակցությամբ, որ հեղինակը գրում է, թե 1920 թ. գարնանը Արցախն ուներ 30.000 **զինված տղամարդ**: Այս պարագայում, հոդվածագրի պնդմամբ, Արցախի պատմությունն այլ ընթացք կստանար: Չձավալվելու համար նշենք, բանակոն համարվող այս թիվը ոչ թե հեղինակի հորինածն է, ինչպես կարծում է հոդվածագիրը, այլ վերցված է հավաստի աղբյուրներից (տես՝ «Նացորնի Կարաբախ վ 1918—1923 թթ. Սբորնիկ դոկումենտով ի մատերիալով, էջ. 436): Եվ եթե հոդվածագիրը մի փոքր գիտական բարեխղճություն ցուցաբերեր, ապա նա այդ նույն աղբյուրից կտեղեկանար, որ այդ զենքը հիմնականում ձեռք է բերվել 1918 թ. ռազմաճակատից հեռացող ռուս զինվորներից և որոշ քանակությամբ էլ Ղարաբաղը նըվաճելու համար այնտեղ ներխուժած թուրք-թաթարներից: Իսկ թե գրախոսը որտեղից է վերցրել «թուրքերը իրենց ամբողջ զենքը հանձնել էին հայերին» արտահայտությունը, հայտնի չէ: Ըստ էության նա ցանկացել է, որպեսզի գրքի հեղինակը հենց այդպես ասեր, որպեսզի այս անգամ նրան մեղադրեր թուրքամետության մեջ: Իրականում Հ. Հարությունյանը ճիշտ հակառակն է գրում. «Նահանջող ռուս զինվորների զենքը և ռազմամթերքը հիմնականում զավթեցին թաթարներն ու վրացիները, իսկ Հայաստանին բաժին հասան թուրքական արշավանքը, բազմահազար հայ գաղթականությունը... (Նշվ. աշխ., էջ 13): Այնպես, որ պարոն Աբրահամյանը թող շատ չանհանգստանա թուրք պատմաբանի վաղվա զարմանքի համար, հեղինակը նրան այդ առիթը չի տվել: Ցավալին այն է, որ գրախոսը չի կարողացել տարբերություն տեսնել «զինված տղամարդ» և «զորք» հասկացությունների միջև: Հայտնի է, որ այդ միջոցին Ղարաբաղի գյուղացիությունը գլխովին զինված էր, զենք ուներ, բայց դա չի նշանակում, թե նրանք բոլորն էլ մտել էին զինջոկատների մեջ: Նրանց մեծ մասը, և դըժբախտությունը դրա մեջ է, ըզբաղված էր խաղաղ աշխատանքով և վտանգն իր դռանը հասնելուց հետո էր զենքի դիմում: Այդպիսի օրինակներ շատ կան (և ոչ միայն Ղարաբաղում). այնպես որ Արցախի պատմության մեջ հայտնի ընթացքը պայմանավորված էր նաև սուբյեկտիվ պատճառներով:

Թուրք պատմաբանի վըրդովմունքը «փարատելուց» հետո, փորձենք դիմակայել հեղինակին ներկայացված վերջին մեղադրանքին՝ «երկրամասում խորհրդային կարգերի հաստատումը բացասական գըրելու» համար: Հենց սկզբից նշենք, որ դա այդպես չէ և հեղինակն այդպիսի նըպատակ իր ուսումնասիրության մեջ չի հետապնդում: Բայց քանի որ հոդվածագիրը փորձում է «հեղինակի խոսքերով» դա ապացուցել, ապա ավելորդ չենք համարում նշել հետևյալը, ինչը մեր կարծիքով կբացահայտի հեղինակի վերաբերմունքը դեպի ռուս զինվորն ու նրա մուտքը Ղարաբաղ:

«Կարմիր» Ադրբեջանի հին ու նոր ղեկավարները, ապավինելով Խորհրդային Ռուսաստանի զենքին, նորանոր զորամասեր ու ռազմական տեխնիկա էին տեղափոխում Ղարաբաղ՝ նրա հայ բնակչությանը ծնկի բերելու համար: Այդ օրերին Ղարաբաղում ռուսական զենքին համահավասար իր ավերիչ դերն էր կատարում նաև հակահայկական ու հակադաշնակցական քարոզչությունը, որը ծավալել էին մահմեդական ու քրիստոնյա բոլշևիկները: Կեղծիքի և բնակչության մոլորության մեջ գցելու, նրա նկատմամբ ուժ և բռնություն գործադրելու քաղաքականությունը տվեց իր արդյունքը՝ վերջնականապես բարոյալքեց արցախահայությանը: Ստեղծված այս ծանր պայմաններում էր, որ Կարմիր բանակը մտավ Արցախ: Սուլթանովը ձերբակալվեց, հայ ժողովրդի մյուս դահիճները ճողոպրեցին: «Կարծում ենք,— եզրակացնում է հեղինակը,— անբնական չէր, որ երեք տարի մենակ ու անօգնական թըշնամու դեմ կռիվ տվող Ղարաբաղցին համակրանքով լըցվեր դեպի ռուս զինվորը, գնար նրան ընդառաջ»: Ահա հեղինակի վերաբերմունքը ռուս զինվորի ու զենքի, կարմիր բանակի նկատմամբ, պարոն Աբրահամյան: Իսկ ինչ վերաբերում է այն անբարո մըտքին, թե Դրոն լքեց Արցախը, ապա դա նույնպես այդպես չէ: Հ. Հարությունյանի գրքում Ձեր մտացածին կարծիքի ճիշտ հակառակն է: Հեղինակը արդարացիորեն գտնում է, որ քաղաքական հանգամանքներն այնպես դասավորվեցին, որ Դրոն ստիպված էր քավարարել կարմիր հրամանատարության պահանջը՝ հեռանալ Ղարաբաղի սահմաններից: Կար նաև այլ կարևոր հանգամանք: Դրոյի չհեռանալու դեպքում Հայաստանի և Ռուսաստանի բանակների միջև կռիվը դառնում էր անխուսափելի և դըժվար չէր պատկերացնել, թե այդ ընդհարումը որքան ողբերգական կավարտվեր Հայաստանի և մասնավորապես Ղարաբաղի համար: Ահա այս ամենից հետո էր, որ կատարելով բացարձակապես ճիշտ ընտրություն, Դրոն իշխանությունը հանձնեց բժիշկ Սաքո Համբարձումյանին և մայիսի 27-ին թողեց Արցախը:

Վերջացնելուց առաջ մի հարց, այնուամենայնիվ, արժե տալ. ո՞րն է այս հորինվածքի շարժառիթը, ի՞նչն է հոդվածագրին, այն էլ որերորդ անգամ, ստիպել դիմելու բացահայտ կեղծիքի ու նենգափոխության: Գուցե շարժառիթը անավարտությունն է, գիտության մեջ «փայլելու» և այդպես մարդկանց հիշողության մեջ մնալու անհագ ձըգտումը, մոռանալով, որ այդ դեպքում էլ գիտելիքների անհրաժեշտ պաշար պետք է ունենալ:

Պարսամ ՄԱՅԻԼՅԱՆ
Պատմ. գիտ. թեկնածու

Սուրեն ՌԱՇԻԴՅԱՆ

Ժապոնական կղզիները աշխարհի անհանգիստ սեյսմիկ շրջաններից են: Բայց խաղաղ ժամանակ Նույնիսկ Ֆուձիյաման, որ շատ նման է մեր փոքր Մասիսին, խաղաղ ու անվնաս է թվում: Բայց մարդկությունը հիշում է նրա անհանգիստ ու վտանգավոր բնավորությունը: Բայց, առայժմ, նա ննջում է:

Քսաներորդ դարը մոտենում է վերջնագծին

ԿԱՏԱԿԼԻԶՄՆԵՐ, ՀՐԱԲՈՒԽՆԵՐ, ՓՈԹՈՐԻԿ

ՀՐԵ «ԶԱՅՐՈՒՅԹ»

Հին հռոմեացիները աջ աստվածների շարքում երկրպագում էին նաև կրակի աստծուն, որն, իբր, ապրում էր գետնի տակ: Երբ նա բարկանում էր, շուրջն ամեն ինչ սկսում էր ցնցվել, գետնի տակից կրակ ու ծուխ էր ժայթքում: Հավանաբար, կրակի աստծուն հնարել են այն մարդիկ, ովքեր ականատես էին եղել Իտալիայի Վեզուվ կամ Էտնա հրաբուխ լեռների ժայթքմանը:

Հրաբուխները երկար տարիներ «քնած են» մնում, նրանց ճեղքերից դուրս եկող թեթև ծուխն ու գոլորշին են միայն մարդկանց հիշեցնում, որ հրաբուխը կարող է «արթնանալ»: Բայց ահա աստիճանաբար սկսում են սաստկանալ ստորգետնյա դղրդոցն ու ցնցումները: Կանխազգացով աղետը՝ փախուստի են դիմում գազաններն ու թռչունները, խառնարանից՝ լեռան գագաթին գտնվող ձագարաձև իջվածքից, բարձրանում է սև ծխի ու մոխրի սյունը և պատում հրաբուխը: Լավում է թնդյուն: Շուրջը մթնում է: Երևում է միայն թե ինչպես են վեր նետվում շիկացած քարերը՝ հրաբխային ռումբերը: Վրա է հասնում ամենասարսափելի պահը. խառնարանից դուրս է հորդում հրահեղուկը՝ հալված ապարները: Հրաթոռր գետն ամեն ինչ այրում է իր ճանապարհին: Ապա սառչելով, գետինը պատում է քարե կեղևով: Հրահեղուկը հոսում, տարածվում է տասնյակ կիլոմետրեր: Հրաբուխն աստիճանաբար հանդարտվում է ու «քուն մտնում»: Բայց ժայթքման վայրից 100-ավոր կիլոմետրեր հեռու էլ դեռ օրեր շարունակ գետին է թափվում քամուց քշված մոխիրը:

Ինչո՞ւ են ժայթքում հրաբուխները: Ռադիոակտիվ նյութեր պարունակող ապարները երկրի ընդերքում ուժեղ տաքանում են և փոխակերպվում հրահեղուկ զանգվածի՝ մագմայի, որը հագեցած է գազերով: Գազերն այնքան ուժեղ են ճնշում, իսկ մագման էլ այնքան տաք է, որ նրա վերևում գտնվող ապարների հաստվածքում գոյանում են ճեղքեր: Ահա այդ ճեղքերով էլ մագման դուրս է հորդում երկրի մակերևույթ: Այս էջում հրապարակված լուսանկարները պատմում են այդ հրաբուխների մասին: Ֆուձիյաման (վերևում) Ճապոնիայում, աշխարհահռչակ Կրակատաուն և... ժայթքման պահը, երբ օվկիանոսում մի նոր «ցամաք» է գոյանում՝ շիկացած լավայի գետից:

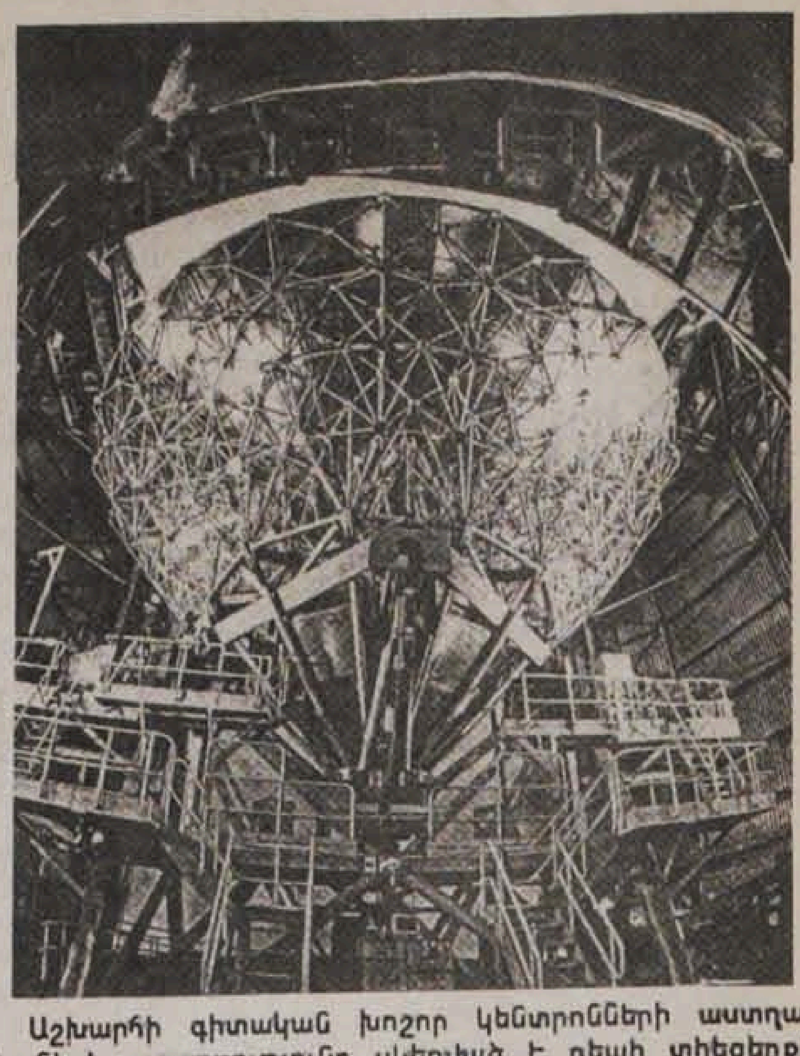

Աշխարհի գիտական խոշոր կենտրոնների աստղագետների ուշադրությունը սևեռված է դեպի տիեզերքի անհունները. մոլորակների տեղաշարժեր, գիսավորների երկրամերձ տարածքներում հյուրընկալություններ, նոր մոլորակների ու հավանական քաղաքակրթությունների հայտնագործություն: Տիեզերքը պաղ ու անկենդան տարածք չէ ու այն ինչ գիտենք մենք նրա մասին, մի չընչին՝ հյուլեի չափ չնչին է, իր էության ու մասշտաբների համեմատ: Ինչ կտա մեզ 21-րդ դարը: Շատ բան: Միայն թե մարդկությունը իր հնարավորություններն ու ներուժը օգտագործի գիտական թռիչքի, հետազոտության, ստեղծագործ աշխատանքի համար:

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ՊԱՏԱՆՔԻ ԱՌԵՂԾՎԱԾԸ

(Սկիզբը՝ «Գիտության» № 5-ում)

ՎԿԱՅՈՒՄ ԵՆ ԱՌԱՔՅԱԼՆԵՐԸ

Ինչպես վկայում են առաքյալները, Քրիստոսին խաչ հանեցին: Մահապատժի այդ տեսակը տառապալից էր: Դատապարտվածները երկար ու անլուր տանջանքներ էին ապրում մինչև մահը, որ հաճախ տևում էր օրեր: Եթե դատապարտվածի բարեկամներին հաջողվում էր թույլտվություն ստանալ դժբախտին վայր բերել խաչից, ապա լինում էին դեպքեր, որ մարդը անգամ կենդանի էր մնում:

Սակայն հայտնի է, որ Քրիստոսը քիչ է տանջվել: Երեք ժամ հետո նրա գլուխը հակվեց կրծքին և աչքերը փակվեցին: Պահապանները տեգով հարվածեցին նրա կողին և տեսնելով հոսող արյունը, համոզվեցին, որ Հիսուսը մեռած է: Նման արագ մահը հրաշք էր:

Հենց այդ ժամանակ Պոնտացի Պիղատոսի մոտ եկավ հարուստ և հարգված մի մարդ, Հովսեփ Արիմաթեացին, որ գաղտնի համակրում էր Քրիստոսին: Նա կուսակալին խընդրեց թույլ տալ թաղելու մահապատժի ենթարկված Քրիստոսին: Պիղատոսը զարմացավ, որ Քրիստոսը այդքան արագ մահացել է: Նա կասկածեց, թե գուցե դատապարտյալը ընդամենը ուշակորույս է եղել:

Սակայն կանչված հռոմեացի սպան հաստատեց, որ մահապատիժը ի կատար է ածված և դատապարտյալը վախճանվել է: Կուսակալը թույլ տվեց, որ Քրիստոսի մարմինը վայր բերեն խաչից և թաղեն:

Հանգուցյալին փաթաթեցին պատանքի մեջ, տարան մի քարայր և մուտքը փակեցին ծանր ու մեծ քարե սալով:

Հաջորդ օրը շաբաթ էր, և հրեաների օրենքով պետք էր հրաժարվել բոլոր գործերից: Կիրակի օրը, Նիսան ամսվա 16-ին կամ մերօրյա ապրիլի 5-ին, քարայրի մոտ եկան Մարիամ Մագթաղինացին, Պետրոս առաքյալը և Քրիստոսի մի քանի մտերիմներ: Սակայն քարայրում նրանք Քրիստոսի դին չգտան, հատակին սավանն էր, պատանքը, որում փաթաթել էին Քրիստոսին: Իսկ դրսում, քարի վրա նստած էր շլացուցիչ ճերմակ հագուստով մի մարդ: Մատթեոս առաքյալը վկայում է, որ նրա տեսքը կայծակ էր հիշեցնում:

— Դուք Քրիստոսին եք փնտրո՞ւմ,— հարցրեց անծանոթը:— Նա այստեղ չէ, նա հարություն առավ:

Ապշած տեսածից ու լսածից, ներկաները մտածեցին, որ իրենց հետ խոսում է հրեշտակը:

Շատ շուտով Մարիամ Մագթաղինացին հանդիպեց Քրիստոսին: Նշենք, որ այս հանդիպման պատմության մեջ կա կարևոր մի պարագա, այն, որ սկզբում Մարիամը նրան դրեց այգեպանի տեղ: Եվ երկրորդ, ոչ պակաս էական մի հանգամանք: Երբ Մագթաղինացին ձեռքը մեկնեց Քրիստոսին, վերջինս նախազգուշացրեց նրան, որ իրեն չդիպչի:

Նկատենք նաև, ութ օր հետո Քրիստոսը թույլ տվեց, որ Թոմա առաքյալը ձեռք տա իր վերքերին:

Այդ օրերին Քրիստոսը բազմիցս հանդիպեց իր աշակերտներին և հետևորդներին, որոնք, ինչպես և Մագթաղինացին, առաջին պահ չէին ճանաչում նրան: Ըստ երևույթին, Քրիստոսի արտաքինի մեջ կատարվել էր բավական լուրջ փոփոխություններ: Ըստ առաքյալների, դրանից հետո հանդիպումները Քրիստոսի հետ դադարեցին:

ԳԻՏԵԼԻՔՆԵՐԻ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՊԱՀԱՆՋՈՒՄ Է ԱՊԱՑՈՒՅՑՆԵՐ

Ավանդույթը Քրիստոսի մասին անպայման սրբություն է և մեր մտադրությունը չէ վերանայել այն: Այլ բան է քննական վերաբերմունքը եղած փաստերի նկատմամբ, որով զբաղվել են այնպիսի մտքի հսկաներ, ինչպես Կանտը, Հեգելը, Տոլստոյը:

Եվ այսպես, կա՞ն արդյոք բավարար հիմքեր՝ պնդելու, թե Քրիստոսը իսկապես վախճանվել է խաչի վրա: Այս առնչությամբ առաջինը տարակուսեց Պիղատոսը, որ այս գործերում բավական հմուտ էր: Օրիգենը այդ պարագան համարեց հրաշք: Գուցե՞ Քրիստոսը պարզապես կորցրել էր գիտակցությունը կամ հայտնվել լեթարգիկ վիճակում (յոգերը նման վիճակը կոչում են ԴԻԽԱԲԱՆԱ):

Կան անհավատալի ավանդույթներ, որոնք հիշատակում են, որ երիտասարդ տարիներին Հիսուսը մի քանի տարի ապրել է Արևելքում և ուսանել հնդիկ իմաստունների մոտ: Իսկ վերջիններս կատարելապես տիրապետում էին իրենց մարմինն ու սիրտը կառավարելու եղանակներին: Թեկուզ հիշենք յոգերի ինքնատիրապետման արվեստը, որոնք ընդունակ են շատ-շատ օրեր թաղված մնալ և ապա՝ կենդանանալ: Ասենք նաև, որ նման դեպքերում նրանց սրտի զարկերը գրեթե անհետանում են, իսկ մարմնի ջերմաստիճանը՝ նվազում: Այդ վիճակում նրանց իսկապես կարելի է ընդունել մահացածի տեղ:

Գողգոթայի խաչելության ողբերգական իրադարձություններից մի քանի օր առաջ, Քրիստոսը, օգտվելով այն հանգամանքից, որ իր ուղեկիցները քնած են, մենակ բարձրացավ Թավոր լեռը: Հանկարծ արթնանալով, Պետրոսը և երկու ուրիշ առաքյալներ ականատես եղան ցընցող մի տեսարանի՝ Քրիստոսի դեմքն ու հագուստը ողողված էին շլացուցիչ պայծառ լույսով:

— Ոչ մեկին մի ասացեք այն մասին, ինչ դուք տեսաք: Մինչև այն ժամանակ, երբ Մարդու Որդին հարություն կառնի մեռելներից,— պահանջեց Քրիստոսը իր աշակերտներից:

Իսկ ո՞վ էր խորհրդավոր այն անձնավորությունը, որ հայտնեց, թե Քրիստոսը քարայրում չէ: Գուցե, նա ինքը՝ Քրիստոսն էր: Ինչո՞ւ էր նրա մարմինը շլացուցիչ լույս արձակում և ինչո՞ւ նա նախազգուշացրեց Մագթաղինացուն, որ իրեն ձեռք չտա: Միգուցե նրա մարմնից ճառագող շլացուցիչ լույսը կարող էր վնասել Մագթաղինացուն: Մի քանի օր անց, սակայն, ճառագայթման ուժը թուլացավ և նրա մարմինն այլևս չէր լուսավորվում: Եվ արդեն նրան կարելի էր ձեռք տալ և դիպչել: Սակայն նրա արտաքինը փոխվել էր: Առաքյալները, որ հիանալի գիտեին իրենց ուսուցչի հարազատ դիմագծերը, չէին ճանաչում Հիսուսին:

Պատանքի առեղծվածի հետ կապված մեր նոր վարկածի տարբերությունը սրբացված ավանդույթից՝ ակնհայտ է և այն ենթադրում է, որ Հիսուսը եղավ Գողգոթա և ենթարկվեց խաչելության տառապանքներին, հաստատ իմանալով, որ ինքը կարողանալու է խուսափել մահից: Եվ այդ նրան հաջողվեց: Ավետարանի վկայություններից և ոչ մեկը չի հակադրվում այս վարկածին:

Մեր ասածի ուղղակի ապացույց կարող է ծառայել և պատկերի այն դաջվածքը, որ պահպանվել է պատանքի սավանի վրա: Չէ՞ որ կենդանի մարմնի ճառագայթումը միայն կարող էր սավանի վրա ընտեղծել Քրիստոսի մարմնի ծավալային պատկերը:

Կարող է արդյոք մեր այս վարկածը կասկածի տակ առնել Սուրբ ավանդույթը: Միանշանակ՝ ոչ: Հավատի տրամաբանությունը և իմացության տրամաբանությունը գտնվում են այնպիսի հարթությունների վրա, որոնք չեն հատվում: Իմացության տրամաբանությունը ապացույցներ է պահանջում, իսկ հավատի տրամաբանությունը՝ դրա կարիքը չունի:

Վադիմ ՊԻՄԵՆՈՎ

1883 թ. օգոստոսյան մի առավոտ Կրակատաու կղզում ժայթքեց աշխարհի ամենահզոր հրաբուխը: Նրա 13 կմ լայնությամբ խառնարանից շիկացած մոխիրը արտանետվեց մինչև 80 կիլոմետր բարձր:

Այդ ահավոր աղետը տարավ 40 000 մարդկային կյանք: Ծովի 31 մետրանոց ալիքները հսկայական ավերածություն պատճառեցին Ճավա և Սումատրա կղզիների ափերին: Երբ Կրակատաու կղզին ծածկվեց շիկացած մոխրով, բուսական և կենդանական աշխարհն այնտեղ իսպառ վերացավ: Կղզին ստացավ նախասկզբնական այն տեսքը, որ ունեցել էր իր առաջացման օրը, նույնպես հրաբխային շիկացած զանգվածից: Գիտնականների համար ստեղծվեց մի անօրինակ փորձադաշտ: Նրանց հետաքրքրում էր, թե որքան ժամանակ կպահանջվի կղզում կյանքը վերականգնվելու համար և ինչպես այն կընթանա: Կղզում կյանքը վերականգնվել սկսեց ինչպես ծովից, այնպես էլ օդից: Բույսերի և կենդանիների մեծ մասը եկավ Ճավայից և Սումատրայից, որոնք Կրակատաուից հեռու են 40 կմ: Բույսերի սերմերը բերվեցին ջրի, քամու և թռչունների միջոցով: Պայթյունից 9 ամիս հետո կղզում առաջինը երևաց սարդը: Այնուհետև երևացին ջրիմուռները և այլ բույսեր: 1895 թ. ծլարձակեցին վայրի շաքարեղեգնի սերմերը, որը քամին էր բերել: Կղզին այցելած թռչունները սկսեցին մնալ այնտեղ, երբ արդեն կար ձևավորված բուսական աշխարհ: Պայթյունից 50 տարի անց, Կրակատաու կղզում լիովին վերականգնվեց բուսական և կենդանական աշխարհը: Վերջինիս տեսակների թիվը կազմում էր շուրջ 1200:

Երբ հողը ցնցվում է

Լավ է, երբ նավարկում ես ծովում կամ երբ թռչում ես ինքնաթիռով: Բայց, այնուհանդերձ, շատ հաճելի է, երբ ջրով կամ օդով կատարած երկարատև ճանապարհորդությունից հետո հայտնվում ես ամուր, հաստատուն հողի վրա:

Բայց այնպես է պատահում, որ հողը սկսում է ցնցվել: Օրորվում են առաստաղից կախված լամպերը, շրխկոցով բացվում են դռները, ճաքճքում են պատերը: Մարդիկ սարսափահար դուրս են վազում փողոց: Երկրաշարժ է...

Մի քանի վայրկյանում երկրաշարժը կարող է մեծ քաղաքը վերածել փլատակների կույտի: Ամենաուժեղ երկրաշարժերի ժամանակ գետնի մեջ առաջանում են խոր ճեղքեր, տեղի են ունենում փլուզումներ, փոխվում է գետերի հունը, գոյանում են նոր ջրվեժներ և լճեր:

1908 թ. երկրաշարժից ամբողջապես ավերվեց իտալական Մեսինա քաղաքը: 1963 թ. փլատակների վերածվեց հարավսլավական Սկոպյե մեծ քաղաքը: Իսկ 1966 թ. ուժեղ երկրաշարժ տեղի ունեցավ Տաշքենդում:

Ավելորդ է հիշեցնել, թե ինչ զոհերի ու ավերածությունների տեղիք տվեց 1988-ի Սպիտակյան երկրաշարժը: Վայրկյանների ընթացքում Հայաստանի շեն ու բարգավաճ հյուսիսային շրջանները՝ Լոռին ու Շիրակը, վերածվեցին ավերակների: Զոհերից բացի հազարավոր ընտանիքներ լքեցին հայրենի, բայց «անիծված» հողը ու մինչ օրս դեգերում են Ռուսաստանի և հեռավոր արտասահմանի տարածքներով:

Ներկայումս Երկիր մոլորակը ապրում է սեյսմիկ ակտիվ շրջան: Երկրի տարբեր տարածքներում արձանագրվում են երկրակեղևի մեծ ու փոքր ցնցումներ, որոնց հետևանքում՝ ավերածություններ, զոհեր: Սեյսմիկ իմաստով անհանգիստ է և մեր տարածքը: Մեկ Հյուսիսային Կովկասում ու մեկ էլ՝ Իրանական սարահարթում, Միջին Ասիայում, Չինաստանում, Թուրքիայում ու Վրաստանում արձանագրվում են մեծ ու փոքր ցնցումներ: Կշրջանցե՞ն, արդյոք, դրանք Հայաստանը, կամ կթուլացնե՞ն, արդյոք, դրանք հնարավոր ցնցումների ուժը... Հուսանք, չէ՞ որ մենք լավատես ազգ ենք:

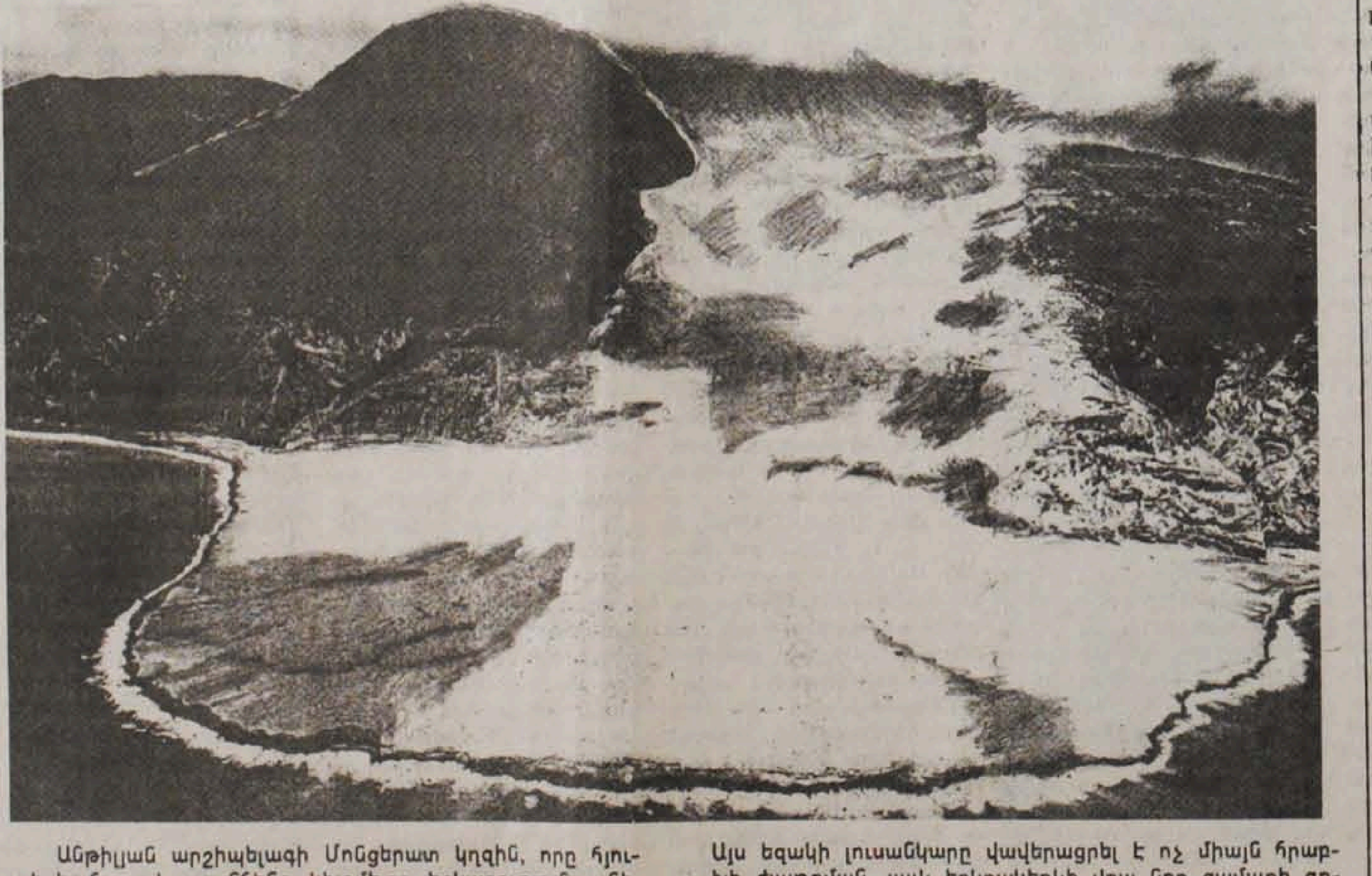

Անթիլյան արշիպելագի Մոնցերատ կղզին, որը հյուսիսից-հարավ տասնհինգ կիլոմետր երկարություն ունի, 1997 թվականի դեկտեմբերի 26-ին հրե դժոխքի էր վերածվել: Նախ ցունամը, հետո՝ երկրաշարժը, որին հետևեց հրաբխի ժայթքումը, կղզաբլուրներից մեկի ամբողջ զանգվածը՝ եռացող ցեխաջրի հետ, օվկիանոս լցրեց, «մեծացնելով» կղզու մակերեսը մի քանի կիլոմետրով: Այս եզակի լուսանկարը վավերացրել է ոչ միայն հրաբխի ժայթքման, այլև երկրակեղևի վրա նոր ցամաքի գոյացման հազվագյուտ պահը: Հիրավի, դարավերջին անհանգիստ է դարձել Երկիր մոլորակը: Հրաբուխների ժայթքումը, երկրաշարժերն ու փոթորիկները հաճախակի են «հյուրընկալվում» մոլորակի տարբեր տարածքներում:

Լուսանկարը՝ «ԼՅԱ ՌԵՇԵՐՇ»-ից

ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՆ

հայտարարում է ակադեմիայի իսկական անդամների, թղթակից անդամների և ակադեմիական խորհրդականների ընտրությունների մրցույթ՝ հետևյալ թափուր տեղերի համար՝ ըստ մասնագիտությունների.

	Թափուր տեղերի քանակը: իսկական անդամ	թղթակից անդամ	ակադեմ. խորհրդական
Արդյունաբերության տնտեսագիտություն	1	—	5
Էլեկտրատեխնիկա, սարքաշինություն	2	—	2
Էներգետիկա	1	1	3
Ինֆորմատիկա, էլեկտրոնիկա և կապ	2	2	2
Ճարտարագիտական երկրաբանություն և լեռնագործություն	—	1	1
Ճարտարապետություն և քաղաքաշինություն	1	1	6
Մեքենաշինություն և մետաղագործություն	3	1	2
Շինարարություն և ինժեներական սեյսմոլոգիա	1	1	3
Ռազմաճարտարագիտություն	—	2	2
Սննդի և թեթև արդյունաբերության տեխնոլոգիա	1	1	1
Քիմիական և կենսաբանական տեխնոլոգիա	2	2	2
Գյումրիի բաժանմունքի համար	—	1	1
Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության մասնագետների համար	—	1	1
Վանաձորի բաժանմունքի համար	—	1	1

Մրցույթին կարող են մասնակցել գիտնականներ և դիպլոմավոր ճարտարագետներ, որոնք ունեն ճանաչված և արտադրությունում ներդրված գիտական հետազոտություններ կամ բարձր արդյունավետությամբ ճարտարագիտական մշակումներ, հայտնագործություններ և գյուտեր, մեծ վաստակ հանրապետության արդյունաբերության, շինարարության և քաղաքաշինության զարգացման և ճարտարագիտական կադրերի պատրաստման գործում:

Թափուր տեղերի համար թեկնածությունները կարող են առաջարկվել Հայաստանի գիտահետազոտական ինստիտուտների, արդյունաբերական կազմակերպությունների, գիտական խորհուրդների, ինչպես նաև Հայաստանի ճարտարագիտական ակադեմիայի իսկական անդամների կողմից:

Դիմորդները պետք է ներկայացնեն մրցութային հանձնաժողովին (մեկ օրինակից) հետևյալ նյութերը.

դիմում, ներկայացման առաջարկություն, տեղեկանք ընտեղծագործական գործունեության մասին, գիտական աշխատությունների և գյուտերի ցանկը, բարձրագույն կրթության, գիտական կոչումների և աստիճանների, պատվավոր աստիճանների շնորհման դիպլոմների պատճենները, կադրերի հաշվառման թերթիկ, ինքնակենսագրություն, 2 լուսանկար՝ 3X4 սմ չափսի:

Ներկայացման ժամկետը՝ մինչև ս.թ. ապրիլի 27-ը:

Փաստաթղթերը ներկայացնել հետևյալ հասցեով՝ **Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող., 24 դ, 9-րդ հարկ, Հայաստանի ճարտարագիտական ակադեմիայի նախագահություն,** ամեն աշխատանքային օր, ժամը 10—18-ը:

Տեղեկությունների համար զանգահարել՝ 56.81-57:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՃԱՐՏԱՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅՈՒՆ

***

ՀՀ ԳԱԱ բնական գիտությունների բաժանմունքը հայտարարում է մրցույթ՝ ՀՀ ԳԱԱ էկոլոգանոոսֆերային հետազոտությունների կենտրոնի տնօրենի թափուր տեղի համար:

Տնօրենի պաշտոնում թեկնածուների առաջադրման իրավունքը, համաձայն ընդունված կարգի, պատկանում է ՀՀ ԳԱԱ բաժանմունքի բյուրոյին, ինստիտուտի գիտական խորհուրդներին, բուհերի գիտական խորհուրդներին, ԳԱԱ անդամներին:

Թեկնածուների հիմնավորված առաջարկություններն ուղարկել մինչև 20.04.99 թ., հետևյալ հասցեով՝

35019, Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյանի պող., 24, ՀՀ ԳԱԱ բնական գիտությունների բաժանմունք: Հեռախոս՝ 52-58-05:

ՀՀ ԳԱԱ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔ

«ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ»

Գլխավոր խմբագիր՝ Վլադիմիր ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Երևան—19, Մարշալ Բաղրամյան 24 դ, հեռախոս՝ 56-80-14:

«Տիգրան Մեծ» ՓԲԸ հրատարակչություն: Պատվեր՝ 69268, գրանցման վկայական՝ 448: Ստորագրված է տպագրության՝ 31.03.99 թ. (3434—3461):

«ГИТУТЮН» («Наука») — газета НАН РА